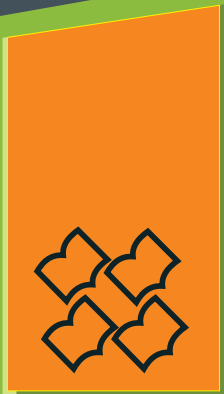

УНИВЕРЗИТЕТУ У НОВОМ САДУ
ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ПРАКТИКУМ

Dr Katarina Đurić

Dr Katarina Đurić

EKONOMIKA POLJOPRIVREDE - PRAKTIKUM

UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET

Novi Sad, 2015.

EDICIJA POMOĆNI UDŽBENIK

Osnivač i izdavač edicije

Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
Trg Dositeja Obradovića 8, 21000 Novi Sad

Godina osnivanja

1954

Glavni i odgovorni urednik edicije

Dr Nedeljko Tica, *redovni profesor*

Dekan Poljoprivrednog fakulteta

Članovi komisije za izdavačku delatnost

Dr Ljiljana Nešić, *vanredni profesor – predsednik*

Dr Branislav Vlahović, *redovni profesor – član*

Dr Milica Rajić, *redovni profesor – član*

Dr Nada Plavša, *vanredni profesor – član*

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

338.43:330(075.8)(076)

ЂУРИЋ, Катарина

Економика пољопривреде : практикум / Katarina Đurić. - Novi
Sad : Пољопривредни факултет, 2015. - 119 стр. : илустр. ; 24 cm. -
(Едисија Помоћни удџбеник)

Тираж 20. - Библиографија.

ISBN 978-86-7520-356-8

а) Пољопривреда - Економика - Практикуми
COBISS.SR-ID [301050119](#)

Autor

Dr Katarina Đurić, *docent*

Glavni i odgovorni urednik

Dr Nedeljko Tica, *redovni profesor*

Dekan Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu

Urednik

Dr Vladislav Zekić, *vanredni profesor*

**Direktor Departmana za ekonomiku poljoprivrede
i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu**

Recenzenti

Dr Zoran Njegovan, *redovni profesor*

Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Dr Stanislav Zekić, *vanredni profesor*

Ekonomski fakultet, Novi Sad

Izdavač

Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Zabranjeno preštampavanje i fotokopiranje. Sva prava zadržava izdavač.

Štampanje odobrio: Komisija za izdavačku delatnost,

Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Tiraž: 20

Mesto i godina štampanja: Novi Sad, 2015.

„Siromaštvo je pokazatelj nepoznavanja Ekonomike poljoprivrede.“

Prof. dr Teodor Šulc

PREDGOVOR

Ovaj praktikum namenjen je studentima Agroekonomskog studijskog programa Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu. Pisan je u skladu sa akreditovanim Nastavnim planom i programom za predmet Ekonomika poljoprivrede, sa ciljem da studentima omogući uspešno praćenje rada na vežbama i savladavanje predispitnih obaveza. Praktikum je koncipiran tako da studentima pomogne u: (1) savladavanju osnovnih pojmova iz predmeta Ekonomika poljoprivrede, (2) efikasnoj pripremi za proveru stečenih znanja i (3) upoznavanju praktične primene teorijskih osnova Ekonomike poljoprivrede kroz studije slučaja i diskusije.

Praktikum se sastoji iz osam poglavlja. Svako poglavlje sadrži: (1) Uvodni deo, (2) Pregled osnovnih pojmova, (3) Pitanja za proveru znanja i (4) Studiju slučaja sa diskusijom. Na kraju svakog poglavlja navedena je referentna literatura koja studentima može biti od koristi, kako prilikom izrade seminarskog rada, tako i za dobijanje dodatnih saznanja o pojedinim pitanjima iz oblasti Ekonomike poljoprivrede. U prilogu praktikuma dato je uputstvo za izradu seminarskog rada.

Prvo poglavlje – *Uvod u Ekonomiku poljoprivrede*, sadrži definicije poljoprivrede i Ekonomike poljoprivrede, specifičnosti poljoprivrede i metode i tehnike u izučavanju Ekonomike poljoprivrede. U okviru studije slučaja sagledava se značaj agrarne politike i agroekonomske struke u kontekstu specifičnosti poljoprivrede kao privredne delatnosti.

U drugom poglavlju – *Poljoprivreda i privredni razvoj*, objašnjeni su tokovi privrednog razvoja i istorijski značaj poljoprivrede, mesto poljoprivrede u privrednom razvoju, faktori razvoja poljoprivrede i indikatori doprinosa poljoprivrede ukupnom privrednom razvoju. U ovom poglavlju, praktična primena teorijskog znanja proverava se kvantifikovanjem doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju, izračunavanjem relevantnih indikatora na bazi statističkih podataka.

Treće poglavlje – *Tendencije u proizvodnji hrane u svetu*, bavi se pitanjima poljoprivredne proizvodnje i prehrambene sigurnosti (bezbednosti) pre svega u zemljama u razvoju. U okviru ovog poglavlja sagledava se uticaj intenziviranja poljoprivredne proizvodnje na degradaciju prirodnih resursa, kao i perspektive razvoja agregatne ponude i tražnje poljoprivrednih proizvoda na globalnom nivou. Studija slučaja razmatra uticaj razvoja biotehnologije i nove zelene revolucije na prevazilaženje prehrambene krize u svetu.

Četvrto poglavlje – *Faktori poljoprivredne proizvodnje u Republici Srbiji*, sadrži objašnjenje osnovnih proizvodnih faktora u poljoprivredi – radna snaga, zemljište i voda. Takođe, objašnjava se uticaj nauke i tehnologije, mehanizacije, hemizacije i poljoprivrednog savetodavstva na dosadašnji tok razvoja poljoprivrede u Republici Srbiji. U četvrtom poglavlju sagledani su i nosioci poljoprivredne proizvodnje sa akcentom na individualna poljoprivredna gazdinstva i njihove ključne proizvodno-ekonomske karakteristike. Studija slučaja u ovom poglavlju analizira poljoprivrednu savetodavnu službu kao faktor razvoja poljoprivrede.

U petom poglavlju – *Konkurentnost poljoprivrede*, dati su prikaz i objašnjenje Modela dijamanta Majkla Portera, kao i dvanaest stubova konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma. U ovom poglavlju sagledani su faktori koji determinišu konkurentnost agrarnog sektora. Studija slučaja u petom poglavlju bavi se mehanizmima za povećanje konkurentnosti poljoprivrede Srbije, sa posebnim naglašavanjem uloge koju ima država u ostvarivanju ovog cilja.

Šesto poglavlje – *Zajednička agrarna politika Evropske unije*, posvećeno je analizi mera i mehanizama agrarne politike u zemljama Evropske unije, njenim dosadašnjim reformama i modelima finansiranja. U okviru ovog poglavlja, kroz studiju slučaja sagledavaju se potencijalni efekti primene Zajedničke agrarne politike na poljoprivredu Republike Srbije.

Sedmo poglavlje – *Međunarodni pregovori o liberalizaciji trgovine agrarnim proizvodima*, sadrži analizu ostvarenih dometa na planu smanjenja agrarnog protekcionizma u globalnim razmerama. Pored hronologije dosadašnjeg toka pregovora, objašnjeni su mesto i uloga Svetske trgovinske organizacije u međunarodnoj trgovini. Kroz studiju slučaja objašnjava se metodologija za izračunavanje PSE indikatora koji služi kao osnova za kvantifikovanje stepena agrarnog protekcionizma.

Osmo poglavlje – *Agrarna politika*, sadrži prikaz mera agrarne politike sistematizovanih u tri grupe: mere zemljišne politike, ekonomske mere i organizaciono-institucionalne mere, kao i osnovnih ograničenja agrarne politike u Republici Srbiji. U studiji slučaja se, na primeru jedne lokalne zajednice, objašnjavaju mogućnosti primene metoda mikroanalize u upravljanju agrarnom politikom.

Zahvaljujem se recenzentima, prof. dr Zoranu Njegovanu i prof. dr Stanislavu Zekiću, na profesionalno obavljenom poslu i korisnim savetima. Posebnu zahvalnost dugujem generacijama studenata Agroekonomskog studijskog programa, jer je veliki broj ideja, sadržanih u diskusijama na časovima vežbi iz predmeta Ekonomika poljoprivrede, sastavni deo studija slučaja u ovom praktikumu.

Unapred se zahvaljujem za sve konstruktivne sugestije koje će naredno izdanje praktikuma učiniti kvalitetnijim.

Novi Sad, 2015.

A u t o r

SADRŽAJ

1.	UVOD U EKONOMIKU POLJOPRIVREDE	
1.1.	DEFINISANJE POLJOPRIVREDE I EKONOMIKE POLJOPRIVREDE	1
1.2.	SPECIFIČNOSTI POLJOPRIVREDE	2
1.3.	METODE I TEHNIKE U IZUČAVANJU EKONOMIKE POLJOPRIVREDE	3
1.4.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	3
1.5.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	5
1.6.	STUDIJA SLUČAJA: SPECIFIČNOSTI POLJOPRIVREDE I ZNAČAJ AGRARNE POLITIKE I AGROEKONOMSKE STRUKE	7
1.7.	REFERENTNA LITERATURA	10
2.	POLJOPRIVREDA I PRIVREDNI RAZVOJ	
2.1.	TOKOVI PRIVREDNOG RAZVOJA I ISTORIJSKI ZNAČAJ POLJOPRIVREDE	11
2.2.	MESTO POLJOPRIVREDE U PRIVREDNOM RAZVOJU	11
2.3.	FAKTORI RAZVOJA POLJOPRIVREDE	12
2.4.	INDIKATORI DOPRINOSA POLJOPRIVREDE PRIVREDNOM RAZVOJU	12
2.5.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	12
2.6.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	15
2.7.	STUDIJA SLUČAJA: KVANTIFIKOVANJE DOPRINOSA POLJOPRIVREDE PRIVREDNOM RAZVOJU	17
2.8.	REFERENTNA LITERATURA	21
3.	TENDENCIJE U PROIZVODNJI HRANE U SVETU	
3.1.	DUGOROČNI RAST SVETSKOG STANOVNIŠTVA – BILANSI PONUDE HRANE I ISHRANA STANOVNIŠTVA U ZEMLJAMA U RAZVOJU	23
3.2.	RAZVOJ POLJOPRIVREDE POSMATRAN U RELATIVNO SKORIJOJ PROŠLOSTI	23
3.3.	ZNAČAJ OSTVARENOG PRITISKA NA NIVO DEGRADACIJE RESURSA	24
3.4.	PERSPEKTIVE RAZVOJA AGREGATNE PONUDE I TRAŽNJE POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA (BILJNA PROIZVODNJA, STOČARSTVO, RIBARSTVO)	25
3.5.	SVETSKA POLJOPRIVREDA I ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE	26
3.6.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	27
3.7.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	31
3.8.	STUDIJA SLUČAJA: SVETSKA PREHRAMBENA SITUACIJA	32
3.9.	REFERENTNA LITERATURA	37

4.	FAKTORI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE U REPUBLICI SRBIJI	
4.1.	OSNOVNI PROIZVODNI FAKTORI (RADNA SNAGA, ZEMLJIŠTE, VODA)	39
4.2.	NAUKA I TEHNOLOGIJA KAO FAKTOR POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	40
4.3.	NOSIOCI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE U REPUBLICI SRBIJI	42
4.4.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	44
4.5.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	46
4.6.	STUDIJA SLUČAJA: POLJOPRIVREDNA SAVETODAVNA SLUŽBA KAO FAKTOR RAZVOJA POLJOPRIVREDE	48
4.7.	REFERENTNA LITERATURA	53
5.	KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE	
5.1.	MODEL DIJAMANTA	55
5.2.	FAKTORI KONKURENTNOSTI POLJOPRIVREDE	56
5.3.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	56
5.4.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	58
5.5.	STUDIJA SLUČAJA: MEHANIZMI ZA POVEĆANJE KONKURENTNOSTI POLJOPRIVREDE SRBIJE	59
5.6.	REFERENTNA LITERATURA	63
6.	ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA EVROPSKE UNIJE	
6.1.	POČETNI CILJEVI I PRINCIPJI ZAJEDNIČKE AGRARNE POLITIKE EVROPSKE UNIJE	65
6.2.	MERE I MEHANIZMI ZAJEDNIČKE AGRARNE POLITIKE	65
6.3.	REFORMISANJE ZAJEDNIČKE AGRARNE POLITIKE	66
6.4.	FINANSIRANJE ZAJEDNIČKE AGRARNE POLITIKE	69
6.5.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	69
6.6.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	73
6.7.	STUDIJA SLUČAJA: UTICAJ ZAJEDNIČKE AGRARNE POLITIKE NA POLJOPRIVREDU SRBIJE	75
6.8.	REFERENTNA LITERATURA	80
7.	MEĐUNARODNI PREGOVORI O LIBERALIZACIJI TRGOVINE AGRARNIM PROIZVODIMA	
7.1.	AGRARNI PROTEKCIONIZAM	83
7.2.	DOSADAŠNJI TOK PREGOVORA	83
7.3.	SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA	85
7.4.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	86
7.5.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	89
7.6.	STUDIJA SLUČAJA: KVANTIFIKOVANJE STEPENA AGRARNOG PROTEKCIONIZMA PRIMENOM PSE/CSE METODOLOGIJE	91

7.7.	REFERENTNA LITERATURA	98
8.	AGRARNA POLITIKA	
8.1.	OSNOVNA OGRANIČENJA AGRARNE POLITIKE U REPUBLICI SRBIJI	101
8.2.	MERE AGRARNE POLITIKE	102
8.2.1.	MERE ZEMLJIŠNE POLITIKE	102
8.2.2.	EKONOMSKE MERE AGRARNE POLITIKE	102
8.2.3.	ORGANIZACIONO-INSTITUCIONALNE MERE AGRARNE POLITIKE	104
8.3.	PREGLED OSNOVNIH POJMOVA	104
8.4.	PITANJA ZA PROVERU ZNANJA	108
8.5.	STUDIJA SLUČAJA: METODI MIKROANALIZE U UPRAVLJANJU AGRARNOM POLITIKOM	110
8.6.	REFERENTNA LITERATURA	116
PRILOG	UPUTSVO ZA IZRADU SEMINARSKOG RADA	117

1.UVOD U EKONOMIKU POLJOPRIVREDE

1.1. Definisanje poljoprivrede i ekonomike poljoprivrede

Poljoprivreda je privredna delatnost stara koliko i ljudsko društvo. Nastala iz težnje da se zadovolje osnovne čovekove potrebe, odnosno potrebe za hranom i samoodržanjem, poljoprivreda se prvo ogledala u delatnostima lova, ribolova, sakupljanju i gajenju biljaka i nomadskog stočarstva. Usmerena ka zadovoljenju potreba članova domaćinstva, poljoprivreda je imala prirodni karakter. Drugim rečima, uzgajanje biljaka i životinja, odnosno proizvodnja hrane odvijala se u okviru gazdinstva čijoj su potrošnji bila i namenjena proizvedena dobra. Unapređenje ljudskog društva vodilo je razvoju zanatstva, trgovine i saobraćaja, pa je tako i poljoprivreda dobila prostor da se od proizvodnje prirodnog karaktera postepeno pretvori u sitno-robnu proizvodnju. U takvim uslovima gazdinstva su dobila mogućnost da viškove svojih prehrambenih proizvoda ponude na tržištu u zamenu za proizvode i usluge zanatskih delatnosti. Posmatrano na taj način, gazdinstvo ili poljoprivredno domaćinstvo, sa jedne strane tretira se kao nosilac proizvodne aktivnosti, ali i kao potrošačka jedinica. Uporedo sa razvojem ostalih segmenata privrede i društva, oličenog u obrisima industrijske revolucije, u poljoprivredi su se dešavale promene u pravcu sve većeg stepena specijalizacije proizvodne delatnosti. Kao logična posledica podele rada, prvo dolazi do odvajanja pojedinih grana poljoprivrede, kao što su ratarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo, a zatim i do još većeg stepena specijalizacije koji je označen u izdavanju pojedinih linija proizvodnje unutar navedenih grana. Danas, poljoprivreda je privredna delatnost koja osim proizvoda namenjenih ishrani stanovništva, obezbeđuje i nezamenjive sirovine za farmaceutsku i tekstilnu industriju, ali i građevinarstvo. Pored toga, nusprodukti poljoprivrede postaju sve traženiji i kao alternativni izvori energije.

Pri definsanju poljoprivrede, potrebno je osvrnuti se na izvorno značenje ovog pojma. Naime, u izvornom smislu, pod poljoprivrednom ili agrokulturom podrazumevala se isključivo zemljoradnja, odnosno uzgajanje biljaka. Pridruživanjem animalne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda, poljoprivreda je prevedena u privrednu delatnost koja se osim uzgajanja biljnih kultura, bavi i stočarstvom kao i proizvodnjom prehrambenih proizvoda. Postoji relativno veliki broj definicija poljoprivrede. Svaki autor definisao je poljoprivredu svog vremena. Kao posledica toga, definicije poljoprivrede međusobno se razlikuju u zavisnosti od stepena privrednog razvoja i razvoja same delatnosti u različitim vremenskim razdobljima. Tako, na primer Lj.Božić (1960.) poljoprivredu definiše kao: „granu proizvodnje sirovih produkata u kojoj se ekonomski proces proizvodnje obavlja kao prirodni proces“. Sa druge strane, definicije novijeg datuma, kao na primer Z. Zakić i Ž. Stojanović (2008.) poljoprivredu tretiraju kao: „oblast proizvodnje u kojoj se proizvode, doraduju ili prerađuju primarni proizvodi biljnog i životinjskog porekla radi zadovoljavanja određenih potreba ljudi“.

Kao naučna disciplina, ekonomika poljoprivrede je počela da se razvija u XVIII veku. Ekonomika poljoprivrede, kao i njeni sinonimi: agrarna ekonomika, ekonomika agrara, poljoprivredna ekonomika ili agroekonomika, etimološki vodi poreklo od grčkih reči: ager-polje, oikos-kuća i nomos-zakoni. Pri tome, bitno je praviti razliku između termina ekonomija i ekonomika. Naime, ekonomija je širi pojam i podrazumeva celokupnu privredu jedne države, dok se termin ekonomika odnosi na privrednu stranu nekog posla, odnosno praktičnu primenu znanja iz ekonomije u određenoj privrednoj aktivnosti. Ekonomika proučava način alociranja ograničenih resursa u cilju proizvodnje dobara za zadovoljenje sopstvenih potreba. Prema tome, može se zaključiti da je svaka privredna aktivnost omeđena dvema činjenicama: 1. resursi su ograničeni i 2. raspoložive resurse je neophodno efikasno koristiti. Ekonomika poljoprivrede je primenjena naučna disciplina, koja po svom sadržaju i metodama obuhvata međugranično područje između ekonomike kao društveno-ekonomske nauke i agronomije kao prirodne, odnosno biotehničke nauke. Ekonomika poljoprivrede bavi se proučavanjem agrarne strukture s ekonomskog aspekta, kao i ekonomskim faktorima koji utiču na promene agrarne strukture. Istraživanje agrarne ekonomike ili ekonomike poljoprivrede na makro nivou odnosi se na poljoprivredu jedne države, dok se na mikro nivou istraživanje ograničava na nivo gazdinstva ili preduzeća, kao osnovne jedinice poljoprivredne proizvodnje.

1.2. Specifičnosti poljoprivrede

Specifičnosti poljoprivrede moguće je podeliti u tri grupe. To su: 1. Specifičnosti vezane za zemljište, 2. Specifičnosti proizvodnog procesa u poljoprivredi i 3. Specifičnosti poljoprivrednog preduzeća.

Specifičnosti zemljišta označene su njegovim osobinama kao što su: postojanost, odnosno neistrošivost, nepokretnost, neumnoživost i različita plodnost. Specifičnosti proizvodnog procesa u poljoprivredi ogledaju se, pre svega, u izraženom uticaju klimatskih i geografskih uslova na proizvodni proces i njegov rezultat. Zatim, za razliku od industrije ili neke druge privredne delatnosti, u poljoprivredi je prisutan biološki karakter predmeta rada, odnosno osnovnog materijala. Nepodudarnost vremena ulaganja u proizvodnju ljudskog rada i proizvodnog procesa određuju još jednu specifičnost poljoprivredne proizvodnje a to je njen izražen sezonski karakter. Postojanje proizvodnje za sopstvenu reprodukciju još je jedna od specifičnosti koje određuju proizvodni proces u poljoprivredi. Specifičnost poljoprivrednog preduzeća u pogledu organizovanja i načina upravljanja proističu iz navedenih specifičnosti proizvodnog procesa i zemljišta kao osnovnog resursa u ovoj privrednoj delatnosti. Sve specifičnosti poljoprivrednog preduzeća mogu se sublimirati u traženju odgovora na pitanja: sta, kako, koliko i za koga proizvoditi.

1.3. Metode i tehnike u izučavanju Ekonomike poljoprivrede

Primarni zadatak savremene nauke je da posmatra, opisuje, analizira, objašnjava i upoređuje različite fenomene. Tako je osnovni zadatak ekonomike poljoprivrede da ustanovi, analizira i objasni različite ekonomske, ali i sociološke fenomene povezane sa poljoprivredom kao jednom od privrednih delatnosti.

S obzirom da se ubraja u red ekonomskih naučnih disciplina, ekonomika poljoprivrede svoja istraživanja bazira na primeni metoda koje se mogu podeliti u dve grupe: kvalitativne i kvantitativne metode. Dok se kvalitativne metode zasnivaju na posmatranju, logičkom i istorijskom zaključivanju, kvantitativne metode istraživanja imaju računski obeležja. Ekonomika poljoprivrede može da koristi metod analize, metod sinteze, metod indukcije, metod dedukcije, metod posmatranja, metod apstrakcije, dijalektičko-materijalistički metod, statistički, matematički, ekonometrijski, arhivski i literarni metod, kao i metod ankete, intervjua i eksperimenta.

1.4. Pregled osnovnih pojmova

Predmet poljoprivrede, odnosno njena svrha je proizvodnja hrane za zadovoljenje potreba stanovništva. Međutim, pojedini proizvodi ili nusproizvodi poljoprivrede takođe se koriste kao sirovine u različitim granama industrije. U novije vreme, poljoprivredni proizvodi se takođe upotrebljavaju i kao izvori energije.

Naturalna poljoprivredna proizvodnja podrazumeva izjednačavanje mesta proizvodnje i potrošnje. Drugim rečima, proizvodnja se odvija na gazdinstvu, a proizvedena dobra koriste se isključivo za zadovoljavanje potreba članova domaćinstva, odnosno gazdinstva.

Robno-novčana poljoprivredna proizvodnja, za razliku od naturalne, označava proizvodnju u kojoj poljoprivredno gazdinstvo viškove svojih proizvoda iznosi na tržište radi prodaje i sticanja prihoda.

Specijalizacija poljoprivredne proizvodnje javila se kao posledica podele rada u poljoprivredi. Prvo dolazi do izdvajanja pojedinih grana poljoprivrede (voćarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo), a zatim i pojedinih linija proizvodnje (na primer u voćarstvu proizvodnja jabuke, brskve, šljive). Visok stepen specijalizacije proizvodnje jedna je od karakteristika razvijene poljoprivrede.

Poljoprivreda je oblast proizvodnje u kojoj se proizvode, doraduju ili prerađuju primarni proizvodi biljnog i životinjskog porekla radi zadovoljavanja određenih potreba ljudi (Zakić, Stojanović, 2008.).

Ekonomika poljoprivrede je naučna disciplina koja se bavi odnosima u okviru i posredstvom kojih ljudi deluju na prirodu proizvedeći, razmenjujući, raspodeljujući i trošeći dobra i usluge u reprodukciji materijalnog bogatstva zemlje.

Razlika između termina ekonomija i ekonomika ogleda se u tome što ekonomija, kao šiti pojam, podrazumeva celokupnu privredu jedne države, dok se termin ekonomika odnosi na privrednu stranu određenog posla. Ekonomika je termin koji se odnosi na praktičnu primenu znanja iz ekonomije u određenoj privrednoj aktivnosti.

Ekonomika poljoprivrede na makro nivou bavi se istraživanjem agrarne strukture i agrarnih odnosa u poljoprivredi jedne države. Istraživanja ekonomike poljoprivrede na **mikro nivou** ograničavaju se na analizu faktora poljoprivrede u okviru osnovne jedinice poljoprivredne proizvodnje a to su gazdinstvo ili preduzeće.

Specifičnosti poljoprivrede mogu se podeliti u tri grupe: specifičnosti zemljišta, specifičnosti proizvodnog procesa i specifičnosti poljoprivrednog preduzeća.

Neistrošivost tj. postojanost zemljišta dolazi do izražaja u slučaju racionalnog korišćenja ovog prirodnog resursa. Pod racionalnom upotrebom zemljišta podrazumeva se takva obrada zemljišta pri kojoj se pored potreba sadašnje generacije vodi računa i o potrebama budućih generacija. Pravilno korišćenje zemljišta uz primenu odgovarajućih melioracionih mera može da obezbedi i unapređenje kvaliteta zemljišta u dugoročnom vremenskom periodu.

Nepokretnost zemljišta je specifičnost koja određuje lokaciju poljoprivredne proizvodnje. Za razliku od nekih drugih grana proizvodnje, na primer industrije, poljoprivredna proizvodnja može se organizovati samo na prostoru gde su locirane obradive poljoprivredne površine. U pojedinim slučajevima to može znatno da poskupi proizvodnju s obzirom na transportne troškove i udaljenost od tržišta.

Neumnoživost zemljišta uslovljava stepen intenzivnosti njegovog korišćenja. Poljoprivredno zemljište po svom obimu je ograničeno, a prevođenje nepoljoprivrednog zemljišta u poljoprivredno na današnjem nivou razvoja još uvek je samo simbolična pojava. Zbog toga je neophodno da se raspoložive poljoprivredne površine racionalno iskoriste u smislu određivanja optimalnog intenziteta njegove upotrebe.

Različita plodnost je prirodna osobina poljoprivrednog zemljišta koja ima ekonomskog uticaja na njegovu upotrebu u svrhu proizvodnje hrane. Različita plodnost poljoprivrednog zemljišta uslovljava strukturu proizvodnje, odnosno izbor biljnih kultura koje će se uzgajati. Ova specifičnost odražava se u velikoj meri na način organizovanja poljoprivredne proizvodnje u smislu određivanja komplementarnih useva koji se mogu smenjivati na parcelama. Takođe, različita plodnost uslovljava i razlike u stepenu dodavanja pojedinih hranjivim materija zemljištu, kao i u primeni agrotehničkih mera.

Uticaj klimatskih i geografskih uslova na poljoprivrednu proizvodnju oslikava se u (ne)mogućnosti gajenja određenih biljnih i životinjskih vrsta na različitim podnebljima. Osunčanost, padavine, vetrovi i ostali klimatski uslovi utiču kako na izbor useva koji će se uzgajati, tako i na visinu ostvarenih prinosa. Navedene specifičnosti indirektno utiču i na mogućnosti organizovanja, proizvodne i ekonomske efekte i stočarske proizvodnje.

Biološki karakter predmeta rada u poljoprivredi izdvaja ovu privrednu delatnost od ostalih po tome što se masa osnovnog materijala, odnosno biljaka i životinja, tokom vremena uvećava njihovim rastom i razvojem. Na intenzitet tih promena u velikoj meri

utiče genetski potencijal, mada se značajni pomaci u tom prirastu ostvaruju zahvaljujući dostignućima agrotehnike i zootehnike.

Nepodudaranje vremena ulaganja rada i proizvodnje još je jedna od specifičnosti poljoprivrede. Poštovanje tehnološke karte podrazumeva primenu agrotehničkim mera u tačno određenom, optimalnom vremenskom roku. Sa druge strane, rast i razvoj biljaka i životinja odvija se kontinuirano. Kod višegodišnjih zasada i u pojedinim linijama stočarske proizvodnje na krajnji rezultat, odnosno gotov proizvod ponekad je potrebno čekati i više godina u odnosu na trenutak početnog investiranja. Ova specifičnost poljoprivrede, koja se još naziva i sezonost, uslovljava direktne ekonomske implikacije oličene u sporom obrtu kapitala.

Proizvodnja za sopstvenu reprodukciju u biljnoj proizvodnji, ogleda se u proizvodnji semenskog materijala, vezuje se samo za ekstenzivnu, odnosno nerazvijenu poljoprivredu. Kada je, međutim, reč o stočarstvu ova specifičnost poljoprivrede dolazi do izražaja i u uslovima savremene i intenzivne proizvodnje. Naime, ostvarivanje rentabilne proizvodnje gotovo je nemoguće ukoliko se bar deo potrebne stočne hrane ne proizvede na sopstvenom gazdinstvu. Takođe, rentabilnost u stočarstvu bitno se povećava adekvatnom selekcijom visokokvalitetnih grla iz sopstvenog osnovnog stada.

Specifičnosti poljoprivrednog preduzeća u smislu upravljanja istim, proističu iz prethodno objašnjenih specifičnosti zemljišta i proizvodnog procesa u poljoprivredi. Suštinu čini pronalaženje optimalnog odgovora na pitanja: šta, kako, koliko i za koga proizvoditi u postojećim prirodnim, društvenim i ekonomskim uslovima.

Kvalitativne metode istraživanja koje se primenjuju u ekonomici poljoprivrede su: metod posmatranja, metod analize, metod sinteze, metod indukcije, metod dedukcije, metod apstrakcije (izolacije).

Kvantitativne metode istraživanja koje se koriste u ekonomici poljoprivrede su: statističke metode, matematičke metode, ekonometrijske metode, projektno-računski metod, bilansni metod.

1.5 Pitanja za proveru znanja

1. Objasnite u čemu se ogleda svrha, odnosno šta je predmet poljoprivredne proizvodnje.
2. Koje su osnovne karakteristike naturalne poljoprivredne proizvodnje?
3. Koje su osnovne karakteristike robno-novčane poljoprivredne proizvodnje?
4. U čemu se ogleda specijalizacija poljoprivredne proizvodnje i kada se ona prvi put javila?
5. Navedite jednu od definicija poljoprivrede.
6. Definišite ekonomiku poljoprivrede kao naučnu disciplinu.
7. Šta je predmet proučavanja ekonomike poljoprivrede?
8. Kada je ekonomika poljoprivrede, kao nauka, počela da se razvija?
9. U čemu je razlika između ekonomije i ekonomike?
10. Šta je predmet proučavanja ekonomike poljoprivrede na makro nivou?

11. Šta je predmet proučavanja ekonomike poljoprivrede na mikro nivou?
12. Navedite tri osnovne grupe specifičnosti poljoprivrede.
13. Koje četiri specifičnosti odlikuju poljoprivredno zemljište kao faktor poljoprivredne proizvodnje?
14. Pod kojim uslovima dolazi do izražaja postojanost, odnosno neistrošivost poljoprivrednog zemljišta?
15. Šta podrazumevamo pod racionalnim korišćenjem poljoprivrednog zemljišta?
16. Koje ekonomske implikacije u poljoprivredi ima nepokretnost zemljišta kao jedna od njegovih ključnih karakteristika?
17. Šta se podrazumeva pod pojmom „neumnoživost“ poljoprivrednog zemljišta?
18. Na koje sve načine neumnoživost zemljišta utiče na proizvodne i ekonomske efekte poljoprivrede?
19. Na koje sve načine različita plodnost zemljišta utiče na organizovanje i rezultate poljoprivredne proizvodnje?
20. Objasnite biološki karakter predmeta rada kao jednu od specifičnosti proizvodnog procesa u poljoprivredi?
21. Na koji način klimatski i geografski uslovi utiču na poljoprivrednu proizvodnju?
22. Koje ekonomske implikacije proističu iz činjenice da se u poljoprivrednoj proizvodnji ne podudaraju vreme ulaganja rada i vreme proizvodnje?
23. Zbog čega se u poljoprivredi ostvaruje spor obrt kapitala?
24. Kako se u biljnoj, a kako u stočarskoj proizvodnji obezbeđuje proizvodnja za sopstvenu reprodukciju?
25. U čemu se ogledaju specifičnosti upravljanja poljoprivrednim preduzećem?
26. Objasnite razliku između kvalitativnih i kvantitativnih metoda istraživanja.
27. Koje kvalitativne metode istraživanja se koriste u ekonomici poljoprivrede?
28. Koje kvantitativne metode istraživanja se koriste u ekonomici poljoprivrede?

1.6. Studija slučaja: Specifičnosti poljoprivrede i značaj agrarne politike i agroekonomske struke

Specifičnosti poljoprivrede. Kao privredna delatnost, poljoprivreda se odlikuje brojnim specifičnostima. Zemljište, kao objektivni uslov poljoprivredne proizvodnje, svojim osobinama u velikoj meri određuje proizvodne i ekonomske efekte koji se ostvaruju u ovoj privrednoj delatnosti. Svojim odlikama zemljište pre svega utiče na mogućnost organizovanja poljoprivredne proizvodnje na određenoj lokaciji. Takođe, specifičnosti zemljišta određuju i način uređenja i organizacije ekonomskog dvorišta, stepen intenzivnosti proizvodnje, način gazdovanja, visinu prinosa i ulaganja po jedinici površine.

Bez obzira na dostignuti nivo njenog razvoja, poljoprivreda je privredna delatnost čiji efekti po pravilu zavise od prirodnih, pre svega klimatskih uslova. Biološki karakter proizvodnog procesa, odnosno specifičnosti vezane za rast i razvoj biljaka i životinja, omogućuju da se u poljoprivredi proizvodi repromaterijal (semenski i sadni materijal i stoka za priplod) iz sopstvene reprodukcije. Ova specifičnost bitno razlikuje poljoprivredu od industrije i ostalih privrednih delatnosti. Zbog nepodudaranja vremena ulaganja rada i toka proizvodnog procesa u poljoprivredi je izražena sezonsost proizvodnje.

Traženje odgovora na pitanja: šta, kako, koliko i za koga proizvoditi predstavljaju suštinu upravljanja poljoprivrednim preduzećima. Do odgovora na ova, ali i brojna druga pitanja, u poljoprivredi je teže doći s obzirom na to da u je u ovoj privrednoj delatnosti delovanje određenih ekonomskih zakona otežano i/ili nemoguće. Tako na primer Zakon koncentracije i centralizacije kapitala, koji deluje u ostalim privrednim delatnostima u poljoprivredi nailazi na izvesna ograničenja.

Specifičnosti formiranja cena poljoprivrednih proizvoda. Cene industrijskih proizvoda formiraju se kao prosečna veličina, odnosno u skladu sa prosečnim uslovima proizvodnje. S obzirom na razlike između proizvođača u smislu radnih, tehničkih i stručnih sposobnosti, opravdano je formiranje prodajne cene u skladu sa prosečnim proizvodnim uslovima.

U poljoprivredi, zbog niza njenih specifičnosti i činjenice da ostvareni rezultati zavise od kvaliteta zemljišta koje se koristi za proizvodnju, formiranje cena ostvaruje se na drugačiji način. Naime, upotreba zemljišta različite plodnosti utiče da pojedini proizvođači sa istim ulaganjima rada i kapitala ostvaruju različite troškove u procesu proizvodnje. U cilju da se eliminiše ili pak samo ublaži uticaj ovog prirodnog faktora na visinu troškova, cene poljoprivrednih proizvoda formiraju se, ne prema prosečnim, već u skladu sa najlošijim uslovima proizvodnje.

Cena poljoprivrednog proizvoda koji je proizveden na zemljištu najlošijeg kvaliteta predstavlja društveno prihvaćenu cenu koju sigurno postižu svi proizvođači na tržištu. To je garantovana ili zaštitna cena. Sistem zaštitnih cena u industriji ne postoji s obzirom na to da je u ovoj privrednoj delatnosti moguć transfer kapitala iz jedne u drugu, profitabilniju proizvodnu granu. U industriji se individualne cene delovanjem konkurencije među robnim proizvođačima, izjednačavaju u prosečnu cenu koja se naziva cena proizvodnje. U poljoprivredi, međutim, ovakva vrsta izjednačavanja cena

nije moguća i zbog toga je u ovoj privrednoj delatnosti neophodno primenjivati sistem zaštitnih cena.

Specifičnosti finansiranja u poljoprivredi. Izražena zavisnost od prirodnih uslova, kao i biološki karakter proizvodnog procesa uslovljavaju specifične oblike investicija u poljoprivredi. U cilju da se uticaj prirodnih uslova na ostvarene rezultate proizvodnje svede na najmanju moguću meru, agrarni sektor zahteva investiranje u izgradnju sistema za navodnjavanje i odvodnjavanje, melioracije, kao i u uređenje poljoprivrednog zemljišta.

Biološki karakter proizvodnog procesa u poljoprivredi utiče na rentabilnost investicija koje su namenjene podizanju novih višegodišnjih zasada i nabavci stoke. Kod ove vrste investicija potrebno je da prođe i nekoliko godina od ulaganja sredstava do početka ostvarivanja prvih rezultata. Ova specifičnost poljoprivredne proizvodnje uslovljava poseban oblik kreditiranja. Krediti koje banke i druge finansijske institucije obezbeđuju za potrebe poljoprivrede upravo se zbog ovakvih specifičnosti reproduktionog procesa odobravaju uz višegodišnji grejs period, odnosno period mirovanja u otplati kredita.

Nepodudaranje vremena ulaganja rada i vremena odvijanja procesa proizvodnje takođe utiče na potrebu za dodatnim izvorima finansiranja u poljoprivredi. Naime, sezonost obavljanja radnih procesa u poljoprivredi uslovljava spor obrt kapitala što povećava potrebu za kreditima kao dodatnim izvorom finansiranja. Zbog sporog obrta kapitala krediti namenjeni poljoprivredi po pravilu se odobravaju uz povoljnije uslove u odnosu na ostale vrste kredite.

Pitanja i diskusija

1. Na koje načine karakteristike zemljišta utiču na organizovanje, funkcionisanje i razvoj poljoprivredne proizvodnje?
2. U čemu se ogleda razlika u načinu formiranja cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda?
3. Objasnite uticaj delovanja prirodnih faktora na formiranje cena poljoprivrednih proizvoda.
4. Koja je osnovna svrha sistema zaštitnih cena u poljoprivredi?
5. Zbog čega je važno da se poljoprivredni kredit odobrava sa povoljnim uslovima za otplatu u odnosu na ostale vrste kredita?

Diskusija – *Specifičnosti poljoprivrede zahtevaju i poseban pristup kada se radi o kreiranju instrumenata za upravljanje njenim funkcionisanjem i razvojem. Zavisnost od prirodnih uslova i biološki karakter procesa proizvodnje ograničavaju mogućnosti da se u poljoprivredi primenjuju klasične mere ekonomske politike. Zbog toga se za ovu specifičnu i stratešku privrednu delatnost na nacionalnom nivou kreira i realizuje posebna, sektorska – agrarna politika. Širok spektar mera agrarne politike obuhvata mere zemljišne politike, ekonomske i organizaciono-razvojne mere. Bez obzira na grupu kojoj pripadaju mere poljoprivredne politike osmišljavaju se sa ciljem obezbeđenja*

povoljnijih ekonomskih uslova za obavljanje poljoprivredne proizvodnje u odnosu na uslove za obavljanje ostalih privrednih delatnosti. Subvencije, sistem zaštitnih cena, povoljni izvori kreditiranja, poreski sistem koji obezbeđuje povoljnosti za poreske obveznike koji se bave poljoprivredom samo su neki od instrumenata kojima se uvažavaju sve specifičnosti agrarnog sektora.

Sa druge strane, treća specifičnost poljoprivrede – specifičnost upravljanja poljoprivrednim preduzećem, zahteva i posebnu vrstu menadžera. To su menadžeri u agrobiznisu ili agroekonomisti. Tradicija školovanja agroekonomista u visokorazvijenim zemljama sveta, koje imaju i razvijenu poljoprivredu, je veoma duga. Potrebe za obrazovanjem agroekonomista postoje iz dva razloga. Pre svega, inženjeri poljoprivrede bioloških smerova svoja znanja baziraju na tehnologiji proizvodnje, međutim, to se u praksi pokazuje kao nedovoljno za uspešno rešavanje ekonomskih pitanja u poljoprivrednim preduzećima. Sa druge strane, ekonomisti poseduju opsežna znanja iz oblasti delovanja ekonomskih zakonitosti, ali nedostak znanja o tehnologiji i specifičnostima poljoprivredne proizvodnje ograničava ih u uspešnom rukovođenju poljoprivrednim preduzećima. Agroekonomista, odnosno menadžer u agrobiznisu tokom obrazovanja stiče adekvatna znanja kako iz oblasti ekonomije, tako i biotehnologije. Takav obrazovni profil u potpunosti odgovara na potrebe upravljanja poljoprivrednim preduzećima i gazinstvima u tržišnim uslovima privređivanja. Planiranje i organizovanje poljoprivredne proizvodnje, što je jedan od osnovnih zadataka menadžera u poljoprivredi, moguće je samo uz poznavanje tehnologije proizvodnje, agrotehničkih mera i ekonomskih zakona. Zbog toga je mesto agroekonomiste u savremenoj poljoprivredi nezamenljivo. Agroekonomista je i inženjer i menadžer koji stoji čvrsto na tlu poljoprivrede, ekonomski razmišlja, a celokupan proces poljoprivredne proizvodnje posmatra kroz prizmu ekonomičnosti i rentabilnosti.

- Na koje načine agrarna politika, kao ekonomska politika u poljoprivredi, utiče na zaštitu dohotka poljoprivrednih proizvođača i unapređenje ekonomskih uslova proizvodnje? Objasnite ulogu poljoprivrednog kredita, sistema subvencija, sistema zaštitnih cena poljoprivrednih proizvoda.*
- Povežite najvažnije ekonomske specifičnosti poljoprivrede kao privredne delatnosti sa postojanjem potrebe za agroekonomistima kao stručnjacima u savremenoj poljoprivrednoj proizvodnji.*
- Interdisciplinarni pristup jedno je od suštinskih obeležja agroekonomske struke. Kojim sve naučnim disciplinama, prema vašem mišljenju, treba da ovlada agroekonomista kako bi odgovorio svim izazovima upravljanja u poljoprivrednim preduzećima? Šta su zadaci menadžera u poljoprivredi?*

1.7. Referentna literatura

1. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun
2. Kaucki, K. (1953): Agrarno pitanje, Kultura, Beograd
3. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
4. Matić, M. (2004): Specifičnosti poljoprivrede i važnost agroekonomske struke u tržišnim uvjetima poljoprivredne proizvodnje, Agronomski glasnik, br. 6/2004, str. 455-465
5. Mihajlović, L., Arsenović, Đ. (2002): Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
6. Novković, N. (2003): Evropske tendencije u agroekonomskom obrazovanju, prezentacija rada saopštenog na Okruglom stolu „Agroekonomska struka i nauka“, Beograd, DAES
7. Novković, N. (2009): Mogućnost obrazovanja agroekonomista, XV skup Trendovi razvoja: „Doktorske studije u Srbiji, Regionu i Evropskoj uniji“, Kopaonik, 2.-5.0.2009., str. 1-4
8. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
9. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
10. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maksimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Monografija, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
11. Tomić, D., Ševarlić, M. (2009): Agroekonomska struka i nauka u Srbiji, Škola biznisa – naučnostručni časopis, br. 4, str. 14-20, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad
12. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
13. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

2. POLJOPRIVREDA I PRIVREDNI RAZVOJ

2.1. Tokovi privrednog razvoja i istorijski značaj poljoprivrede

Iako zavisna pre svega od prirodnih uslova, kao što su klima, geografski položaj, kvalitet i druge osobine zemljišta, poljoprivreda je privredna delatnost čiji je nosilac čovek, pa je i njen razvoj nemoguće posmatrati nezavisno od opšteg razvoja ljudskog društva, odnosno razvoja svesti čoveka kao ključnog nosioca razvojnog procesa. Tako se u razvoju poljoprivrede mogu izdvojiti četiri karakteristična perioda: 1. Period poljoprivredne civilizacije ili poljoprivredna revolucija 2. Period industrijske revolucije ili industrijalizam 3. Postindustrijsko doba – informatičko društvo i 4. Period razvoja baziranog na blagostanju. U svakom od navedena četiri perioda postoje razlike koje se odnose na ključne faktore razvoja, kao i mesto i značaj poljoprivrede u ukupnom privrednom razvoju.

Međutim, bez obzira na to koje periode posmatramo i analiziramo, privredni razvoj se definiše kao složen proces koga reprezentuje niz sukcesivnih promena u ekonomskoj strukturi, ali i izmene u svesti čoveka kao najvažnijeg činioca ukupne privredne dinamike.

2.2. Mesto poljoprivrede u privrednom razvoju

Kada se govori o mestu i ulozi koji poljoprivreda ima u privrednom razvoju određene zemlje, potrebno je poći od dve zakonitosti. Prvo, nauka i praksa potvrđuju da sa rastom nivoa privrednog razvoja određene države, opada relativni značaj poljoprivrede. Drugim rečima, što je zemlja privredno razvijenija u njenoj privrednoj strukturi (na primer u bruto domaćem proizvodu) poljoprivreda ima manje relativno (procentualno) učešće. Apsolutni značaj koji poljoprivreda ima u privredama razvijenih zemalja nikada se ne dovodi u pitanje. Druga zakonitost, koja logički proističe iz prve ogleđa se u činjenici da u privredno visoko razvijenim zemljama učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu ima tendenciju opadanja. Takva kretanja velikim delom mogu se pripisati intenziviranju poljoprivredne proizvodnje i povećanju produktivnosti u ovoj strateškoj privrednog delatnosti. Mesto i uloga poljoprivrede u privrednom razvoju mogu se analizirati i kroz četiri doprinosa koja poljoprivreda daje u ukupnom razvoju jednog društva. To su: 1. Proizvodni doprinos 2. Faktorski doprinos 3. Tržišni doprinos i 4. Valutni doprinos.

2.3. Faktori razvoja poljoprivrede

Postoje različite podele faktora koji utiču na razvoj poljoprivrede. Brojni autori koji su se bavili ovom problematikom, svoja stanovišta bazirali su, što je i logično, na dostignutom stepenu privrednog i razvoja poljoprivrede. Dok je za period poljoprivrednog društva favorizovan značaj tzv. primarnih faktora, u postindustrijskom dobu najveći se smatra da najveći stepen uticaja na razvoj poljoprivrede ima čovekovo znanje i informacije kojima raspolaže. Uvažavajući razlike u stanovištima pojedinih autora, na ovom mestu prikazan je spisak faktora koji uticu na razvoj poljoprivrede bez obzira na dostignuti stepen njene i razvijenosti društva u kojem je ona samo jedna od privrednih delatosti. Ta podela podvlači da na razvoj poljoprivrede utiču: 1. Stanovništvo 2. Prirodni i energetski resursi 3. Tehnologija 4. Osovna sredstva i infrastruktura 5. Organizacija i preduzetništvo 6. Informacije i znanje i 7. Kapital.

2.4. Indikatori doprinosa poljoprivrede ukupnom privrednom razvoju

Izračunavanje indikatora doprinosa poljoprivrede ukupnom privrednom razvoju svrsishodno je pre svega zbog činjenice da ovi pokazatelji mogu biti dobra osnova za utvrđivanje razvojnih problema, a samim tim i kreiranje makroekonomske politike koja će te probleme ukloniti ili bar ublažiti njihov uticaj. Indikatori proizvodnje, zaposlenosti ili nacionalnog dohotka predstavljaju dobru polaznu osnovu za sagledavanje stanja u (poljo)privredi, kao i mogućnosti da se identifikuju neiskorišćeni postojeći kapaciteti. Indikatori agrarnog razvoja dele se u dve velike grupe. To su kvalitativni i kvantitativni pokazatelji. Opšte je prihvaćena podela indikatora razvoja poljoprivrede u sledeće četiri grupe: 1. Naturalno-izraženi pokazatelji 2. Ekonomsko-socijalni pokazatelji 3. Naučno-tehnološki pokazatelji i 4. Vrednosno-izraženi pokazatelji. Postoji i podela na četiri grupe indikatora koji ukazuju na doprinos poljoprivrede ukupnom privrednom razvoju. To su: 1. Indikatori za utvrđivanje doprinosa proizvodnji-produkt kontribucija 2. Indikatori za utvrđivanje doprinosa faktora-faktor kontribucija 3. Indikatori za utvrđivanje tržišnog doprinosa-market kontribucija i 4. Indikatori za utvrđivanje izvoznog doprinosa-eksport kontribucija.

2.5. Pregled osnovnih pojmova

Poljoprivredna civilizacija – poljoprivredna revolucija predstavlja početni period u razvoju poljoprivrede koji počinje oko 8000 godina pre nove ere. Za ovaj period vezuje se razvoj baziran na pretežnom uticaju osnovnih faktora proizvodnje. Razvoj poljoprivrede u ovom razdoblju zavisio je isključivo od raspoloživosti i kvaliteta zemljišta, povoljnosti klimatskih uslova, kao i raspoloživosti radne snage. Vladajući sloj u ovom periodu su

vlasnici zemljišta, obrada zemljišta je najznačajnija delatnost, a hrana je osnovni proizvod.

Industrijska revolucija – industrijalizam počinje 1784. godine pronalazenjem parne mašine Džemsa Vata. Kapital, kao ključni pokretač investicija, faktor je od najvećeg uticaja na razvoj u ovom periodu. Samim tim, za period industrijske revolucije karakteristično je da su vladajući sloj upravo vlasnici kapitala. Kao ključni procesi, umesto obrade zemljišta u toku poljoprivredne revolucije, u periodu industrijalizacije dominiraju mehanizacija i automatizacija. Mašine i roba široke potrošnje postaju osnovni putevi.

Postindustrijsko doba – informatičko društvo je razvojni period čiji je početak označen pronalaskom prvog računara (Eniak) 1946. godine. Informacije i znanje predstavljaju osnovne limitirajuće faktore razvoja u ovom periodu, dok se obrada informacija i istraživanje smatraju najznačajnijim tehnologijama. Za razliku od prethodna dva razvojna perioda, u kojima su dominirale poljoprivreda, a potom industrija, informatičko doba u prvi plan dovodi tercijarni, odnosno sektor usluga.

Privredni razvoj je složen proces pri koji rezultira nizom promena u ekonomskoj strukturi, ali i u svesti čoveka kao ključnog nosioca ukupne privredne dinamike. Takođe, privredni razvoj se može definisati i kao prevazilaženje privredne i ekonomske nerazvijenosti označeno u kvantitativnom uvećanju proizvodnje materijalnih dobara i usluga i kvalitativnom menjanju privredne strukture pod dejstvom elemenata tehničkog progressa, prirodnog i društvenog okruženja.

Proizvodni doprinos poljoprivrede ogleda se, pre svega, u proizvodnji dovoljne količine hrane za podmirivanje potreba domaćeg stanovništva kao nosioca privredne aktivnosti. Pored toga, veoma je bitan doprinos koji poljoprivreda obezbeđuje proizvodnjom tržišnih viškova jer je to jedan od sigurnih pokazatelja rasta produktivnosti u poljoprivredi.

Faktorski doprinos poljoprivrede u procesu razvoja ogleda se u dva dela: kao doprinos rada i kapitala. Prelazak nekvalifikovane radne snage iz poljoprivrede u industriju, karakteristično za nerazvijene zemlje, označava priliv jeftine radne snage u industriju i dobru osnovu za potencijalno povećanje izvozne orijentisane proizvodnje. Bilo da je ostvarivano na dobrovoljnoj osnovi zbog bržeg obrta kapitala, ili pak prisilno zbog većeg oporezivanja u vidu tzv. „makaza cena“, seljenje akumulacije iz poljoprivrede u industriju i druge privredne delatnosti predstavlja faktorski doprinos poljoprivrede u procesu privrednog razvoja.

Tržišni doprinos poljoprivrede u procesu razvoja bazira se na komplementarnosti koja logično postoji između poljoprivrede i industrije. Sa jedne strane u poljoprivredi postoji tražnja za inputima koji su proizvodi industrije (mehanizacija, mineralna đubriva, sredstva za zaštitu bilja, itd.), a na drugoj strani poljoprivredno stanovništvo je, kao nosilac potrošnje, zavisno i od procesne industrije i trgovine. Poljoprivreda, koja raspolaže kapitalom, u početnim fazama razvoja može biti značajan nosilac tražnje za industrijskim proizvodima i samim tim obezbediti rast industrijske proizvodnje.

Valutni doprinos poljoprivrede dolazi do izražaja u početnim fazama privrednog razvoja. Zbog toga se kao jedna od karakteristika privrede u razvoju ističe visoko učešće poljoprivrednih proizvoda u strukturi izvoza.

Stanovništvo kao faktor razvoja poljoprivrede nije dovoljno posmatrati samo sa aspekta broja stanovnika i gustine naseljenosti. Za ekonomski i svaki drugi razvoj poljoprivrede znatno je važnije sagledati broj radno sposobnog stanovništva, kao i njegovu ekonomsku, odnosno obrazovnu strukturu. Ovakav aspekt analize stanovništva u savremenim uslovima je realan i neophodan s obzirom da stanovništvo nije isključivo radna snaga, već i nosilac inovativnih i razvojnih procesa u svim segmentima privrede, pa tako i u agraru.

Prirodni resursi predstavljaju preduslove za organizovanje, a zatim i za razvoj poljoprivrede. Pod prirodnim resursima kao faktorima razvoja poljoprivrede podrazumevaju se geografski i klimatski uslovi i zemljište. Pri analizi prirodnih resursa kao faktora razvoja, potrebno je praviti distinkciju između resursa i zaliha. Resursi predstavljaju ono sve ono čime jedna država raspolaže kao prirodnim dobrima, dok su zalihe samo onaj deo tih dobara koji je ekonomski opravdano eksploatirati.

Proizvodna sredstva su faktor čiji se uticaj na unapređenje poljoprivrede menjao shodno promenama u pojedinim etapama razvoja ljudskog društva. Najintenzivniji napredak u pogledu osavremenjavanja proizvodnih sredstava vezuje se za drugu polovinu XX veka i početak masovne upotrebe mašina sa elektoregulacijom. Navedena promena doprinela je da se u značajnoj meri čovekov intelektualni rad zameni radom mašina.

Infrastruktura predstavlja kompleks privrednih grana koje imaju izuzetan značaj za razvoj poljoprivrede, kao i fizičku i institucionalnu infrastrukturu koja omogućava efikasnije funkcionisanje i razvoj poljoprivrede. U savremenim uslovima najveći uticaj na razvoj imaju informatika, telekomunikacija, a zatim energentika i saobraćaj.

Tehnološke promene se u novije vreme tretiraju kao najvažniji faktor privrednog rasta i razvoja, pa samim tim i razvoja poljoprivrede. Usavršavanje proizvodnih sredstava i predmeta rada, pronalaženje novih izvora energije, kao i poboljšavanje metoda organizacije i upravljanja proizvodnjom predstavljaju najznačajnije tehnološke promene koje generišu dinamiku razvoja poljoprivrede.

Organizacija i preduzetništvo određuju metod i način privređivanja. Pri izboru metoda i načina privređivanja privredni subjekti su vođeni ciljem ostvarivanja poslovnog uspeha, uz uslov da u toj misiji imaju što je moguće veći stepen samostalnosti, odnosno da u datim uslovima budu nezavisni pri donošenju poslovnih odluka. Pri tome, organizacija i preduzetništvo mogu doprineti razvoju poljoprivrede jedino uz uslov da privredni subjekti snose potpunu odgovornost za donete odluke i način njihovog realizovanja.

Informacije kao faktor opšteg razvoja, pa samim tim i razvoja poljoprivrede, u postindustrijskom periodu dobijaju sve veći značaj. Da bi bile faktor razvoja informacije moraju biti tačne i blagovremene.

Kapital kao faktor razvoja poljoprivrede uvećava se na osnovu akumulacije koja predstavlja razliku između prihoda i potrošnje. Kao takav, kapital je osnov za investiranje, bilo da se radi o ulaganju u istraživanja i tehnološki progres, izgradnju infrastrukture, savremenu opremu ili angažovanje stručne radne snage. Kapital se, kao faktor razvoja, može javiti u dva oblika: 1. Fizički kapital (akumulirane mašine, oprema, zgrade, infrastruktura) i 2. Finansijski kapital (žiralni novac, gotovina, vrednosni papiri).

Naturalni pokazatelji razvoja poljoprivrede značajni su u međunarodnim kompariranjima, a izražavaju ostvareni obim proizvodnje pojedinih primarnih proizvoda. Drugim rečima, ova grupa indikatora daje osnov za donošenje zaključka o dostignutom stepenu razvoja poljoprivrede jedne zemlje. U cilju da rezultati međunarodne komparativne analize budu što realniji, ovi pokazatelji se iskazuju per capita.

Ekonomsko-socijalni pokazatelji omogućavaju stvaranje potpunije slike o dostignutom stepenu poljoprivrednog razvoja u odnosu na onu koju obezbeđuju prirodno i vrednosni pokazatelji. Najznačajniji ekonomsko-socijalni indikatori su: rast populacije, radno aktivno stanovništvo, zaposlenost, oblici socijalne zaštite, starosna struktura poljoprivrednika, učešće troškova ishrane u ukupnim troškovima domaćinstva, itd.

Naučno-tehnički pokazatelji odnose se na nivo dostignutog tehnološkog razvoja poljoprivrede i stepena tehnoloških promena, odnosno mogućnosti međusobne supstitucije faktora proizvodnje. U poljoprivredi postoje alternativne mogućnosti zamene jednog faktora drugim i povećanja produktivnosti proizvodnje na toj osnovi. Najznačajniji naučno-tehnički indikatori su: produktivnost proizvodnje, kapitalni koeficijent, nivo i struktura investicija u obnovna sredstva, obim i struktura troškova naučno-istraživačkog rada, itd.

Vrednosno izraženi pokazatelji su najznačajniji pokazatelji dostignutog nivoa razvoja poljoprivrede, mada da bi se dobila celovita slika tog razvoja neophodno je u analizu uključiti i pokazatelje iz ostale tri grupe. Najznačajniji vrednosni pokazatelji su: 1. GDP-bruto domaći proizvod, 2. GNP-bruto nacionalni proizvod, 3. NDP-neto domaći proizvod i 4. NNP-neto nacionalni proizvod.

Agregatni pokazatelji predstavlja zbirni iznos određene posmatrane pojave ili makroekonomske veličine, dok **per capita pokazatelji** predstavlja veličinu određene kategorije posmatrano po stanovniku.

Realni izraz određene makroekonomske pojave (na primer GDP) predstavlja vrednosni pokazatelj izračunat za bilo koji period iskazan u cenama iz baznog perioda. U ekonomskim istraživanjima ima veću analitičku vrednost jer je pri izračunavanju ovog pokazatelja eliminisan uticaj promena cena.

Nominalni izraz određene makroekonomske pojave predstavlja vrednosni indikator izračunat na bazi tekućih cena u posmatranom periodu.

2.6. Pitanja za proveru znanja

1. Definišite privredni razvoj
2. Navedite četiri karakteristična perioda u razvoju ljudskog društva.
3. Koji period je označen kao početak poljoprivredne civilizacije?
4. Koji faktori dolaze do izražaja u periodu poljoprivredne civilizacije?
5. Koja pojava je obeležila početak industrijalizacije?
6. Od kog faktora je najviše zavisila dinamika razvoja u periodu industrijalizacije?

7. Kada počinje postindustrijsko doba i šta ga karakteriše?
8. Objasnite zakonitost da sa porastom nivoa privredne razvijenosti opada relativni značaj poljoprivrede.
9. Na koji način se kreće učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu u pojedinim fazama privrednog razvoja jedne zemlje?
10. U čemu se ogleda proizvodni doprinos poljoprivrede?
11. Objasnite doprinos rada kao faktorski doprinos poljoprivrede ukupnom privrednom razvoju?
12. Na koje načine se ostvaruje transfer kapitala iz poljoprivrede u industriju?
13. Objasnite komplementarnost u pogledu tražnje između poljoprivrede i industrije.
14. Na kom nivou privrednog razvoja najviše dolazi do izražaja valutni doprinos poljoprivrede i na koji način se on ostvaruje?
15. Nabrojite šest faktora razvoja poljoprivrede.
16. Sa kojih sve aspekata analiziramo stanovništvo jedne zemlje kao faktor razvoja poljoprivrede?
17. Koji prirodni resursi imaju najveći uticaj na razvoj poljoprivrede?
18. U čemu se ogleda razlika između resursa i zaliha?
19. Objasnite uticaj proizvodnih sredstava kao faktora razvoja poljoprivrede.
20. Definišite pojam "infrastruktura" kao faktor razvoja poljoprivrede.
21. Šta se sve smatra tehnološkim promenama u sferi poljoprivrede?
22. Objasnite organizaciju i preduzetništvo kao faktor razvoja poljoprivrede.
23. Kakve informacije moraju da budu da bi se smatrale razvojnim faktorom?
24. Navedite dva oblika kapitala.
25. U čemu se ogleda svrha ili smisao izračunavanja indikatora doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju?
26. Navedite četiri grupe indikatora koji pokazuju doprinos poljoprivrede privrednom razvoju.
27. Objasnite suštinu i značaj naturalnih pokazatelja doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju.
28. Navedite najznačajnije ekonomsko-socijalne indikatore doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju.
29. Šta pokazuju naučno-tehnički indikatori doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju?
30. Navedite najvažnije naučno-tehničke indikatore doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju.
31. Koje vrednosno izražene indikatore poznajete?
32. Navedite razliku između agregatnih i per capita indikatora u smislu načina na koji se oni izračunavaju.
33. Objasnite razliku između nominalnih i realnih vrednosnih pokazatelja.

2.7. Studija slučaja: Kvantifikovanje doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju

Problemi i ograničenja pri koršćenju pojedinih razvojnih pokazatelja. Primena razvojnih pokazatelja u cilju sagledavanja makroekonomske situacije i razvojnih kretanja u pojedinim slučajevima može biti suočena sa različitim problemima. Zbog toga je pri izboru indikatora kojima se utvrđuje značaj, odnosno doprinos poljoprivrede u privrednom razvoju opravdano voditi računa o tome koliko su kvantifikovani pokazatelji realni, precizni i uporedivi.

Dok su agregatni pokazatelji nezamenjivi u sagledavanju dinamike i strukture dostignutog nivoa razvoja, per capita pokazatelji imaju adekvatnu primenu u sagledavanju proizvodnje, pojedinih grana proizvodnje ili potrošnje. Međunarodna komparacija pojedinih fenomena, znatno je realnija ukoliko se bazira na primeni per-capita pokazatelja. Međutim, ovi pokazatelji imaju i određena ograničenja koja dolaze do izražaja u primeni. Naime, u slučaju da postoje velika odstupanja od prosečnih veličina per capita indikatori postaju manje kvalitetni za donošenje zaključaka o kretanju posmatrane pojave. Na primer, prikazivanje razvoja jedne zemlje ne bi imalo smisla pomoću per capita pokazatelja, ukoliko se ovaj pokazatelj ne izračunava za svaki određeni region, industrijsku granu, privrednu oblast, itd.

Ukoliko se u istraživanjima koriste vrednosni pokazatelji postoje bitne razlike u zavisnosti da li oni prikazuju dostignuti nivo razvoja ili pak stopu rasta. Primena stope rasta daje realniju sliku o određenoj pojavi i zbog toga se smatra veoma važnim analitičkim pokazateljem.

Još jedan od važnih uslova koji dobar indikator mora da poseduje je mogućnost njegove komparacije na međunrodnom nivou. Zbog toga je pri izboru indikatora u istraživanju i analizi neophodno voditi računa o jedinicama u kojima je posmatrana pojava izražena, kao i o vremenskom intervalu na koji se analiza odnosi. Prilikom primene nominalnih i realnih vrednosnih pokazatelja privrednog razvoja u svrhu kvalitetne analize opravdano je uvek, odnosno gde je to moguće, dati prednost realnim vrednostima kako bi se izbegao uticaj promene cena koji može da daje nedovoljno tačnu sliku o određenoj posmatranj pojavi.

Indikatori za određivanje uloge i značaja poljoprivrede u privrednom razvoju. Za kvantifikovanje značaja koji poljoprivreda ima u privredi određene zemlje koriste se različite metodologije i indikatori. Za potrebe teorijskih i praktičnih istraživanja najčešće se koriste sledeći indikatori (Stipetić, V. 1987) :

- Učešće aktivnih poljoprivrednika u ukupnoj radnoj snazi date zemlje (alternativno: učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom);
- Doprinos poljoprivrede formiranju dohotka date zemlje;
- Učešće poljoprivrede u vrednosti proizvedenog društvenog bogatstva date zemlje, kao i
- Značaj poljoprivrede u međunarodnoj trgovini.

Jedan od osnovnih indikatora, koji ukazuju na značaj poljoprivrede u privredi određene zemlje je učešće agrarne u ukupnoj populaciji. Pored toga što određuje mesto agrarnog

sektora u ukupnoj privredi, ovaj pokazatelj se u ekonomskim analizama koristi i za determinisanje dostignutog stepena opšteg privrednog razvoja. Naime, visoko učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu vezuje se, po pravilu, za zemlje u početnim fazama privrednog razvoja. Viši stepen privredne razvijenosti podrazumeva i veće učešće sekundarnog i tercijarnog sektora u privrednoj strukturi, a ono sa sobom povlači i proces deagrarizacije, odnosno smanjenje učešća agrarnog u ukupnom stanovništvu.

Analogno prethodnom indikatoru, doprinos poljoprivrede stvaranju društvenog proizvoda, takođe je pokazatelj stepena opšte privredne (ne)razvijenosti i relativnog značaja poljoprivrede u privrednoj strukturi. Značajno procentualno učešće agrara u društvenom proizvodu svojstveno je privrednim sistemima u kojima dominira primarni nad sekundarnim i tercijarnim sektorom, odnosno manje razvijenim privrednim sistemima. Smanjenje procentualnog udela poljoprivrede u ukupnom društvenom proizvodu determinanta je svojstvena kasnijim fazama u procesu privrednog razvoja.

Ekonomska struktura investicija podrazumeva, u makroekonomskim okvirima, njihov raspored po privrednim delatnostima. Analizom ekonomske strukture investicija može se sagledati razvojna strategija koju određena zemlja operacionalizuje, kao i mesto i značaj koji poljoprivreda zauzima u tom planu privrednog razvoja.

Izvori podataka za izračunavanje indikatora. Podaci od kojih se polazi pri izračunavanju indikatora doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju obezbeđuju se iz nacionalne statističke baze. U slučaju Republike Srbije to je Republički zavod za statistiku. Najznačajnija publikacija Republičkog zavoda za statistiku koja sadrži podatke potrebne za analizu je Statistički godišnjak. U Statističkom godišnjaku podaci su prikazani u vremenskim serijama, na nivou Republike Srbije, a potom i na nivou uži teritorijalnih jedinica, odnosno regiona.

Tabela 1. Isplate za investicije, po izvorima finansiranja, u hiljadama dinara, 2012. godina

	Sopstvena sredstva	Udružena sredstva	Finansijski krediti	Sredstva ostalih fondova	Ukupno
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	15.301.103	33.771	5.236.275	301.364	20.872.513
Rudarstvo	4.823.516	3.818	150.416	-	4.977.751
Prerađivačka industrija	126.443.795	1.345.524	29.467.201	5.286.463	162.542.983
UKUPNO	38.933.937	9.370.614	112.204.020	59.294.058	56.480.666

Izvor: Statistički godišnjak Republike Srbije 2014, strana 174.

Tabela 2. Zaposleno stanovništvo po delatnostima, 2013. godina

	Srbija - sever		Republika Srbija		Region Kosovo i Metohija	Ukupno
	Beogradski region	Region Vojvodine	Region Šumadije i Zapadne Srbije	Srbija - jug Region Južne i Istočne Srbije		
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	20.064	108.824	232.768	130.296	-	491.952
Rudarstvo	9.481	1.886	6.007	4.774	-	22.119
Prerađivačka industrija	65.334	128.051	121.477	79.561	-	394.424
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	10.396	4.435	8.880	13.768	-	37.478
Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	7.649	8.821	8.386	8.795	-	33.651
Građevinarstvo	27.907	33.237	27.972	20.683	-	109.798
Trgovina na veliko i malo, popravka motornih vozila	97.616	83.851	64.700	50.701	-	296.869
Saobraćaj i skladištenje	47.336	36.464	28.596	22.034	-	134.431
Usluge smeštaja i ishrane	15.670	13.931	14.321	14.943	-	58.855
Informisanje i komunikacije	23.455	11.640	7.375	5.233	-	47.703
Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja	18.436	12.348	7.210	4.719	-	42.713
Poslovanje nekretninama	-	-	-	-	-	-
Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti	29.580	12.270	12.168	8.172	-	62.189
Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti	21.427	11.566	5.229	10.325	-	48.547
Državna uprava, odbrana i obavezno socijalno osiguranje	41.241	25.616	31.478	33.020	-	131.356
Obrazovanje	43.053	37.338	36.104	33.184	-	149.678
Zdravstvena i socijalna zaštita	36.551	35.538	27.955	30.490	-	130.542
Umetnost, zabava i rekreacija	12.855	9.754	8.813	7.509	-	38.931
Ostale uslužne delatnosti	14.827	15.217	10.961	5.365	-	46.369
Delatnost domaćinstva kao poslodavca	3.072	6.704	8.304	11.737	-	29.817
UKUPNO	547.729	597.963	669.343	495.683	-	2.310.718

Izvor: Statistički godišnjak Republike Srbije 2014, strana 65.

Pitanja i diskusija

1. Zbog čega je važno da indikatori za utvrđivanje doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju budu realni, precizni i uporedivi?
2. Koje su najvažnije prednosti, a koji nedostaci u primeni per capita i agregatnih indikatora?

3. U čemu se ogleda prednost primene realnih u odnosu na nominalne vrednosne pokazatelje?
4. U čemu je ključna razlika između vrednosnih pokazatelja kojima se prikazuje dostignuti nivo razvoja i vrednosnih pokazatelja kojima se prikazuje stopa rasta posmatrane pojave?
5. Navedite najznačajnije indikatore za utvrđivanje uloge i značaja koji poljoprivreda ima u privrednom razvoju.
6. Kako se kreće učešće agrarne populacije u ukupnoj u pojedinim fazama privrednog razvoja?
7. Kako se kreće učešće poljoprivrede u strukturi bruto domaćeg proizvoda u pojedinim fazama privrednog razvoja?
8. Šta se podrazumeva pod terminom ekonomska struktura investicija?
9. Koji izvori podataka, u slučaju Republike Srbije, se koriste za izračunavanje indikatora doprinosa poljoprivrede privrednom razvoju?

Diskusija i zadatak

Na osnovu podataka prikazanih u tabelama 1. i 2. izračunati:

- A) *Učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom ekonomski aktivnom stanovništvu*
- B) *Učešće poljoprivrede u strukturi investicija*

Učešće agrarne u ukupnoj populaciji je, uprkos procesu deagrarizacije, i dalje relativno visoko. To ukazuje na činjenicu da je stepen dostignutog privrednog razvoja u Srbiji još uvek nizak, kao i da agrarni sektor u nacionalnoj privredi ima relativno velik značaj. Uprkos prethodnom indikatoru, koji govori u prilog još uvek visokom učešću poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu Republike Srbije, učešće poljoprivrede u strukturi investicija može se oceniti kao relativno nisko. Zbog čega je to tako? Da li se od poljoprivrede više uzima, nego što joj se, kroz investicije, daje? Šta su, prema vašem mišljenju, posledice takve strukture investicija?

Ocenite značaj koji poljoprivreda ima u privrednoj strukturi naše zemlje na osnovu izračunatih pokazatelja. Ne dovodeći u pitanje značaj koji poljoprivreda ima u privrednoj strukturi svake zemlje, zbog čega je za budući razvoj naše privrede potrebno povećati učešće sekundarnog i tercijarnog sektora u privrednoj strukturi?

2.8. Referentna literatura

1. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun
2. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
3. Mihajlović, L., Arsenović, Đ. (2002): Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
4. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
5. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
6. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maskimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
7. Republički zavod za statistiku, Statistički godišnjak za 2014. godinu, Beograd
8. Stipetić, V. (1987): Poljoprivreda i privredni razvoj, Informator, Zagreb
9. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
10. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

3. TENDENCIJE U PROIZVODNJI HRANE U SVETU

3.1. Dugoročni rast svetskog stanovništva – bilansi ponude hrane i ishrana stanovništva u zemljama u razvoju

Iako je prema zvaničnim podacima koje objavljuje Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih Nacija (FAO) proizvodnja hrane dostigla nivo koji zadovoljava potrebe ukupne svetske populacije, činjenica je da prehrambena nesigurnost u pojedinim zemljama i regionima i dalje postoji. Produkcija hrane dostigla je nivo koji zadovoljava globalnu tražnju, ali se uprkos tome brojne zemlje u razvoju suočavaju sa problemima gladi i hroničnog siromaštva. Ukoliko se pođe od podataka o prosečnoj potrošnji hrane u pojedinim regionima, dolazi se do zaključka da se raspoloživa hrana u svetskim razmerama ne distribuira podjednako. O toj neravnomernoj raspodeli govore podaci da Zapadna Evropa troši prosečno 3.500 Kcal energetskog sadržaja hrane po stanovniku, Severna Amerika 3.600 Kcal dok se u Subsaharskim zemljama troši 2.100 Kcal. U poslednjih nekoliko decenija svedoci smo značajnog porasta svetske populacije. Sa oko 3 milijarde šezdesetih godina prošlog veka, stanovništvo je pred sam njegov kraj iznosilo oko 5,5 milijardi (1992) i sa očekivanjima za 2025. godinu na nivou 8,5 milijardi. To predstavlja porast od 85 miliona stanovnika prosečno godišnje (Alexandaratos, N., 1995). Postavlja se pitanje kako poljoprivreda može da odgovori ovakvom rastu stanovništva? Do sada ispoljena kretanja upućuju na zaključak da poljoprivredna proizvodnja raste brže od stanovništva. Naime, proizvodnja po glavi stanovnika je za oko 20% veća no što je bila pre par decenija a prosečna raspoloživost hrane po glavi stanovnika izražena energetskim sadržajem je porasla na 2.700 Kcal ili porast za oko 400 Kcal. Ovo se odnosi na hranu koju konzumiraju samo ljudi, bez hrane koja služi za ishranu stoke (oko 640 miliona tona žita). Dakle, činjenica je da globalna ponuda hrane zadovoljava ili čak prevazilazi globalne potrebe za adekvatnom ishranom. Ključni razlog postojanja pothranjenosti stanovništva zemalja u razvoju nalazi se u nedostatku dohotka, odnosno kupovne moći.

3.2. Razvoj poljoprivrede posmatran u relativno skorijoj prošlosti

Rast poljoprivredne proizvodnje na globalnom nivou poslednjih decenija beleži tendenciju usporavanja. Sa stopom rasta od oko 3% prosečno godišnje u 60-tim godinama, dinamika rasta je nešto usporena – oko 2,3% u 70-tim i 2,0% pred sam kraj XX veka. Ovakva kretanja ostavljaju prostor za pitanje da li predstoji pogoršanje

prehrambene situacije, naročito u ekstremno siromašnim regionima sveta. Posmatrano na nivou zemalja u razvoju, može se zaključiti da usporavanje poljoprivrednog rasta u ovim zemljama zaista preči pogoršanju njihove prehrambene sigurnosti usled: visoke ekonomske zavisnosti od poljoprivrede, niskog nivoa proizvodnje po glavi stanovnika i limitiranog kapaciteta za povećanje ponude poljoprivrednih proizvoda putem uvoza. Drugim rečima, smanjenje stope rasta poljoprivrede u ovim zemljama ispod potrebnog nivoa bitno utiče na njihovu prehrambenu sigurnost i to kako na strani tražnje tako i na strani ponude. Prema međunarodno prihvaćenom kriterijumu granicom siromaštva smatra se potrošnja od 2 USD po stanovniku dnevno. Polazeći od navedenog kriterijuma i podataka koje prezentuje FAO u kategoriji siromašnih nalazi se oko 330 miliona ljudi ili 8,5% populacije zemalja u razvoju. Visina per capita dohotka, kupovna moć, stopa rasta poljoprivrede i uvoza hrane predstavljaju faktore od kojih je realno poći pri analizi prehrambene situacije u zemljama u razvoju, kao i prilikom donošenja zaključaka o tome da li je i u kojoj vremenskoj distanci moguće očekivati prevazilaženje ili bar ublažavanje problema gladi i siromaštva.

3.3. Značaj ostvarenog pritiska na nivo degradacije resursa

Zemljište i vodni resursi koji se koriste u poljoprivrednoj proizvodnji predmet su konstantne degradacije. Veći stepen intenzivnosti poljoprivrede povlači sa sobom i značajnije devastiranje prirodnih resursa. S obzirom da je stopa rasta poljoprivredne proizvodnje poslednjih godina veća u zemljama u razvoju, nego u razvijenom delu sveta, logično je da će, pored prehrambene nesigurnosti zemlje u razvoju ubuduće biti suočene i sa sve većim pritiskom na životnu sredinu. Takve tendencije mogu značajno ugroziti održivi razvoj u ovoj grupi zemalja. Zabrinutost za stanje životne sredine najčeće u prvi plan stavlja pitanje do kog nivoa međuodnos resursa i životne sredine može uticati na povećanu proizvodnju, odnosno ponudu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i osiguranje "*hrane za sve*" (suština koncepta o ograničenosti resursa i njihovoj efikasnoj alokaciji). Takođe, pitanje može biti i da li se može postići takav progres u poljoprivrednoj proizvodnji kako bi se realizovali postavljeni ciljevi i ciljevi koje tek treba postaviti i zadovoljile potrebe budućih generacija (suština koncepta održivosti). Odgovor na ovakav pristup uglavnom se može naći u opcijama koje nudi politika minimiziranja neizbežnih efekata koji se javljaju u međusobnoj razmeni između povećane proizvodnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i pritiska na životnu sredinu kao rezultante. Takođe, treba istaći i čitav niz međusobno zavisnih faktora koji instrumentalizuju proizvodnju hrane posmatrano po glavi stanovnika: ekonomski rast koji smanjuje siromaštvo, multifunkcijska uloga poljoprivrednog rasta u većini zemalja u razvoju (npr. obezbeđenje potrebne hrane za stanovništvo na jednoj strani i obezbeđenje zapošljavanja i mogućnosti za zaradu za siromašno stanovništvo na drugoj, - oba direktno i indirektno povezujući njihov privredni rast sa poljoprivredom), povećanje kapaciteta zemlje za uvoz hrane i socijalna politika.

Insistiranje na smanjivanju pritiska na životnu sredinu može imati negativne posledice na zemlje u razvoju. Naime, smanjenje intenziteta poljoprivredne proizvodnje zarad očuvanja prirodnih resursa za zemlje u razvoju značilo bi nemogućnost ostvarivanja pozitivne stope privrednog rasta i prevazilaženja siromaštva. Sa druge strane, prelazak

nerazvijenih zemalja na intenzivnije korišćenje raspoloživih resursa kako bi mogle obezbediti dovoljno hrane za svoje rastuće stanovništvo, istovremeno zahteva značajnije podizanje energetske intenzivnosti što kao posledicu ima dalji pritisak na životnu sredinu. Suočena sa problemom pothranjenosti stanovništva i hroničnog siromaštva, ova grupa zemalja opravdano prihvata koncept po kome bavljenje poljoprivredom predstavlja veću pretnju nego što kreira nadu za očuvanjem životne sredine.

3.4. Perspektive razvoja agregatne ponude i tražnje poljoprivrednih proizvoda (biljna proizvodnja, stočarstvo i ribarstvo)

Na svetskom tržištu žita i dalje predstavljaju najznačajniji izvor hrane, kako u direktnoj upotrebi u ishrani stanovništva, tako i u stočarskoj proizvodnji, gde imaju karakter proizvodnih inputa. Zbog toga je od izuzetne važnosti sagledati stanje i buduće okolnosti u proizvodnji žita u svetu. Međutim, potrošnja žita na globalnom nivou ima tendenciju opadanja. Usporavanje svetske potrošnje žita ne treba tretirati kao rezultat ograničenja u oblasti proizvodnje, već kao delovanje faktora koji limitiraju tražnju. Jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na usporavanje rasta tražnje za cerealijama je usporen rast svetske populacije. Takođe, mnoge velike zemlje, kao što je Kina, ostvarile su srednji do visoki nivo potrošnje cerealija, pa se dalji rast ne može ostvarivati istom dinamikom. Kao još jedan od limitirajućih faktora za rast potrošnje žita u svetskim razmerama navodi se i hronično siromaštvo koje sprečava stotine miliona ljudi širom sveta da zadovolje svoje potrebe za hranom. Projekcije FAO-a ukazuju na to da se u periodu od 2015. do 2030. godine očekuje usporavanje rasta tražnje za 1,2% na godišnjem nivou, pre svega usled uspravanja rasta svetske populacije.

S obzirom da u zemljama u razvoju tražnja za cerealijama raste brže od proizvodnje, postavlja se pitanje na koji način će se taj raskorak u tražnji prevazići. Sopstveni kapaciteti za intenziviranje proizvodnje u ovoj grupi zemalja daleko su od potrebnih, tako da odgovor treba tražiti u mogućnosti uvoza ovog strateškog poljoprivrednog proizvoda.

Stočarska proizvodnja danas čini oko 40% vrednosti ukupne svetske poljoprivrede. Taj procenat ima tendenciju povećanja. Stočarstvo najintenzivnije koristi poljoprivredno zemljište, kako u vidu pašnjaka, tako i za proizvodnju stočne hrane. Pored mesa, stočarstvo proizvodi i mleko i mlečne proizvode, jaja, vunu i organsko đubrivo kao nezamenjiv input za biljnu proizvodnju. Usled delovanja niza faktora, poslednjih decenija stočarska proizvodnja beleži trend dinamičnog rasta. To se naročito odnosi na proizvodnju živinskog mesa, kao posledica naglog skoka tražnje za ovim proizvodom. Rast životnog standarda, naročito u razvijenim i novoindustrijalizovanim zemljama prouzrokuje i brži rast tražnje i potrošnje animalnih, nego što je to slučaj sa proizvodima biljnog porekla. Kada su, međutim, u pitanju zemlje u razvoju, situacija nije ista. Kolike i kakve su razlike između ove dve grupe zemalja dovoljno govori zvanični podatak FAO o prosečnoj godišnjoj potrošnji mesa po stanovniku: u SAD je to 120 kg, dok stanovništvo u zemljama Sub-saharske Afrike godišnje prosečno potroši samo 10 kg mesa. U razvijenim zemljama, međutim, mogućnosti za povećanje tražnje su ograničene. U ovoj grupi zemalja rast populacije je usporen, a potrošnja stočarskih proizvoda je već na izuzetno visokom nivou. U isto vreme, briga za zdravlje ljudi i zdravstvenu bezbednost

hrane, koja je u većini visokorazvijenih zemalja aktuelno pitanje, naročito se odnosi na masnoće animalnog porekla. Pojava gojaznosti, ali i drugih oboljenja kod velikog procenta stanovništva bitno ograničava tražnju za animalnim proizvodima. Ukupna potrošnja mesa u industrijalizovanim zemljama u poslednjih deset godina raste za samo 1,3% godišnje.

Komercijalni i industrijski sistemi stočarske proizvodnje prouzrokuju značajne probleme sa aspekta zaštite životne sredine. Koncentracija životinja, naročito u urbanim sredinama, dovodi do problema vezanih za odlaganje otpada stočarske proizvodnje. Intenziviranje trgovine stočarskim proizvodima, kao i stočnom hranom dovodi do većeg stepena rizika za prenošenje bolesti unutar i izvan granica jedne zemlje. Pri tome, misli se na bolesti koje pogađaju životinje, kao što je slinavka i šap, ali i bolesti opasne po ljude, kao što je ptičji grip. Pojedine od ovih bolesti su još uvek izuzetno velika pretnja, naročito za siromašno stanovništvo u zemljama u razvoju. Programi iskorenjavanja bolesti i međunarodne kontrolne strategije neophodne su kako bi se širenje zaraznih bolesti zaustavilo. Još jedno od važnih pitanja vezanih za savremenu stočarsku proizvodnju i njene negativne efekte je upotreba antibiotika i hormona. Industrijska stočarska proizvodnja intenzivno koristi antibiotike. Ta prekomerna upotreba antibiotika dovodi do rezistentnosti bakterija, ne samo kod životinja, nego i kod ljudi. Takođe, u cilju ubrzavanja tova i konverzije stočne hrane u meso intenzivira se upotreba hormona. U Evropskoj uniji redukovana je upotreba antibiotika i hormona iako negativan uticaj istih na ljudsko zdravlje nije zvanično potvrđen.

3.5. Svetska poljoprivreda i zaštita životne sredine

Uz činjenicu da rast tražnje za poljoprivrednim proizvodima i intenziviranje poljoprivredne proizvodnje devastiraju životnu sredinu, u međunarodnim okvirima javlja se opravdana sumnja u dugoročnu održivost daljeg rasta proizvodnje hrane. Iako projekcije ukazuju da rast tražnje u decenijama koje predstoje neće biti tako intenzivan kao do sad, postavlja se pitanje da li svetska poljoprivreda raspolaže sa dovoljno prirodnih resursa za dalje intenziviranje proizvodnje. Kapaciteti za rast proizvodnje nalaze se u ekspanziji obradivog zemljišta, povećanju prinosa i povećanju broja žetvi. Projekcije upućuju na to da će 20% rasta proizvodnje u zemljama u razvoju do 2030. godine biti ostvareno zahvaljujući ekspanziji obradivog zemljišta, a oko 70% rasta proizvodnje ostvariće se na osnovu povećanja prinosa. U Sub-Saharskoj Africi i Latinskoj Americi ekspanzija zemljišta će i dalje značajan faktor povećanja proizvodnje u budućnosti, ali se takođe očekuje i bitno povećanje prinosa.

Zemljište predstavlja osnovni preduslov i jedan od ključnih faktora poljoprivrede. Posmatrano na globalnom nivou, postojeće površine poljoprivrednog zemljišta dovoljne su za proizvodnju hrane za ukupnu svetsku populaciju. Problem je, međutim, u tome što raspoložive poljoprivredne površine nisu ravnomerno raspoređene, tako da se pojedine zemlje i regioni suočavaju sa problemom limitiranosti ovog prirodnog resursa. Reč je, uglavnom, o zemljama u razvoju koje ne raspolažu ni potrebnim kapacitetima da postojeće nepoljoprivredno zemljište kultivacijom pretvore u zemljište na kome je moguće proizvoditi hranu.

Degradacija zemljišta je proces koji utiče na sadašnje i buduće proizvodne sposobnosti zemljišta zbog hemijskih, fizičkih i bioloških promena. Tačnih podataka o bespovratno devastiranim površinama nema. Podaci o tim izgubljenim površinama uglavnom su rezultat procena eksperata, a ređe se zasnivaju na objektivnim merenjima. Kao najpouzdaniji ocenjuju se podaci koje objavljuje međunarodni institutu za pitanja degradacije zemljišta (Global Assessment of Human-induced Land Degradation - GLASOD). Procene koje daje GLASOD su da je ukupno 1.964 miliona hektara degradiranog zemljišta, 910 miliona hektara je zemljište na kome je zbog degradacije fizičkih, hemijskih i bioloških osobina bitno smanjena produktivnost, dok je 305 miliona hektara bespovratno devastirano bez mogućnosti daljeg korišćenja u poljoprivredi. Erozijski vodom je takođe zajednički problem i ona pogađa skoro 1.100 miliona hektara, dok erozija vetrom utiče na smanjenje proizvodnih sposobnosti skoro 600 miliona hektara obradivog zemljišta.

Proizvodnja sa navodnjavanih površina u svetu ima tendenciju povećanja. S obzirom na postojeće vodne resurse i nacionalne strategije očekuje se povećanje navodnjavanih površina u zemljama u razvoju sa 202 miliona hektara u periodu od 1997. do 1999. godine na 242 miliona hektara do 2030. godine. Kao što je to slučaj i sa zemljištem kao faktorom poljoprivredne proizvodnje i navodnjavanje površine mogu postati limitirajući faktor razvoja u budućnosti. Ovo se naročito odnosi na mogućnost salinizacije navodnjavanog zemljišta i time njegove bespovratne devastacije. Sa druge strane, za potrebe poljoprivrede koristi skoro 70% od ukupnih količina vode namenjene ljudskoj upotrebi, pa se s pravom postavlja pitanja o limitiranosti ovog prirodnog resursa u cilju daljeg intenziviranja poljoprivrede. Već sada se brojne zemlje suočavaju sa problemom nedovoljne količine vode za potrebe poljoprivrede, a očekuje se da ovaj problem bude prisutan i u budućnosti. Problem ograničenosti vodnih resursa može se donekle prevazići povećanjem efikasnosti korišćenja istih.

Projektovanje usporenog rasta poljoprivredne proizvodnje do 2030. godine zasnovano je na podacima o očekivanom kretanju svetske populacije i tražnje, kao i raspoloživim potencijalima biotehnologije za povećanje prinosa, povećanje broja žetvi i mogućnosti ekspanzije poljoprivrednog zemljišta. Iako je u proteklih šest decenija napredak biotehnologije, realizovan kroz Zelenu revoluciju, prouzrokovao veliki broj pozitivnih efekata na svetsku poljoprivredu i prehrambenu situaciju, ne bi trebalo zanemariti ni negativne efekte biotehnologije. Alternativa intenziviranju poljoprivrede kroz konvencionalne sisteme proizvodnje nalazi se u organskoj poljoprivredi i konceptu održivog razvoja. Zbog štetnog uticaja na životnu sredinu i ne baš pohvalnih rezultata kada je u pitanju prevazilaženje gladi i siromaštva u zemljama u razvoju, Zelena revolucija, osmišljena pedesetih godina prošlog veka postepeno gubi na značaju. Promene na međunarodnom tržištu i sve prisutniji koncept održivog razvoja zahtevaju nova rešenja, koja bi trebalo da se realizuju u okviru nove, Druge Zelene revolucije.

3.6. Pregled osnovnih pojmova

Svetska prehrambena situacija oličena je u postojanju prehrambene nesigurnosti u većini zemalja u razvoju. Iako svetska produkcija hrane, prema podacima FAO, zadovoljava

potrebe ukupne populacije i dalje se veliki broj ljudi u svetu suočava sa problemom hroničnog siromaštva i gladi.

Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu (eng. Food and Agriculture Organisation – FAO) funkcioniše pod sloganom “borba protiv gladi - hrana za sve”. Brojni progami koji se realizuju u zemljama u razvoju, a kojima se nastoji da se kroz unapređenje poljoprivrede reši ili bar ublaži siromaštvo, osnovna su misija kojom se ova međunarodna organizacija bavi. Pored toga, podaci i projekcije koje objavljuje FAO predstavljaju realnu osnovu u analizi svetske prehrambene situacije i mogućnostima razvoja poljoprivredne proizvodnje u svetu.

Rast poljoprivredne proizvodnje na globalnom nivou poslednjih decenija beleži tendenciju usporavanja. Sa stopom rasta od oko 3% prosečno godišnje u 60-tim godinama, dinamika rasta je nešto usporena – oko 2,3% u 70-tim i 2,0% pred sam kraj XX veka. Ovakva kretanja ostavljaju prostor za pitanje da li predstoji pogoršanje prehrambene situacije, naročito u ekstremno siromašnim regionima sveta.

Faktori koji prouzrokuju siromaštvo u zemljama u razvoju su: visoke ekonomske zavisnosti od poljoprivrede, niskog nivoa proizvodnje po glavi stanovnika i limitiranog kapaciteta za povećanje ponude poljoprivrednih proizvoda putem uvoza.

Devastacija prirodnih resursa je proces koji utiče na sadašnje i buduće proizvodne sposobnosti zemljišta zbog hemijskih, fizičkih i bioloških promena, kao i na mogućnosti korišćenja raspoloživih vodnih kapaciteta. Devastiranje prirodnih resursa i narušavanje ravnoteže u životnoj sredini rezultat su neracionalnog intenziviranja poljoprivredne proizvodnje, što je naročito izraženo u razvijenim zemljama. Međutim, s obzirom da je stopa rasta poljoprivredne proizvodnje poslednjih godina veća u zemljama u razvoju, nego u razvijenom delu sveta, logično je da će, pored prehrambene nesigurnosti zemlje u razvoju ubuduće biti suočene i sa sve većim pritiskom na životnu sredinu. Takve tendencije mogu značajno ugroziti održivi razvoj u ovoj grupi zemalja.

Koncept „hrana za sve“ predstavlja model razvoja poljoprivrede koji se, pre svega, fokusira na racionalno korišćenje prirodnih resursa. Suštinu ovog koncepta predstavlja odnos između ograničenosti resursa i njihove efikasne alokacije u cilju proizvodnje dovoljne količine hrane i očuvanja životne sredine.

Koncept održivog razvoja poljoprivrede bazira se na postizanju željene produkcije hrane uz ispunjavanje uslova da se prirodni resursi koriste tako da omoguće zadovoljenje potreba sadašnje generacije, bez dovodenja u pitanje zadovoljenja potreba budućih generacija. Reč je, naime, o konceptu čijom se primenom ne ostvaruje negativan uticaj na životnu sredinu, obezbeđuje uvećanje proizvodnje i snižavanje troškova.

Principi na kojima se zasniva održivi razvoj poljoprivrede su: minimalizacija štetnog uticaja na zemljište (hranjivi sastojci se ne gube, a struktura zemljišta je očuvana), konstantna pokrivenost zemljišta ili usevima, ili njihovim ostacima (na taj način se sprečava erozija i rast korova) i rotacija, odnosno smenjivanje useva (ovaj princip se primenjuje da bi se pojava bolesti svela na minimum i da bi se hranjivi sastojci optimalno iskoristili).

Potrošnja žita na svetskom tržištu poslednjih decenija beleži tendenciju opadanja. Iako su u pitanju proizvodi koji predstavljaju najznačajniji izvor hrane, kako u direktnoj upotrebi u ishrani stanovništva, tako i u stočarskoj proizvodnji, tražnja za žitima je sve manja. Razlozi takvih kretanja su brojni, a kao najznačajniji razlog navodi se uspravanje rasta svetske populacije. Takođe, mnoge velike zemlje, kao što je Kina, ostvarile su srednji do visoki nivo potrošnje cerealija, pa se dalji rast ne može ostvarivati istom dinamikom. Kao još jedan od limitirajućih faktora za rast potrošnje žita u svetskim razmerama navodi se i hronično siromaštvo koje sprečava stotine miliona ljudi širom sveta da zadovolje svoje potrebe za hranom.

Rast stočarske proizvodnje poslednjih decenija je dinamičan. Rast proizvodnje najveći je kod živinskog mesa, kao posledica naglog skoka tražnje za ovim proizvodom. Brži rast tražnje za proizvodima animalnog porekla, u odnosu na tražnju za proizvodima biljnog porekla javlja se usled rasta životnog standarda većine stanovništva razvijenog dela sveta. Sa druge strane, zemlje u razvoju suočene su sa nizom ograničavajućih faktora kada je u pitanju rast tražnje za proizvodima stočarstva i mogućnostima za intenziviranje ove grane poljoprivrede.

Tri ključna faktora za rast poljoprivredne proizvodnje proizvodnje su: ekspanzija obradivog zemljišta, povećanje prinosa i povećanje broja žetvi. Projekcije upućuju na to da će 20% rasta proizvodnje u zemljama u razvoju do 2030. godine biti ostvareno zahvaljujući ekspanziji obradivog zemljišta, a oko 70% rasta proizvodnje ostvariće se na osnovu povećanja prinosa. U Subsaharskoj Africi i Latinskoj Americi ekspanzija zemljišta će i dalje značajan faktor povećanja proizvodnje u budućnosti, ali se takođe očekuje i bitno povećanje prinosa.

Ograničenost poljoprivrednog zemljišta na svetskom nivou moglo bi da predstavlja problem razvoja poljoprivrede u budućnosti. Naime, iako, globalno posmatrano, ovog nezamenjivog prirodnog resursa ima dovoljno, njegova nejednaka distribucija po zemljama i regionima može da predstavlja ozbiljanu pretnju svetskoj prehranbenoj bezbednosti. Ovaj problem naročito pogađa zemlje u razvoju koje ne raspoložu mogućnostima da postojeće nepoljoprivredno zemljište kultivacijom pretvore u zemljište na kome je moguće proizvoditi hranu.

Navodnjavanje površine koje se koriste u svrhu poljoprivredne proizvodnje imaju tendenciju povećavanja. S obzirom na postojeće vodne resurse i nacionalne strategije očekuje se povećanje navodnjavanih površina u zemljama u razvoju sa 202 miliona hektara u periodu od 1997. do 1999. godine na 242 miliona hektara do 2030. godine. Kao što je to slučaj i sa zemljištem kao faktorom poljoprivredne proizvodnje i navodnjavanje površine mogu postati limitirajući faktor razvoja u budućnosti. Ovo se naročito odnosi na mogućnost salinizacije navodnjavanog zemljišta i time njegove bespovratne devastacije.

Faktori koji deluju na mogućnosti povećanja prinosa dele se u dve osnovne grupe. Prvu grupu uslova čine: klimatski uslovi, nadmorska visina i karakteristike zemljišta. Razlike u visini prinosa, koje nastaju pod delovanjem agro-ekoloških razlika se ne mogu smanjiti. Drugu grupu faktora predstavljaju: primena agrotehničkih mera, hemijskih inputa, kao i način upravljanja zemljišnim resursima. Razlike u visini prinosa koje su uzrokovane faktorima iz ove grupe mogu se smanjiti, što je u ekonomskom interesu proizvođača.

Biotehnologija predstavlja tehnološku granu koja se bavi tehnologijom stvaranja biomaterijala i kao takva, zajedno sa mikrobiologijom i genetskim inženjeringom je od enormnog značaja za razvoj poljoprivredne proizvodnje – disciplina u kojoj se ostvaruju strateške prednosti u tehnološkom razvoju. Biotehnologija ima cilj da unapredi uzgoj biljaka i životinja. Savremena biotehnologija ima potencijal da ubrza rast i razvoj biljaka i životina. Selekcijom zasnovanom na obeležavanju (markiranju) moguće je brzo ostvariti laboratorijske analize i pre završetka vegetacionog perioda. Tehnike kulture tkiva omogućavaju brzo razmnožavanje čistog sadnog materijala. Genetski inženjering i modifikacija znatno smanjuju rizik od pojave bolesti. Međutim, pored pozitivnih efekata, ne bi se smele zanemariti ni potencijalne opasnosti koje biotehnologija sobom nosi.

Organska poljoprivreda predstavlja set praktičnih mera u proizvodnji u kojima je primena eksternih inputa svedena na minimum. Sintetički pesticidi, mineralna đubriva, sintetička sredstva zaštite, lekovi, genetski modifikovani organizmi nisu deo organske poljoprivrede. Briga zbog zagađivanja prirode, kao i zalaganje za zdravlje i dobrobit ljudi i životinja doveli su do pojave organske poljoprivrede. Potrošači u razvijenim zemljama pokazali su spremnost da plate 10 do 40% više cene za organske proizvode, a njihove vlade su pružile podršku proizvođačima kako bi ova proizvodnja bila ekonomski isplativa.

Pozitivni efekti organske poljoprivrede odnose se, pre svega, na očuvanje prirodnih resursa i ponovno uspostavljanje biološke ravnoteže. Ovakav način organizovanja proizvodnje hrane ne donosi samo prednosti ekološkog karaktera, već i ekonomske i društvene koristi. Naime, iako po troškovima proizvodnje znatno nadmašuje konvencionalnu proizvodnju, organska proizvodnja poljoprivrednicima donosi motivišući profit. Pored toga, poljoprivrednici koji se opredelili za ovakav sistem proizvodnje imaju dobre potencijale i za diverzifikaciju svojih poslovnih delatnosti na oblast seoskog turizma. Najznačajnija društvena korist koju organska poljoprivreda može da donese ogleda se u smanjenju nezaposlenosti. S obzirom na veće angažovanje živog rada, u odnosu na rad mašina, ovako organizovana proizvodnja apsorbira znatno više radne snage u odnosu na konvencionalnu poljoprivredu.

Zelena revolucija čiji je idejni tvorac bio Norman Borlaug (Norman Borlaug, 1914-2009.) predstavlja proces u okviru koga je došlo do povećanja upotrebe različitih tehnologija, pesticida, herbicida, mineralnih đubriva i visokoprinosnih sorti što je posle Drugog svetskog rata značajno povećalo svetsku poljoprivrednu proizvodnju. Pored intenziviranja primene mehanizacije, Zelena revolucija obuhvata širu primenu agrohemijske tehnologije, sistema za navodnjavanje i odvodnjavanje, novih metoda organizacije proizvodnje, upotrebu kvalitetnog semenskog materijala i novih selekcija sorti i hibrida raznih biljnih vrsta, prilagođenih različitim agroekološkim uslovima proizvodnje. Visokoprinosne vrste pšenice i pirinča, kao rezultat Zelene revolucije, dovele su do značajnog povećanja proizvodnje naročito u gusto naseljenim zemljama kao što su Indija i Kina. Međutim, kritičari su takav proces intenziviranja poljoprivredne proizvodnje ocenili kao proces kojim se, zbog prekomerne upotrebe agrohemijske tehnologije, devastira prirodna sredina. Danas se sve više potencira na novoj, Drugoj zelenoj revoluciji, čiji bi efekti prevazišli ograničenja sa kojima se svetska poljoprivreda suočavala periodu primene prve Zelene revolucije.

3.7. Pitanja za proveru znanja

1. Koji su osnovni razlozi postojanja drastičnih razlika u prehrambenoj situaciji u pojedinim regionima sveta?
2. Šta znači skraćenica FAO?
3. Navedite najvažnije zadatke i ciljeve Organizacije UN za hranu i poljoprivredu.
4. Objasnite tendencije poljoprivredne proizvodnje u svetu u poslednjih nekoliko decenija?
5. Koji faktori prouzrokuju hronično siromaštvo u zemljama u razvoju?
6. Šta je to devastacija prirodnih resursa?
7. Objasnite uticaj intenzivne i ekstenzivne poljoprivrede na devastaciju zemljišta.
8. U čemu se ogleda suština modela razvoja poljoprivrede koji se propagira konceptom „hrana za sve“?
9. Objasnite pojam „održivi razvoj poljoprivrede“.
10. Na kojim principima se zasniva održivi razvoj poljoprivrede?
11. Objasnite vezu između trenda porasta svetske populacije i potrošnje žita na međunarodnom tržištu.
12. Objasnite razloge za brži rast tražnje za proizvodima animalnog porekla u odnosu na rast tražnje za proizvodima biljne proizvodnje.
13. Navedite tri ključna faktora rasta poljoprivredne proizvodnje.
14. Objasnite razloge zbog kojih se zemljište smatra limitirajućim faktorom razvoja svetske poljoprivrede.
15. Šta znači skraćenica GLASOD?
16. Koji su osnovni zadaci Međunarodnog instituta za pitanja degradacije zemljišta?
17. Na koji način navodnjavanje utiče na svetsku prehrambenu situaciju?
18. Kakvu tendenciju imaju navodnjavane površine u svetu do kraja 2030. godine?
19. Da li vodni resursi mogu postati ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede?
20. Od kojih faktora zavisi povećanje prinosa?
21. Definišite pojam „biotehnologija“.
22. U čemu se ogleda suštinski značaj biotehnologije u savremenim uslovima?
23. Definišite pojam „organska poljoprivreda“.
24. Objasnite ekološke, ekonomske i društvene koristi koje se mogu postići primenom organske proizvodnje u poljoprivredi.
25. Do kakvih promena je u svetskoj poljoprivredi dovela Zelena revolucija koja je počela da se sprovodi pedesetih godina XX veka?

3.8. Studija slučaja: Svetska prehrambena situacija

Podela na svet bogatih i siromašnih i uzorci siromaštva. Iako je dinamičan ekonomski razvoj pojedinih zemalja pokazao da postoje odstupanja od pravila, kao ključni razlozi za diferenciranje zemalja na svet bogatih i svet siromašnih, izdajaju se: istorijsko i kulturno nasleđe, prirodni uslovi i bogatstva, demografski i ekonomski uslovi, institucionalni obrasci društvenog razvoja, kao i raspoloživa društvena bogatstva. Delovanje navedenih, ali i drugih ekonomskih i političkih faktora dovelo je do produbljiivanja ekonomskog jaza između relativno malog broja visokorazvijenih zemalja i velikog broja nerazvijenih zemalja u svetu. Ekonomska nerazvijenost koja implicira hronično i tranzitno siromaštvo prema procenama FAO-a pogađa oko 20% svetske populacije. Najveći deo svetskog stanovništva koje živi u zoni siromaštva lociran je u ruralnim područjima. I pored toga što su poljoprivreda i proizvodnja hrane dominantne privredne delatnosti u ruralnim sredinama, seosko stanovništvo je u mnogo većoj meri pogođeno prehrambenom nesigurnošću u odnosu na stanovništvo u urbanim centrima. Distorzivne vladine mere oličene u minimiziranju značaja agrarnog sektora u razvojnim programima, smanjenom nivou investicija u poljoprivrednu proizvodnju, kao i zanemarivanju socijalne i fizičke ruralne infrastrukture, u većini nerazvijenih zemalja dovode ruralno stanovništvo na ivicu egzistencije. Osim navedenog, faktori koji doprinose intenziviranju siromaštva u međunarodnim razmerama, prema navodima Međunarodnog monetarnog fonda, su: politička nestabilnost i građanski sukobi, sistemska diskriminacija na bazi rođenja, rase, religije i drugi vidovi diskriminacije, neefikasno uređeno pravo svojine, posebno na zemljištu i ostalim prirodnim resursima, korumpiranost birokratije, nagli prirodni priraštaj stanovništva, tržišna imperfektnost, promene u svetskoj ekonomiji, kao i nepovoljne klimatske prilike i uticaji.

Kako prevazići siromaštvo u ruralnim područjima. U potrazi za odgovorom na pitanje kako smanjiti siromaštvo i unaprediti svetsku prehrambenu situaciju, međunarodne organizacije koje se bave problematikom vezanom za razvoj poljoprivrede došle su do nekoliko odrednica. Pravična redistribucija zemljišta, kao osnovnog uslova za proizvodnju hrane, i obezbeđivanje prava ruralnom stanovništvu na zemljište i vodu kroz sprovođenje agrarnih reformi, predstavlja jedan od uslova koje je neophodno ispuniti u cilju redukcije siromaštva ruralne populacije širom sveta. Jačanje humanog kapitala na osnovu razvoja osnovne zdravstvene zaštite i edukacije kroz različite vidove obrazovnih institucija i savetodavnog rada trebalo bi da predstavlja još jedan od prioriteta u cilju razvoja siromašnih zemalja i regiona. S obzirom na skromne mogućnosti samofinansiranja u poljoprivredi, jedna od ključnih odrednica za ekonomsko jačanje siromaštvom ugrožene ruralne populacije je obezbeđivanje povoljnih formalnih i neformalnih izvora kreditiranja. Za siromašnje socijalne grupe koje su pogođene posledicama neadekvatne ishrane predlaže se obezbeđivanje naknada kojima će se, bar delimično, rešiti njihova prehrambena nesigurnost.

Biotehnologija u službi svetske prehrambene bezbednosti - prednosti i rizici. Razvoj i široka primena novih tehnologija važan je faktor koji određuje budućnost poljoprivrede. Hiljadama godina misija čoveka bila je da unapredi uzgoj biljaka i životinja. Tokom proteklih 150 godina ostvareni su značajni pomaci u sferi biotehnologije, koja se danas smatra faktorom od ključnog značaja za obezbeđenje dovoljnih količina hrane za svetsko stanovništvo. Međutim, i pored brojnih pozitivnih efekata koje prouzrokuje, primena

savremenih tehnologija nailazi i na određene protivargumente. Argumenti koji ne govore u prilog biotehnologije tiču se, pre svega, etičkih pitanja, zaštite životne sredine, kao i strepnji od produbljivanja jaza između bogatih i zemalja tzv. trećeg sveta. Naime, moderne tehnologije uglavnom su dostupne visokorazvijenim zemljama, dok je poljoprivreda u zemljama u razvoju još uvek ekstenzivna.

Tabela 3. Biotehnologija – potencijalne koristi i opasnosti

Potencijalne koristi	Potencijalne opasnosti
Rast produktivnosti, niže cene za potrošače i veći dohodak proizvođačima hrane	Nove tehnologije dostupne su skoro isključivo farmerima iz razvijenih zemalja
Manje potrebe za hemijskim inputima, naročito insekticidima	Monopolski položaj pojedinih kompanija onemogućuje normalan proces kontrole kvaliteta
Stvaranje sorti i hibida koji bi uspevali na područjima koja imaju lošije uslove za proizvodnju (otpornost na sušu, preteranu vlažnost zemljišta ili ekstremne temperature)	Loš uticaj GM useva na životnu sredinu
Ostvarivanje prehrambene sigurnosti na osnovu eliminisanja fluktuacija u visini prinosa	
Bolja hranjiva vrednost poljoprivrednih proizvoda	
Veća nutritivna vrednost poljoprivrednih proizvoda	

Izvor: FAO, 2010.

Analiza navedenih potencijalnih opasnosti nameće pitanje zbog čega nam je potrebna moderna tehnologija. Polazeći od projekcija kretanja svetske populacije i proizvodnje hrane dolazi se do zaključka da svetska poljoprivreda i bez primene novih tehnologija može da zadovolji potrebe svetske populacije do 2030. godine. Međutim, biotehnologija bi svoje pozitivne efekte trebalo da prikaže upravo u onim delovima sveta koji su dugogodišnja žarišta svetskog prehrambenog paradoksa, odnosno u zemljama u razvoju. Ipak, najveći broj modernih tehnologija kontrolisan je od strane privatnih kompanija koje svoje proizvode plasiraju komercijalnim gazdinstvima. Jedino komercijalna gazdinstva imaju mogućnosti da priušte nove tehnologije. Najvažniji zadatak, koji se kao izazov postavlja pred FAO i ostale relevantne institucije je rešavanje problema siromašnih farmera u zemljama u razvoju i omogućavanje njihovog lakšeg pristupa novim tehnološkim dostignućima.

Percepcija očekivanih koristi i potencijalnih rizika od genetski modifikovanih useva i od biotehnologije uopšte, razlikuje se između pojedinih regiona, zemalja, interesnih grupa i pojedinaca. Za potrošače u razvijenim zemljama, gde postoji obilje hrane, zdravstvena bezbednost hrane i zaštita životne sredine predstavljaju pitanja od najvećeg značaja. Ovi potrošači opredeliće se za proizvode novih tehnologija ukoliko im takva proizvodnja garantuje zdravstvenu ispravnost hrane. Suprotno tome, stanovništvo u siromašnim regionima, koje je suočeno sa deficitom hrane i nezavidnim ekonomskim položajem, svoju pažnju usmerava ka jeftinoj hrani, bez obzira na njenu zdravstvenu bezbednost. Ključna pitanja koja se u nerazvijenom delu sveta postavljaju kada se govori o oblasti GM istraživanja su: otpornost useva na sušu, salinitet zemljišta i ekstremne temperature, poboljšanje otpornosti useva na bolesti, veća nutritivna vrednost proizvoda i viši prinosi. Dakle, prioritet se, nažalost, daje kvantitetu u odnosu na kvalitet.

Zelena revolucija i njeni efekti i Druga zelena revolucija. U proteklih pola veka Zelena revolucija imala je važnu ulogu u unapređenju poljoprivredne proizvodnje i obezbeđivanju prehrambene sigurnosti u svetu. Prinosi pšenice, pirinča i kukuruza u zemljama u razvoju povećani su za 100 do 200% od šezdesetih godina XX veka do danas. Povećanje prinosa bila je primarna misija Zelene revolucije. Selekcija i stvaranje novih sorti značilo je i intenziviranje upotrebe mineralnih đubriva, pesticida i navodnjavanja. Ciljevi Zelene revolucije ostvareni su uz svesrdnu podršku savetodavnih sistema, kao i nacionalnih i internacionalnih kompanija koje su doprinele transferu novih tehnologija iz naučno-istraživačkih centara u praksu (Davis i sar., 2002.).

Međutim, ni negativni efekti prve Zelene revolucije nisu zanemarljivi. Kada se govori o povećanju prinosa i proizvodnje, mora se imati u vidu da je Zelena revolucija doprinela povećanju prinosa samo nekoliko osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Ostali proizvodi, posebno značajni za siromašna područja Subsaharske Afrike, izuzeti su iz pozitivnih efekata Zelene revolucije. Pri tom, Zelena revolucija bila je orijentisana isključivo na područja sa povoljnim klimatskim i zemljišnim uslovima. Vodilo se računa samo o farmerima koji mogu da obezbede inpute, dok je malo urađeno za dobrobit malih gazdinstava sa nedovoljnim sopstvenim finansijskim sredstvima kojima su izvori kreditiranja nedostupni. Najzad, u potpunosti su ignorisani potencijalni negativni efekti na životnu sredinu koji nastaju kao neminovna posledica intenzivne i neracionalne upotrebe inputa.

Nova, Druga zelena revolucija danas je više nego neophodna. Njeni ciljevi, kao i kod prve Zelene revolucije, trebalo bi da se odnose na povećanje produktivnosti. U isto vreme važno je voditi računa i o održivom razvoju poljoprivrede i potrebama farmera i potrošača u regionima sa lošijim prirodnim i ekonomskim performansama. Produktivnost je potrebno unapređivati na svim područjima na kojima žive i rade farmeri, a ne samo u razvijenim zemljama. U procese istraživanja i selekcije neophodno je uključiti više od tri osnovna proizvoda biljne proizvodnje. Sistem efikasnog upravljanja upotrebom pesticida takođe bi trebalo primenjivati u svim regionima, kako razvijenog, tako i nerazvijenog sveta.

Novina u okviru druge Zelene revolucije odnosi se i na potrebu za multidisciplinarnim pristupom u istraživanjima. Naime, pored bioloških naučnih disciplina, podjednako je bitno obuhvatiti i genetski inženjering i socio-ekonomske aspekte. Iznad svega, prioritet je potrebno dati potrebama siromašnog stanovništva u marginalnim područjima, koje je prva Zelena revolucija zaobišla. Poželjno je da istraživači u svom radu ostvare aktivnu saradnju, koja bi značila povratne informacije od farmera, potrošača, kreatora agrarne politike i javnog mnjenja uopšte.

Začarani krug gladi i siromaštva - kako ga prekinuti. Ključni razlog zbog koga se, uprkos ostvarivanju ekonomskog rasta i razvoja, broj potrahnjenih ljudi povećava je postojanje tzv. začaranog kruga gladi i siromaštva. Postojanje začaranog kruga siromaštva i gladi pokazuje da glad nije samo posledica siromaštva, već i njegov uzrok. Neadekvatna ishrana narušava zdravlje i sposobnost ljudi za rad, njihovu produktivnost, otpornost na bolesti, a ugrožava i pristup obrazovnim sistemima i institucijama. Socijalna i zdravstvena zaštita i obrazovanje mogu pomoći stanovništvu najugroženijih područja da izađu iz zone hroničnog siromaštva. Pri tome, posebna pažnja u razvojnim programima bi trebalo da se posveti aktivnostima koje obezbeđuju poboljšanje položaja žena i dece u siromašnim ruralnim područjima.

Analizom faktora rasta poljoprivredne proizvodnje dolazi se do zaključka da na globalnom nivou postoje uslovi za proizvodnju dovoljne količine prehrambenih proizvoda za zadovoljenje potreba svetske populacije. I pored toga broj pothranjenih ljudi iz godine u godinu raste. Da bi se sprečilo dalje produbljivanje razlika između bogatih i siromašnih zemalja neizostavno se stanovništvu u zemljama u razvoju moraju obezbediti uslovi za lakši pristup hrani na svetskom tržištu. Takođe, održivi ekonomski rast i politika raspodele dohotka koja vodi smanjenju dohodovne nejednakosti između socijalnih grupa i pojedinaca trebalo bi da budu prioriteta razvojnih politika.

Projekcije relevantnih međunarodnih organizacija, kao što su OECD i FAO sugerišu da je rešenje svetskog prehrambenog problema moguće uz povećanje investicija u poljoprivredu zemalja u razvoju za 60% u odnosu na postojeći nivo. Pri tom, prioritet u investiranju bi trebalo da budu ulaganja u naučno-istraživački rad, razvojne i savetodavne službe. Za zemlje u razvoju, koje su suočene sa hroničnim siromaštvom, neophodno je kreirati takve mere koje bi obezbedile siromašnim farmerima pristup novim tehnologijama, sortama i hibridima. Razvoj tehnologija i hibrida koji će dati željene rezultate u nepovoljnim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju izuzetno je težak zadatak, ali u isto vreme i zadatak čije se ostvarivanje ne bi smelo odlagati.

Pitanja i diskusija

1. Delovnje kojih činilaca je zaslužno za sve izraženiju podelu na svet bogatih i svet siromašnih zemalja?
2. Zbog čega je siromaštvo u najvećoj meri prisutno u ruralnim sredinama?
3. Koji faktori, prema navodima MMF-a, dovode do pojave siromaštva?
4. Navedite potencijalne koristi i opasnosti koje prouzrokuje biotehnologija?
5. Objasnite u čemu se ogleda značaj biotehnologije sa aspekta razvijenih, a u čemu sa aspekta nerazvijenih zemalja.

6. Do kojih pozitivnih efekata je dovela Zelena revolucija i koji su njeni ostvareni dometi kada je u pitanju rešavanje svetske prehrambene krize?
7. Šta se očekuje od Nove (Druge) zelene revolucije?
8. Kako objašnjavate postojanje začaranog kruga gladi i siromaštva prisutnog u većini zemalja u razvoju?

Diskusija – Otežan pristup hrani i veliki broj pothranjenog stanovništva u zemljama trećeg sveta jedan je od najvećih problema sa kojim se čovečanstvo suočava već decenijama. Svetska proizvodnja hrane je, prema zvaničnim podacima, dovoljna za podmirenje potreba svetske populacije. Međutim, nejednaka preraspodela poljoprivredno-prehrambenih proizvoda onemogućava siguran pristup hrani za celokupno svetsko stanovništvo.

- *Kako prevazići takvu situaciju?*
- *Da li bi kroz poboljštan pristup zemljištu, vodi i izvorima kreditiranja u zemljama u razvoju poljoprivreda bila sposobna da obezbedi prehrambenu sigurnost tamošnjeg stanovništva?*
- *Koja je uloga ekonomski razvijenih zemalja u uspostavljanju svetstke prehrambene sigurnosti?*
- *Koja je uloga relevantnih međunarodnih institucija (UN, FAO, Svetska banka) u prevazilaženju prehrambene krize?*

3.9. Referentna literatura

1. Anand, S., Sen, A. (2000): Human development and economic sustainability, *World Development Journal*, Volume 28, Issue 12, p.p. 2029-2049
2. Alexandratos N., (1995) *World Agriculture: Towards 2010, An FAO Study*, John Willey & Sons, England, str. 34-151
3. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): *Ekonomika poljoprivrede*, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun
4. Davis Benjamin, Reardon Thomas, Stamoulis Kostas, Winters Paul (2002): *Promotig farm/non-farm linkages for rural development – case studies from Africa and Latin America*, Food and agriculture organization of the United Nations, Rome
5. Edson Jones, K., Davidson, D. (2014): Adapting to food safety crises: Interpreting success and failure in the Canadian response to BSE, *Food Policy Journal*, Vol. 49, Issue P1, p.p. 250-258
6. El-Hage Scialabba, N., Hattam, C. (2002): *Organic agriculture, environment and food security*, Food and agriculture organization of the United Nations, Rome
7. FAO (2002): *The State of Food Insecurity in the World*, Food and agriculture organization of the United Nations, Rome
8. FAO (2002): *Law and sustainable development since Rio – legal trends in agriculture and naural resource management*, FAO Legal Office, Rome
9. FAO (2010): *How to Feed the World in 2050*, Food and agriculture organization of the United Nations, Rome
10. FAO (2009): *The State of Food and Agriculture*, Food and agriculture organization of he United Nations, Rome
11. Frankema, E. (2014): *Africa and the Green Revolution A Global Historical Perspective*, *Wageningen Journal of Life Science*, Vol. 70, 6 December 2014, pp. 17-24
12. Garmann, S. (2014): *Does globalization influence protectionism? Empirical evidence from agricultural support*, *Food Policy Journal*, Vol. 49, Issue P1, p.p. 281-293
13. Gomez, M.I. et all. (2013): *Post-green revolution food systems and the triple burden of malnutrition*, *Food policy*, Vol. 42, October 2013, pp.129-138
14. Greeson, N., Quaranta, G., Salvia, R., Brandt, J. (2015): *Long-term involvement of stakeholders in research projects on desertification and land degradation: How has their perception of the issues changed and what strategies have emerged for combating desertification?*, *Journal of Arid Environments*, Volume 114, March 01, 2015, p.p. 124-133
15. Lovre, K., Gajić, M., Trkulja, Đ., Zekić, S. (2003): *Koncept prehambene sigurnosti i implikacije na stanje ponude i tražnje hrane u svetu*, *Zbornik radova Institucionalne reforme i tranzicija agroprivrede u Republici Srbiji*, Ekonomski fakultet, Beograd
16. Lovre, K., Gajić, M., Kresoja, M. (2011): *Globalizacija i održivi rast poljoprivrede*, *Tematski zbornik: Agrarna i ruralna politika u Srbiji-nužnost ubrzanja reformi*, *Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet Univerziteta u Novom Sadu*, Beograd, Novi Sad, str. 1-11

17. Marković, K. (2011): Faktori razvoja poljoprivrede i njihov uticaj na svetsku prehrambenu situaciju, časopis Agroekonomika, br.51-52, Vol. 51-52, str. 49-58, YU ISSN: 0350-5228, UDK: 338.43
18. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
19. Mihajlović, L., Arsenović, Đ. (2002): Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
20. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
21. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
22. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maskimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
23. Republički zavod za statistiku, Statistički godišnjak za 2014. godinu, Beograd
24. Rockstrom, J., Lannerstad, M. and Falkenmark, M. (2007): Assessing the water challenge of a new green revolution in developing countries, Proceedings of the National Academy of Science of the USA, Vol. 104, Issue 15, 10 April 2007, pp. 6253-6260
25. Soby, S.D. (2013): The End of the Green Revolution, Journal of Agricultural and Environmental Ethich, Vol. 26, Issue 3, June 2013, pp.537-546
26. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
27. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

4. FAKTORI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE U

REPUBLICI SRBIJI

4.1. Osnovni proizvodni faktori (radna snaga, zemljište, voda)

Polazeći od specifičnosti poljoprivrede kao privredne delatnosti, pre svega visokog nivoa zavisnosti od prirodnih uslova, pri analizi faktora poljoprivredne proizvodnje uvek se polazi upravo od prirodnih resursa. Zemljište i vodni resursi predstavljaju osnov agrarne proizvodnje i njen najznačajniji faktor. Međutim, s obzirom da se svi procesi u kojima se prirodni resursi koriste u svrhu proizvodnje hrane baziraju na čovekovom doprinosu, u primarne faktore poljoprivredne proizvodnje ubraja se i čovek, odnosno radna snaga ili stanovništvo. Prvo pitanje na koje je potrebno dati odgovor pri analizi faktora prirodnih resursa je pitanje njihove raspoloživosti. Pri tome, potrebno je praviti razliku između rasprostranjenosti zemljišta i vodnih resursa i mogućnosti njihove efikasne eksploatacije.

Stanovništvo, jedan od primarnih faktora poljoprivredne proizvodnje, posmatra se kao nosilac proizvodnog procesa. Sa druge strane, jedan od osnovnih indikatora, koji ukazuju na značaj poljoprivrede u privredi određene zemlje je učešće agrarne u ukupnoj populaciji. Pored toga što određuje mesto agrarnog sektora u ukupnoj privredi, ovaj pokazatelj se u ekonomskim analizama koristi i za determinisanje dostignutog stepena opšteg privrednog razvoja. Naime, visoko učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu vezuje se, po pravilu, za zemlje u početnim fazama privrednog razvoja. Viši stepen privredne razvijenosti podrazumeva i veće učešće sekundarnog i tercijarnog sektora u privrednoj strukturi, a ono sa sobom povlači i proces deagrarizacije, odnosno smanjenje učešća agrarnog u ukupnom stanovništvu. U Republici Srbiji, prema zvaničnim podacima popisa stanovništva koji se obavlja svakih deset godina, proces deagrarizacije je dinamičan. Međutim, i pored tako izražene deagrarizacije, Srbija se i dalje ubraja u red industrijsko-agrarnih zemalja. Uopšte uzev, podaci o učešću agrarne u ukupnoj populaciji ukazuju na još uvek nizak nivo privredne razvijenosti naše zemlje oličen u velikom značaju koji agrarni sektor ima u strukturi nacionalne privrede.

Zvanični statistički podaci upućuju na opadanje površina svih kategorija poljoprivrednog zemljišta u Republici Srbiji. Najdinamičniji pad površina zabeležen je kod vinograda. Ovakav trend opadanja površina jedan je od pokazatelja krize koja ugrožava ovu intenzivnu granu poljoprivredne proizvodnje. Fizička i hemijska svojstva zemljišta bitno određuju uticaj ovog proizvodnog faktora na performanse poljoprivredne proizvodnje. U tom kontekstu, potrebno je naglasiti da se poslednjih godina od strane stručnjaka sve češće čuju komentari o tzv. komparativnim prednostima poljoprivrede Srbije koja se nalazi upravo u znatno manjem stepenu zagađenosti zemljišta u odnosu na druge

evropske zemlje. Naime, limitirana upotreba savremene agrotehnike i agrohemičalija, koja je, kao posledica ekonomskih sankcija i opšte privredne krize, (bila) pratilac poljoprivrede u Srbiji poslenjih decenija, manifestovala se kroz opadanje prinosa i ukupne proizvodnje, ali je, s druge strane, doprinela manjoj devastaciji poljoprivrednog zemljišta. Kvalitet zemljišta bi, iz navedenih razloga, mogao u poljoprivredi Republike Srbije poslužiti kao osnovno polazište za organizovanje proizvodnje zdravstveno bezbedne hrane i unapređenje konkurentnosti na svetskom tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Poznavanje posedovne strukture ima veliki značaj sa aspekta primene tehnike i tehnologije primarne proizvodnje i planiranja njenog obima. Kao nasledje iz prošlosti i posledica ostvarenih promena primenom zakonske regulative koja se odnosi na ograničavanje veličine zemljišnog poseda, regulisanje prava nasledja, procesa deagrarizacije, kao i procesa restrukturiranja, postojeća posedovna struktura i rascepanost poseda predstavlja veliki problem. Podaci popisa ukazuju na to da je posedovna struktura poljoprivrednih gazdinstava na području Srbije izrazito nepovoljna, što predstavlja jedan od ključnih limitirajućih faktora razvoja agrarnog sektora. Ubedljiva dominacija gazdinstava koja raspolažu sa površinama do 3 hektara predstavlja ograničavajući uslov za organizovanje intenzivne i više produktivne proizvodnje.

Povećanje prinosa i znatno smanjenje zavisnosti od prirodnih uslova svrstavaju uporebu vodnih resursa među najznačajnije faktore poljoprivredne proizvodnje. Upotreba vode može da popravi prirodne, pre svega klimatsko-geografske i hidropedološke uslove za poljoprivrednu proizvodnju i tako smanji rizik od potpunog ili delimičnog gubljenja roda u uslovima suša, poplava, vodene erozije, podzemnih voda i drugih nepogoda. S druge strane, efikasna primena vode u poljoprivredi obezbeđuje supstituciju zemljišta kao faktora proizvodnje, jer omogućuje više žetvi i povećanu poljoprivrednu proizvodnju po jedinici površine na nepromenjenom ili smanjenom fondu poljoprivrednog zemljišta. Stabilnost proizvodnje u uslovima promene prirodnih uslova jedna je od najdragocenijih prednosti koje obezbeđuje efikasna primena vodnih resursa u poljoprivredi. Kvalitetni irigacioni sistemi i efikasno upravljanje njima predstavlja osnov dobro organizovane poljoprivredne proizvodnje. Veliki irigacioni sistemi u Srbiji, kao što je irigacioni sistem Dunav-Tisa-Dunav ili Ibar-Lepenac, ne funkcionišu na pravi način. Očuvanje i obnavljanje kanalske mreže i crpnih stanica, kao i smanjenje gubitaka vode koji predstavljaju ozbiljan problem sa aspekta troškova, moguće je ostvariti jedino pomoću podizanja tehničkog nivoa i unapređenja upravljačkih veština. Takođe, primena vode u poljoprivredi često se oslanja i na upotrebu geotermalnih izvora. U Republici Srbiji postoje nalazišta geotermalne vode na području Srema i Mačve, međutim, stepen njihovog korišćenja je nedopustivo nizak.

4.2. Nauka i tehnologija kao faktor poljoprivredne proizvodnje

Faktor koji predstavlja okosnicu svakog, pa i razvoja poljoprivrede, je nauka i tehnologija. Iskustvo nesumnjivo potvrđuje da, bez obzira na obilje ili oskudicu prirodnih potencijala, isključivo zemlje koje ulažu u istraživanje i unapređenje nauke i tehnologije imaju realnog osnova za dugoročno održiv razvoj agrarne privrede. Investiranje u istraživanje i unapređenje tehnologije, međutim, samo po sebi ne može obezbediti dinamičnu efikasnost i rast produktivnosti. Uspeh novih tehnologija u velikoj

meri zavisi od ljudskog faktora, odnosno obrazovanog i stručnog stanovništva koje je spremno da u uslovima konstantnih promena i usavršavanja tehnologije prati i usvaja nova znanja i odlučno ih primenjuje u praksi. Zbog toga se, na osnovu iskustva svih visokorazvijenih zemalja potvrđuje pravilo da bez ulaganja u ljude, odnosno obrazovanje, nema ni tehnološkog napretka.

Iskustva Republike Srbije u domenu ulaganja u nauku i primenu tehnološkog napetka u poljoprivredi bazirane su uglavnom na uvozu novih tehnologija. Ta činjenica ne bi trebalo da čudi, s obzirom da je takva praksa gotovo svih zemalja u početnim fazama privrednog razvoja. Razvoj baziran isključivo na uvozu tehnologije, međutim, može da dovede do niza negativnih posledica. Jednosmernu tehnološku i ekonomsku zavisnost od inostranstva često je za posledicu imala inferiorni položaj domaćih preduzeća koja nisu dobijala šansu da se afirmišu na međunarodnom tržištu zbog brojnih ograničavajućih klauzula. Drugim rečima, domaća preduzeća dovedena su u položaj posrednika preko koga se na domaćem tržištu plasira tehnologija multinacionalnih kompanija. Prostora za pravednu konkurentsku borbu, u takvim uslovima, nije bilo.

Obim i vrstu poljoprivredne mehanizacije određuju brojni faktori: veličina, kvalitet i razmeštaj poljoprivrednih površina, sistemi korišćenja zemljišta, stepen intenzivnosti proizvodnje, kao i postojeći klimatski uslovi. Savremena poljoprivredna mehanizacija ima pred sobom niz zadataka. Pre svega, ona bi trebalo da bude takva da zadovolji potrebe za minimiziranjem troškova na osnovu pripreme zemljišta u što manjem broju prohoda. Od mehanizacije se očekuje da obezbedi uštede u vremenu i putu, ali i da utiče na što manji stepen devastacije zemljišta. Razvoj sistemskih traktora obezbeđuju efikasnu mehanizovanu berbu, pakovanje i transport proizvoda u biljnoj, naročito povrtarskoj proizvodnji. Sledeći strateška opredeljenja za makimizacijom profita i minimizacijom štetnih uticaja na životnu sredinu, savremena poljoprivredna mehanizacija bi trebalo da bude racionalna, jeftina, energetska štedljiva i ekološki prihvatljiva. Tehnološki razvoj u ovoj oblasti sve je bliže ostvarivanju navedenih ciljeva kada je u pitanju projektovanje i proizvodnja mehanizacije namenjene poljoprivrednoj proizvodnji. Međutim, nabavka takve mehanizacije predstavlja nedostižnu investiciju za najveći broj naših poljoprivrednih proizvođača. Da bi se zadovoljile potrebe za nabavkom savremene mehanizacije neophodna je podrška države u vidu povoljnih kreditnih sredstava.

Analiza podataka o broju poljoprivrednih mašina kojima raspolažu poljoprivredne organizacije dovodi do opšteg zaključka da broj svih vrsta poljoprivrednih mašina opada. Pri tome, broj kombajna beleži najdinamičniji pad. Kada se rezultatima ove analize dodaju podaci o prosečnoj starosti i stepenu amortizovanosti poljoprivrednih mašina naših proizvođača, dolazi se do zaključka da je (ne)opremljenost savremenom mehanizacijom jedan od ključnih uzroka nezado-voljavajućih proizvodnih i ekonomskih rezultata u poljoprivrednoj proizvodnji.

Značajnu ulogu u razvijenosti poljoprivrede ima i primena hemijskih sredstava. U prvom redu, značaj hemizacije se ogleda na jednoj strani u obezbeđenju kvalitetne ishrane biljaka u toku čitavog perioda njihovog življenja, zasnovano na upotrebi mineralnih đubriva, a na drugoj, u obezbeđivanju zaštite biljaka od bolesti i štetočina. Iako u međunarodnim okvirima proizvodnja i potrošnja mineralnih đubriva raste, Republika Srbija znatno zaostaje za ostalim evropskim zemljama kada je u pitanju primena ovog faktora proizvodnje. U cilju da se situaciju oskudne i nedovoljne upotrebe mineralnih đubriva u Srbiji bar donekle popravi, u okviru nacionalnog agrarnog budžeta po pravilu se

izdvajaju sredstva za potrebe regresiranja cena ovog inputa. Pored mineralnih đubriva, u hemizaciji poljoprivrede, veliki značaj ima i proizvodnja i upotreba sredstava za folijarnu ishranu kao i zaštitu biljaka i stoke od bolesti i štetočina. Primena agrohemijskih sredstava, kao što su insekticidi, fungicidi, lekovi i pesticidi, značajno doprinosi ostvarivanju većih prinosa i kvalitetnijih proizvoda. Njihova primena, međutim, može sa sobom da nosi i izvesne opasnosti, naročito ukoliko se sprovodi od strane nedovoljno stručnih lica. Prekomerna i neadekvatna upotreba agrohemijskih sredstava dokazano je opasna kako za biljke i životinje, tako i za čoveka. Još jedan od negativnih efekata neadekvatne primene agrohemijskih sredstava ogleda se u njihovom potencijalnom štetnom uticaju na životnu sredinu. Zbog svega navedenog, politika upotrebe hemijskih sredstava u poljoprivredi trebalo bi da bude vođena na način da u što većoj meri uskladi potrebe rasta tražnje za hranom i zaštite životne sredine.

Stručna poljoprivredna služba je jedan od ključnih faktora razvoja poljoprivredne proizvodnje i ruralne sredine uopšte. Obavljajući svoje zadatke, ova služba doprinosi povećanju intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje, tehničko tehnološkom osavremenjavanju, kao i povećanju konkurentnosti poljoprivrede na osnovu povećanja efektivnosti i efikasnosti. U Srbiji je poljoprivredno savetodavstvo organizovano po teritorijalnom principu. To znači da su poljoprivredne savetodavne službe locirane na republičkom, pokrajinskom, regionalnom i lokalnom nivou. Prema ocenama samih poljoprivrednih proizvođača, aktuelno stanje poljoprivrednog savetodavstva daleko je od zadovoljavajućeg. Često se dešava da zbog finansijskih, tehničkih, ali i subjektivnih okolnosti, poljoprivredne stanice nisu u mogućnosti da obavljaju svoje savetodavne zadatke. Kao ključni nedostaci javljaju se: neadekvatni nivo znanja i obučenosti savetodavaca – kadrovske kapaciteta; neadekvatna organizaciona struktura; nedostatak opreme, sredstava, znanja; i svakako još uvek nepostojanje pravog tržišta savetodavnih usluga – nezainteresovanost krajnjih korisnika. U cilju da se nedostaci u sistemu poljoprivredne savetodavne službe u Republici Srbiji otklone, neophodno je učiniti određene promene. One se odnose na: potrebu sveobuhvatnog pregleda stanja u savetodavnoj službi, njenog restrukturiranja i zadovoljenja potreba komercijalnog poljoprivrednog sektora; orijentaciju savetodavne aktivnosti ka porodičnim komercijalnim gazdinstvima, kao i ponudu drugih sadržaja potrebnih seoskoj zajednici, kao što su vođenje gazdinstva, komercijalizacija proizvodnje, obezbeđivanje tržišnih informacija; organizaciju edukacionih centara za obuku savetodavaca; uvođenje licenciranja savetodavaca, koje bi se obnavljalo svakih dve do tri godine, u zavisnosti od postignutih rezultata; kadrovsko i stručno ojačavanje savetodavne službe kroz uspostavljanje sistema kontrole, odgovornosti i edukacije; potrebu dogradnje obrazovnog sistema za savetodavstvo, kao ispostavljanje funkcionalne veze između istraživanja, obrazovanja i transfera znanja preko savetodavne službe.

4.3. Nosioци poljoprivredne proizvodnje u Republici Srbiji

U poljoprivredi Republike Srbije postoje tri vrste subjekata. To su privatna poljoprivredna gazdinstva, poljoprivredna preduzeća i zemljoradničke zadruge. Zvanična statistika potvrđuje dominaciju malih poseda što predstavlja ozbiljno ograničenje za oporavak i dalji razvoj agrarnog sektora u Srbiji. Naime, na takvim gazdinstvima nemoguća je efikasna primena savremene agrotehnike, pa su troškovi proizvodnje po jedinici

proizvoda veći. To automatski najveći broj poljoprivrednih proizvođača u Srbiji eliminiše iz trke za cenovnom konkurentnošću, kako na domaćem, tako i na svetskom tržištu. Dominacija malih poseda, sa druge strane, mogla bi predstavljati i izvesnu prednost s obzirom da je upravo taj tip poseda pogoduje za organizovanje intenzivne povrtarske proizvodnje. Ako se tome doda i činjenica da su se, usled skromne upotrebe agrohemikalija, biološke i hemijske osobine zemljišta u najvećoj meri očuvale, postoje potencijali i za organizovanje organske proizvodnje.

Pored posedovne strukture, koja se ocenjuje kao nepovoljna, postoji još jedno ograničenje razvoja poljoprivrede u Srbiji. Reč je, naime, o starosnoj strukturi poljoprivrednih proizvođača. Prema podacima popisa stanovništva više od polovine poljoprivrednika pripadaju starosnoj grupi preko 60 godina, dakle ne spadaju u kategoriju radno aktivnih. Nakon konfiskacije i nacionalizacije poljoprivrednog zemljišta, koje su realizovane po završetku Drugog svetskog rata, osnivaju se državna poljoprivredna dobra. Odlukama o područjavanju državne svojine, pedesetih godina prošlog veka, državna poljoprivredna dobra pretvorena su u društvena poljoprivredna dobra. Osim primarne poljoprivredne proizvodnje, ovi privredni subjekti počinju da se bave preradom i prometom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i time prerastaju u poljoprivredno-industrijske kombinatne (PIK). Od 1989. godine, koja je označena kao početak društveno-ekonomske tranzicije, dolazi do značajnih promena u čitavom privrednom sistemu, pa tako i u oblasti poljoprivrede. Kao najznačajniji subjekti u svim privrednim oblastima, pa tako i u poljoprivredi, definisana su preduzeća, da bi 2004. godine zakonom preimenovana u privredna društva. Suštinske promene koje su u procesu tranzicije pratile poljoprivredna preduzeća, odnosno poljoprivredno-industrijske kombinatne, označene su procesom njihove privatizacije.

Pored individualnih poljoprivrednih gazdinstava i poljoprivrednih preduzeća, treća vrsta subjekata u poljoprivredi Republike Srbije su zemljoradničke zadruge. Analiza stanja u zadružnom sektoru pokazuje da su najznačajniji problemi sa kojima se suočavaju zadruge u Srbiji:

- nekativnost velikog broja postojećih zadruga;
- nemogućnost obezbeđenja realnih izvora finansiranja, kao i
- nepoštovanje pojedinih međunarodno priznatih zadružnih principa.

Prema zvaničnim podacima Zadružnog Saveza Republike Srbije, veliki broj zemljoradničkih zadruga, koje su formalno registrovane kao pravna lica, u suštini ne obavljaju privrednu delatnost. Kao razlozi za neaktivnost zadruga najčešće se navode finansijski i/ili problemi vezani za upravljanje i rukovođenje. Bez obzira da li se radi o novoosnovanim ili zadrugama koje postoje od ranije, neadekvatno upravljanje, loša organizacija rada zadruga, netržišna orijentacija u poslovanju, kao i višak zaposlenih, dovode do stečaja i likvidacije. Nedostatak likvidnih sredstava za tekuće poslovanje, kao i za investiciona ulaganja predstavlja hronični problem sa kojim se suočava najveći broj poljoprivrednih zadruga u Srbiji. U cilju pronalazjenja realnih izvora za finansiranje polazi se od rešenja koja sa aspekta samih zadruga, u velikom broju slučajeva, nisu ekonomski opravdana. Među takva rešenja ubraja se, pre svega, korišćenje kreditnih sredstava iz različitih izvora. Poštovanje zadružnih principa i vrednosti jedan je od ključnih preduslova za uspešno funkcionisanje zadruga. Međutim, u našoj praksi postoje bitna odstupanja, naročito kada se govori o principu otvorenosti i slobodnog članstva i principu demokratičnosti.

Ukoliko se posmatra način rada i upravljanja u zadrugama u Srbiji, mogu se uočiti dva karakteristična tipa zadruga. Jedan tip su tzv. „državne zadruga“ kojima upravljaju zaposleni, dok poljoprivrednici, kao članovi zadruga, nemaju takva prava. Drugi tip su tzv. „privatne zadruga“, koje, u stvari, posluju kao privatna preduzeća, bez poštovanja zadružnih načela. Podjednako bitno, a takođe nerešeno pitanje odnosi se na vlasništvo nad imovinom zadruga, koje ograničava njihov razvoj i u velikom broju slučajeva onemogućava funkcionisanje.

4.4. Pregled osnovnih pojmova

Primarni (osnovni) faktori poljoprivredne proizvodnje su stanovništvo ili radna snaga, zemljište i vodni resursi. Stanovništvo, kao faktor poljoprivredne proizvodnje potrebno je posmatrati i kao nosioca proizvodnje i kao nosioca potrošnje poljoprivrednih proizvoda. Na razvoj poljoprivrede stanovništvo utiče svojim zdravljem, znanjem, stručnošću, obrazovanjem. Zemljište ne utiče na razvoj poljoprivrede isključivo svojom rasprostranjenošću, odnosno brojem hektara, već kvalitetom oličenim u biološkim i hemijskim osobinama. Zbog toga je racionalna upotreba ovog resursa u cilju očuvanja njegovog kvaliteta presudna za obezbeđenje dugoročno održivog razvoja. Vodni resursi, odnosno njihova primena u poljoprivredi omogućava da se smanji zavisnost rezultata proizvodnje od prirodnih, odnosno klimatskih uslova. Upravljanje vodama zahteva striktno pridržavanje principa efikasnosti kako bi se obezbedilo očuvanje ovog prirodnog resursa i za buduće generacije.

Učešće agrarne u ukupnoj populaciji jedan je od pokazatelja stepena privredne razvijenosti zemlje. Po pravilu, visoko učešće stanovništva koje se bavi poljoprivredom u ukupnom stanovništvu jedne zemlje ukazuje na nizak nivo dostignutog privrednog razvoja.

Deagrarizacija je proces napuštanja poljoprivrede pri kome se poljoprivedno stanovništvo zapošljava u drugim privrednim delatnostima. Kao rezultat procesa deagrarizacije dolazi do smanjivanja učešća poljoprivredne u ukupnoj populaciji jedne zemlje.

Posedovna struktura u Republici Srbiji je nepovoljna i kao takva predstavlja ograničenje podizanju intenzivnosti poljoprivrede na željeni nivo. Dominacija malih gazdinstava, koja raspolazu sa prosečno 3 hektara poljoprivrednog zemljišta, onemogućava racionalnu upotrebu savremene mehanizacije, kao i ekonomski opravdanu primenu najvećeg broja agrotehničkih mera. U vezi sa tim, troškovi proizvodnje na ovakvim poljoprivrednim gazdinstvima znatno su iznad troškova po jedinici proizvoda koji se ostvaruju na gazdinstvima koja raspolazu većim površinama. S obzirom da se, prema zvaničnim statističkim podacima, najveći broj gazdinstava u Srbiji nalazi u kategoriji malih gazdinstava, cenovna konkurentnost najvećeg broja naših proizvođača, kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu, ocenjuje se kao nepovoljna. Zbog toga je jedan od osnovnih zadataka agrarne politike u Srbiji rešavanje problema vezanih za nepovoljnu posedovnu strukturu.

Irigacioni sistemi. Pored povećanja prinosa i kvaliteta proizvoda, primena irigacionih sistema u poljoprivredi obezbeđuje i stabilnost u proizvodnji kao posledicu oslobađanja zavisnosti od prirodnih, odnosno klimatskih nepogoda. Suština uspešne primene irigacionih sistema, pod uslovom da za to postoje raspoloživi prirodni resursi, sastoji se u redovnom održavanju, kontinuiranom osavremenjavanju tehnologije i efikasnom upravljanju. U Srbiji postoje prirodni kapaciteti za uspešnu primenu irigacionih sistema u poljoprivredi, što potvrđuje postojanje sistema Dunav-Tisa-Dunav i Ibar-Lepenac. Međutim, usled nedovoljne finansijske i tehničke podrške, ovi sistemi visokih prirodnih potencijala za sada ostaju nedovoljno iskorišćeni u svrhe unapređenja poljoprivredne proizvodnje.

Geotermalne vode čiji izvori su pronađeni na više lokaliteta u Srbiji, mogu imati značajnu primenu u poljoprivrednoj proizvodnji. Najveći geotermalni potencijali su u Panonskom basenu, kao i u južnoj i centralnoj Srbiji. U Vojvodini se još od 1981. godine ovi izvori koriste za proizvodnju povrća u staklenicima, kao i za grejanje objekata za uzgoj svinja. Međutim, korišćenje geotermalnih voda u poljoprivredi u Srbiji je veoma malo u odnosu na postojeće potencijale.

Starosna struktura poljoprivrednog stanovništva predstavlja učeće pojedinih starosnih grupa u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu. S obzirom da se stanovništvo, odnosno radna snaga smatra jednim od primarnih faktora poljoprivredne proizvodnje, sa aspekta nacionalne poljoprivrede poželjno je da u agrarnoj populaciji dominira radno aktivno stanovništvo. Ovakvo stanovište je opravdano zbog činjenice da ova kategorija stanovništva može da predstavlja ozbiljan zamajac obnavljanja i napretka agrarne privrede i ruralne sredine. U Srbiji, međutim, podaci popisa stanovništva pokazuju da više od polovine poljoprivrednika nalazi u starosnoj grupi koja ima preko 60 godina. Dakle, pored ranije navedenih limitirajućih faktora, može se zaključiti da i starosna struktura poljoprivrednog stanovništva u našoj zemlji predstavlja ograničenje razvoju poljoprivrede.

Politika naučno-tehnološkog razvoja smatra se izuzetno važnim faktorom svakog, pa i razvoja poljoprivrede. Teorijska i empirijska analiza ekonomskog razvoja, koju pokriva ogromna literatura, ukazuje na odlučujući uticaj novih znanja i tehnologija na porast proizvodnje i produktivnosti faktora. Pokazano je, nadalje, da nivo produktivnosti i stope rasta ispoljavaju konvergentna kretanja, kao i da je sve više rašireno mišljenje da je sustizanje moguće samo u onim zemljama koje imaju izgrađenu politiku naučno-tehnološkog razvoja i pritom ispoljavaju sposobnost investiranja, visok nivo obrazovanja radne snage i koje nadprosečno ulažu u istraživanje i razvoj.

Poljoprivredna mehanizacija u savremenim uslovima ima zadatak da omogući racionalno obavljanje agrotehničkih mera u cilju obezbeđenja visokog kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i smanjivanja troškova proizvodnje. Da bi primena poljoprivredne mehanizacije, pre svega traktora i priključnih mašina, bila opravdana, ona treba da ispunjava sledeće uslove: da bude racionalne, jeftina, energetske štedljiva i ekološki prihvatljiva. U Republici Srbiji stanje poljoprivredne mehanizacije nije zadovoljavajuće, ni sa aspekta raspoloživog broja mašina, ni sa aspekta njihove amortizovanosti. Nabavka nove mehanizacije za najveći broj poljoprivrednih proizvođača predstavlja nedostižnu investiciju, pa se zbog toga čini opravdanim zahtev da se kroz agrarni budžet obezbede sredstva za ove namene.

Hemizacija poljoprivrede predstavlja upotrebu veštačkih (mineralnih) đubriva, lekova, pesticida, herbicida, fungicida i ostalih agrohemijskih sredstava u biljnoj i stočarskoj proizvodnji u cilju ostvarivanja visokih prinosa i željenog kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. Kao jedan od ključnih faktora poljoprivredne proizvodnje, u uslovima kada se sve veća pažnja posvećuje održivom razvoju i zaštiti životne sredine, hemizacija dolazi pod lupu brojnih polemika. Analiziraju se, naime, i ocenjuju svi pozitivni, ali i negativni efekti koje upotreba hemijskih sredstava u poljoprivredi može da ima na biljke, životinje, životnu sredinu i zdravlje ljudi. Međutim, bez obzira na neke oštre kritike koje se mogu čuti, racionalna i odgovorna primena agrohemijskih sredstava u poljoprivredi i dalje se smatra faktorom koji obezbeđuje pozitivne efekte, pre svega u vidu veće otpornosti biljaka i životinja na bolesti i štetočine, a samim tim i veću proizvodnju hrane za narastajuću svetsku populaciju.

Poljoprivredna savetodavna služba je jedan od ključnih faktora razvoja poljoprivredne proizvodnje i ruralne sredine uopšte. Obavljajući svoje zadatke, ova služba doprinosi povećanju intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje, tehničko tehnološkom osavremenjavanju, kao i povećanju konkurentnosti poljoprivrede na osnovu povećanja efektivnosti i efikasnosti. U aktuelnim uslovima, u kojima pitanja održivog razvoja poljoprivrede zauzima sve značajnije mesto u agrarnoj politici, pred stručnu poljoprivrednu službu se stavlja zadatak da u domenu svojih aktivnosti doprinosi proizvodnji kvalitetnih, zdravstveno bezbednih proizvoda i očuvanju ograničenih prirodnih resursa, naročito zemljišta i vode. U Republici Srbiji, organizovana od strane države, po teritorijalnom principu, poljoprivredna savetodavna služba ne ispunjava sve zahteve savremenog savetodavstva u poljoprivredi. U cilju unapređenja savetodavne službe neophodno je uložiti napore u primenu i poštovanje sledećih upravljačkih principa: specifičnost situacije, ekonomska održivost, fleksibilnost i participacija.

Subjektivni (nosioци) poljoprivredne proizvodnje u Republici Srbiji, prema zvaničnoj statističkoj evidenciji su privatna poljoprivredna gazdinstva, poljoprivredna preduzeća i zemljoradničke zadruge.

Ograničavajući faktori razvoja poljoprivrede u Republici Srbiji su nepovoljna posedovna struktura, nepovoljna starosna struktura poljoprivrednog stanovništva, savetodavna služba koja u mnogim segmentima nije usklađena sa potrebama modernog agrobiznisa, nedovoljna edukacija nosilaca poljoprivredne proizvodnje, zastarela mehanizacija, kao i nedovoljna primena agrohemijskih sredstava. Svi navedeni faktori koji limitiraju razvoj agrarnog sektora u Srbiji prisutni su više decenija. Njihovo sistemsko rešavanje značilo bi kreiranje efikasne agrarne politike u čijem bi osmišljavanju, pored eksperata, trebalo da učestvuju i svi ostali subjekti koji daju svoj aktivni doprinos funkcionisanju i razvoju poljoprivrede.

4.5. Pitanja za proveru znanja

1. Navedite primarne (osnovne) faktore poljoprivredne proizvodnje.
2. Zbog čega se stanovništvo ubraja u primarne faktore poljoprivredne proizvodnje?
3. Šta, sa aspekta dostignutog privrednog razvoja, znači visoko učešće agrarne u ukupnoj populaciji?

4. Šta je deagrarnizacija?
5. Zbog čega se Srbija ubraja u red industrijsko-agrarnih zemalja?
6. Kakva je tendencija kretanja svih kategorija poljoprivrednog zemljišta u Republici Srbiji?
7. U čemu se ogleda komparativna prednost Srbije kada je u pitanju poljoprivredno zemljište?
8. Zbog čega se posedovna struktura u Srbiji ocenjuje kao nepovoljna?
9. Na koji način nepovoljna posedovna struktura ograničava razvoj poljoprivrede i kakav je njen uticaj na konkurentnost proizvođača?
10. U čemu se ogleda značaj primene vodnih resursa u poljoprivredi?
11. Navedite sve prednosti primene navodnjavanja.
12. Koji uslovi bi trebalo da budu ispunjeni da bi irigacioni sistemi efikasno funkcionisali?
13. Šta su to geotermalne vode i na koji način se koriste u poljoprivredi?
14. Objasnite ulogu nauke i tehnologije na razvoj poljoprivrede.
15. Navedite negativne efekte uvoza inostrane tehnologije.
16. Koju ulogu ima čovek u procesu unapređenja tehnologije u razvoju poljoprivrede?
17. Koji faktori određuju obim i vrstu poljoprivredne mehanizacije?
18. Koje zadatke bi trebalo da ispuni savremena poljoprivredna mehanizacija kako bi omogućila postizanje željenih proizvodnih i ekonomskih rezultata u poljoprivredi?
19. Objasnite ulogu koju bi država trebalo da ima pri nabavci savremene mehanizacije u Srbiji.
20. Kakva je opremljenost mehanizacijom na poljoprivrednim gazdinstvima u Srbiji?
21. U čemu se ogleda značaj primene hemijskih sredstava u poljoprivredi?
22. Navedite negativne i pozitivne efekte nedovoljne primene mineralnih đubriva u poljoprivredi Republike Srbije u prethodnih nekoliko decenija.
23. Objasnite meru agrarne politike „regresiranje cena mineralnog đubriva“.
24. Navedite definiciju poljoprivredne savetodavne službe.
25. Na koji način je u Republici Srbiji organizovana poljoprivredna savetodavna služba?
26. Koji su ključni nedostaci poljoprivrednog savetodavstva u Republici Srbiji?
27. Koje korake je potrebno preduzeti da bi se poljoprivredna savetodavna služba u Republici Srbiji osavremenila i učinila efikasnijom?
28. Navedite subjekte u agrarnom sektoru Republike Srbije.
29. Objasnite zbog čega dominacija malih poseda u Srbiji predstavlja razvojno ograničenje.
30. Zbog čega se smatra da mali posedi mogu biti dobar potencijal za razvoj organske poljoprivrede u Srbiji?
31. Kakva je starosna struktura poljoprivrednog stanovništva u Republici Srbiji i kako ona utiče na razvoj poljoprivrede?
32. Navedite ključna obeležja zemljoradničkih zadruga u Republici Srbiji.

4.6. Studija slučaja: Poljoprivredna savetodavna služba kao faktor razvoja Poljoprivrede

Ciljevi i zadaci savetodavnog rada. Primarni aspekt sa koga treba posmatrati poljoprivredno savetodavstvo je njegova uloga u opštem agrarnom i ruralnom razvoju. Svoju ulogu u razvoju poljoprivrede i sela, poljoprivredno savetodavstvo ostvaruje kroz veliki broj funkcija i zadataka.

Poljoprivredna savetodavna služba svojim aktivnostima treba da doprinese ekonomskom razvoju poljoprivrede, što se ostvaruje realizacijom niza konkretnih ciljeva kao što su: povećanje produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti proizvodnje, racionalizacija poslovanja, proizvodnje i rada, povećanje dobiti po jedinici kapaciteta, optimizacija proizvodne strukture, kao i njeno usklađivanje sa potrebama i zahtevima tržišta. Jedan od ključnih ciljeva poljoprivredne savetodavne službe nalazi se u sferi tehničko-tehnološkog unapređenja poljoprivrede. Za ostvarivanje ovog cilja od presudnog značaja je prikupljanje i difuzija informacija o najnovijim naučnim i tehnološkim dostignućima iz oblasti agrara, kao i neposredna primena savremenih rešenja u proizvodnji. Pružanje moralne i materijalne podrške proizvođačima još je jedan od ciljeva poljoprivrednog savetodavstva u savremenim uslovima, čije ostvarivanje, po pravilu, dovodi do izgradnje poverenja proizvođača u državu i njene institucije. Nepoverenje poljoprivrednika prema državi i nedostatak motivacije za prihvatanje savremenih dostignuća u praksi identifikuju se kao najčešća ograničenja pri obavljanju aktivnosti poljoprivredne savetodavne službe.

Zadaci poljoprivredne savetodavne službe određeni su prethodno navedenim ciljevima i mogu se podeliti u sledeće grupe aktivnosti: dvosmerno informisanje, pružanje usluga, edukacija i obuka, eksperimenti, povezivanje i saradnja. Savetodavni personal obezbeđuje informacije poljoprivrednicima o ponudi i tražnji poljoprivrednih proizvoda i repromaterijala, merama agrarne politike (premijama, regresima, uslovima kreditiranja, itd.), savremenim tehničkim rešenjima i tehnologijama proizvodnje, meteorološkim uslovima, pojavi bolesti i štetočina, itd. Međutim, značajni pomoci u unapređenju poljoprivrede ne mogu se ostvariti bez povratnih informacija od poljoprivrednika, na osnovu kojih se država, nauka i obrazovanje informišu o aktuelnim potrebama i problemima u praksi i ostvarenim efektima mera ekonomske politike u agraru. Usluge koje poljoprivredna savetodavna služba pruža klijentima su brojne, a mogu se podeliti u tri grupe: pravni saveti i administrativne usluge, poslovne usluge i proizvodno-tehnološke usluge. Zadaci edukacije i obuke odnose se na potrebe za permanentnim obrazovanjem i informisanjem nosilaca poljoprivredne proizvodnje. Uspeh obrazovnog procesa u savetodavstvu u direktnoj je zavisnosti od sposobnosti savetodavnog personala da u poljoprivrednicima probude interes za unapređenjem proizvodnje i životnog standarda kroz podizanje sopstenog znanja na viši nivo. Pod eksperimentom se u radu poljoprivredne savetodavne službe podrazumeva transfer savremenih naučnih saznanja u praksu. Realizacijom ovog zadatka poljoprivredna savetodavna služba omogućuje povezivanje naučno-istraživačkih institucija i poljoprivrednika što predstavlja jedan od preduslova razvoja agrara. U poslednjoj, ali ne po značaju, grupi zadataka poljoprivrednog savetodavstva nalaze se aktivnosti koje su neposredno vezane za ostvarivanje saradnje poljoprivrednika sa različitim institucijama koje, na direktan ili indirektan način, utiču na tokove agrarnog razvoja i razvoja ruralne sredine.

Organizovanje i finansiranje poljoprivredne savetodavne službe. Jedan od osnovnih preduslova da bi poljoprivredna savetodavna služba realizovala svoje zadatke je primena optimalnog modela njene organizacije pri postojećim uslovima. Svako organizaciono rešenje poljoprivredne savetodavne službe ima svoje prednosti i ograničenja, koja dolaze do izražaja u određenim društveno-ekonomskim i prirodnim uslovima. Izgradnja savetodavnog sistema trebalo bi da se odvija postepeno i selektivno. Razvoj savetodavnog sistema konkretne zemlje trebalo bi da bude precizno isplaniran na osnovu prethodno izvršene analize razvojnih potencijala pojedinih područja, odnosno regiona. Postepena izgradnja savetodavnog sistema je iskustvo najvećeg broja zemalja u svetu čije se poljoprivredno savetodavstvo odlikuje visokim stepenom efikasnosti. U početnim fazama razvoja, funkcionisanje poljoprivredne savetodavne službe, najvećim delom, finansirano je od strane države, tačnije iz budžetskih sredstava namenjenih unapređenju poljoprivrede i sela. U kasnijim fazama rada savetodavne službe, dolazi do stvaranja uslova za njeno samofinansiranje, odnosno pokrivanje troškova kroz naplatu izvršenih usluga.

U većini zemalja u svetu poljoprivredno savetodavstvo predstavlja javnu službu koja funkcioniše u okviru ministarstva poljoprivrede. Za potrebe finansiranja rada službe sredstva se obezbeđuju izdvajanjem iz budžeta i/ili u vidu subvencija. U slučaju kada se poljoprivredna savetodavna služba organizuje pod ingerencijom države, neophodno je postojanje mehanizama kojima će se obezbediti da finansijska sredstva namenjena funkcionisanju i razvoju poljoprivredne savetodavne službe budu iskorišćena isključivo u navedene svrhe. Poljoprivredna savetodavna služba može biti organizovana i u vidu privatnih konsultantskih firmi. Ključna ideja ovakvog savetodavnog pristupa je da država ne bi trebalo da pruža poljoprivrednicima ovu vrstu usluga, ali da je dužna da ih, primenom različitih mehanizama, podstiče na korišćenje usluga savetodavnih službi. Kompromisno rešenje između prethodno navedena dva pristupa organizovanju poljoprivrednog savetodavstva je formiranje vladinih službi koje prikupljaju novac od privatnog sektora. Suština ovog pristupa je u tome da poljoprivredna savetodavna služba postoji u okviru resornog ministarstva. Savetodavni servisi, kao departmani u ministarstvu poljoprivrede, prema ugovorenim aranžmanima, imaju upravo da poljoprivrednicima naplaćuju određene usluge.

Poljoprivredna savetodavna služba u Republici Srbiji. Rad poljoprivredne savetodavne službe u Republici Srbiji organizovan je u dva hijerarhijska nivoa: područne poljoprivredne službe i republička poljoprivredna služba. Osnivanje i finansiranje poljoprivredne savetodavne službe nalazi se pod ingerencijom Vlade države, dok je za nadzor rada službe zaduženo Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu. Ulogu Republičke poljoprivredne službe preuzeo je Institut za primenu nauke u poljoprivredi, a poljoprivredne stanice, zavodi, centri i instituti funkcionišu u svojstvu područnih poljoprivrednih službi. Ovi elementi, koji se nalaze u međusobnoj interakciji, čine organizacionu strukturu poljoprivredne savetodavne službe u Srbiji.

U aktuelnim uslovima, poljoprivredna savetodavna služba obavlja sledeće poslove:

1. organizovanje edukativnih aktivnosti za poljoprivrednike u vidu predavanja, izdavanja stručne literature, mas-medija i ostalih vidova informisanja;
2. pružanje savetodavno – konsultantske pomoći poljoprivrednicima u oblasti organizovanja organske proizvodnje;
3. selekcija, reprodukcija i veštačko osemenjavanje u stočarstvu;

4. organizovanje manifestacija koje imaju edukativni karakter, kao što su dani polja, smotre, izložbe, i sl.;
5. aktivno učestvovanje u izradi i realizaciji dugoročnog programa rada, i
6. saradnja sa naučnim institucijama i praćenje naučnih saznanja.

Međutim, i pored postojanja brojnih subjekata koji se na neposredan ili posredan način bave zadacima poljoprivrednog savetodavstva, ostvareni dometi u ovoj oblasti nisu zadovoljavajući. Faktori koji deluju ograničavajuće na funkcionisanje i razvoj poljoprivredne savetodavne službe u Republici Srbiji su brojni.

U prvom redu ispoljen je problem neadekvatne organizacione strukture službe, koja ne zadovoljava savremene principe stručnog savetodavnog rada odavno usvojene u razvijenim regionima sveta. Iako formalno ustrojena kao jedinstvena organizacija sa dva hijerarhijska nivoa, u okviru poljoprivredne savetodavne službe nije ostvaren neophodan stepen horizontalne i vertikalne povezanosti i saradnje između pojedinih delova njene strukture. Pitanje finansiranja rada poljoprivredne savetodavne službe ima direktan uticaj na kvalitet savetodavnih usluga, kao i efekte savetodavnog rada u razvoju poljoprivrede i sela. I pored toga što se poslednjih godina u Srbiji sporadično osnivaju savetodavni centri koji funkcionišu po principu komercijalnog poslovanja, dominantni oblik savetodavne delatnosti kod nas je savetodavstvo u vidu javnog servisa. Jedno od ograničenja, ne samo razvoju, već i funkcionisanju tako organizovane službe je nedovoljna finansijska podrška od strane države, koja je u našim uslovima permanentno prisutna već dugi niz godina unazad. Neredovno budžetsko finansiranje poljoprivredne savetodavne službe dovodi do izmena u strukturi delatnosti, tako da savetodavne službe, u cilju ostvarenja svojih ekonomskih interesa, počinju da se bave poslovima koji su unosniji. Na taj način, kroz diverzifikaciju poslova, poljoprivredne savetodavne službe zapostavljaju ili potpuno prekidaju aktivnosti koje su u funkciji razvoja poljoprivrede.

Slaba tehnička opremljenost dodatno opterećuje normalno obavljanje savetodavne delatnosti u poljoprivredi. Neadekvatna materijalna opremljenost savetodavne službe na republičkom i područnom nivou, zastarela i nefunkcionalna oprema, kao i ograničene mogućnosti nabavke nove opreme, dovode u pitanje realizaciju pojedinih savetodavnih zadataka.

Pored navedenog, ljudski resurs odnosno savetodavni personal mora se posmatrati kao temeljni faktor razvoja ne samo savetodavne službe, već i agroprivrede u celosti. Kada se govori o savetodavnim radnicima kao nosiocima savetodavnih zadataka, ne treba zanemariti uticaj koji oni ostvaruju u domenu edukacije nosilaca poljoprivredne proizvodnje. Ništa manje važna nije ni kontinuirana edukacija samih savetodavaca, koji bi trebalo da predstavljaju neophodnu sponu između naučno-istraživačkih institucija i poljoprivrednika. Inače, intenzitet tehničko-tehnološkog progressa i brojne inovacije u domenu poljoprivredne proizvodnje nameću potrebu za stalnim unapređenjem znanja i sposobnosti savetodavaca. Jedna od odrednica koje bitno determinišu efekte rada savetodavnog personala je njihova adekvatna motivisanost. Poljoprivrednu savetodavnu službu Republike Srbije odlikuje nedovoljna pre svega materijalna, a zatim i moralna motivisanost najvećeg broja savetodavaca. Prevazilaženje ovog ograničenja moguće je ostvariti jedino kroz podizanje životnog standarda savetodavaca, kao i adekvatno poimanje značaja agrarnog sektora, kao segmenta celokupnog privrednog sistema.

Sistem poljoprivrednog savetodavstva u Srbiji nedovoljno je efikasan i zbog nedostatka aktivnog učešća ostalih neophodnih elemenata, kao što su obrazovne i naučno-istraživačke institucije. Izostanak kvalitetne i kontinuirane saradnje između savetodavne službe i naučno-istraživačkih instituta, fakulteta i viših škola izrazito nepovoljno utiče na proces edukacije poljoprivrednih proizvođača i rešavanje aktuelnih razvojnih problema u poljoprivredi naše zemlje. Pored toga, ograničenje uspešnog savetodavnog rada dolazi i zbog odsustva komunikacije poljoprivredne savetodavne službe sa elementima iz njenog okruženja, pre svega snabdevačima poljoprivrede, prerađivačkom industrijom, finansijskim institucijama, trgovinskim kućama i subjektima agrarne politike.

Pitanja i diskusija

1. Realizacijom kojih ciljeva poljoprivredna savetodavna služba doprinosi ekonomskom razvoju poljoprivrede?
2. Na koji način poljoprivredna savetodavna služba doprinosi tehničko-tehnološkom unapređenju poljoprivrede?
3. Zbog čega je važna izgradnja poverenja poljoprivrednih proizvođača u institucije države, pa samim tim i u poljoprivrednu savetodavnu službu?
4. Navedite najvažnije zadatke savetodavnog rada u poljoprivredi.
5. Zbog čega je važno da se izgradnja poljoprivrednog savetodavnog sistema u jednoj državi odvija postepeno i selektivno?
6. Na koji način razvoj poljoprivredne savetodavne službe utiče na potrebe za subvencionisanjem njenog rada od strane države?
7. Na koji način je organizovana poljoprivredna savetodavna služba u Republici Srbiji?
8. Koje poslove u aktuelnim uslovima obavlja poljoprivredna savetodavna služba u Republici Srbiji?
9. Koji ograničavajući faktori prate rad poljoprivrednog savetodavstva u našoj zemlji?

Diskusija – Jedno od primarnih pitanja koje se postavlja u vezi sa poljoprivrednom savetodavnom službom je način njenog finansiranja. Jedna mogućnost je organizovanje poljoprivredne savetodavne službe u vidu javnog servisa, čiji bi se rad finansirao iz budžeta, dok bi za krajnje korisnike-nosioce poljoprivredne proizvodnje, savetodavne usluge bile besplatne. Budući da u našoj poljoprivredi dominiraju poljoprivredna gazdinstva čija je ekonomska snaga izuzetno slaba, ovakav mehanizam finansiranja savetodavne delatnosti bi, kroz unapređenje proizvodnje, doprinosio podizanju njihove ekonomske moći na viši nivo. Sa druge strane, postoji mogućnost organizovanja privatnih konsultantskih firmi, kao ključnih nosilaca savetodavnih funkcija, koje bi svoj rad bazirale na komercijalnoj osnovi. Ovako organizovani subjekti savetodavnog sistema svoju bi delatnost usmerili prevashodno prema krupnim komercijalnim gazdinstvima koja se odlikuju dobrim ekonomskim performansama i koje su spremne da ulože značajne sume novca, a da za uzvrat dobiju samo vrhunsko znanje. Između ova dva, dijametralno različita koncepta nalazi se izvesno kompromisno rešenje. Takvo rešenje u praksi bi značilo postojanje komercijalnih savetodavnih službi, koje uz finansijsku nadoknadu pružaju krupnijim profitabilnim gazdinstvima visokokvalitetne usluge, i organizovanje

državnih servisa koji bi svoj savetodavni rad usmerili ka finansijski slabijim proizvođačima.

- *Šta su osnovne prednosti, a šta nedostaci poljoprivredne savetodavne službe organizovane u vidu javnog servisa?*
- *Šta su osnovne prednosti, a šta nedostaci poljoprivredne savetodavne službe organizovane u vidu komercijalnih konsultantskih firmi?*
- *Koji bi sistem finansiranja poljoprivredne savetodavne službe bio adekvatan u aktuelnim ekonomskim uslovima u kojima se nalazi agrarni sektor Republike Srbije?*

4.7. Referentna literatura

1. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun
2. Brent, K.J. (1999): Extension, research and farm competitiveness in Central and Eastern Europe“, Second EU Accession Workshop in the Rural Sector, Poland
3. Crowder, L., Anderson, I. (1996): Integrating Agriculture Research, Education and Extension in Developing Countries, FAO, Rome
4. Johnson, S. H., Kellog, E. D. (1994): Extension's Role in Adopting and Evaluating New Technology for Farmers, FAO: Agricultural Extension, Rome
5. Jones, G.E., Garforth, C. (1998): The History, Development, and Future of Agricultural Extension, FAO: Improving Agricultural Extension, Rome
6. Knuth, U., Knierim, A. (2013): Characteristics of and Challenges for Advisors within a Privatized Extension System, Journal of Agricultural Education and Extension, Volume 13, Issue 3, pages 223-236
7. Marković, K., Mihajlović, L. (2004): Savetodavstvo u funkciji razvoja agroprivrede u Republici Srbiji, Tematski zbornik sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem, pod nazivom: Kapital u poljoprivredi, str. 167-171, Ekonomski fakultet, Subotica
8. Marković, K. (2005): Aktuelno stanje i budućnost poljoprivrednog savetodavstva u Srbiji, Agroekonomika br. 34-35, str. 103-109, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
9. Marković, K. (2007): Poljoprivredno zadrugarstvo u Republici Srbiji – stanje i perspektive, Letopis naučnih radova Poljoprivrednog fakulteta, Vol. 32, br. 1, str. 114-121
10. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
11. Mihajlović, L., Marković, K. (2004): Poljoprivredno savetodavstvo kao faktor agrarnog razvoja u zemljama u tranziciji, Tematski zbornik radova u časopisu Ekonomika poljoprivrede, pod naslovom: Poljoprivreda u tranziciji – komparativna iskustva i perspektive, god. LI, br. 3-4, str. 119-127, Naučni skup sa međunarodnim učešćem, Poljoprivredni fakultet, Zemun
12. Marković, K. (2005): Aktuelno stanje i budućnost poljoprivrednog savetodavstva u Srbiji, Agroekonomika br. 34-35, str. 103-109, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
13. Mosher, A.T. (1978): An Introduction to Agricultural Extension, Agriculture Development Council, New York
14. Nagel, U.J. (1998): Alternative Approaches to Organizing Extension, FAO: Improving Agricultural Extension, Rome
15. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
16. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
17. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maskimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
18. Rivera, W.M., Cary, J.W. (1998): Privatizing Agricultural Extension, FAO: Improving Agricultural Extension, Rome
19. Swanson, B.E. (1998): “Strengthening Research-Extension-Farmer Linkages”, FAO: Improving Agricultural Extension, Rome

20. Qammar, M. K. (2000): “ Agricultural Extension at the turn Millennium: Trend and Challenges”, FAO: Ibidem
21. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
22. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

5. KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE

5.1. Model dijamanta

Konkurentnost podrazumeva poboljšanje položaja pojedinca, preduzeća i države u poređenju sa drugim sličnim entitetima. Povećanje konkurentnosti može se ostvariti na osnovu investiranja, znanja i većeg stepena efikasnosti. Za relativno male zemlje veoma je važno postizanje konkurentskih pozicija pre svega na domaćem, a tek onda na inostranom, odnosno svetskom tržištu. U analizi međunarodne konkurentnosti koristi se Model dijamanta, osmišljen od strane Majkla Portera. Ključno pitanje koje se postavlja odnosi se na načine za ostvarivanje međunarodne konkurentnosti pojedinih preduzeća uzimajući u obzir njihove razvojne kapacitete. Model dijamanta polazi od sledećih elemenata važnih za podizanje konkurentnosti: 1. opšti uslovi 2. strategije preduzeća, strukture i rivalstva među njima 3. uslovi tražnje i 4. srodne i prateće industrije. Kao poseban, peti faktor određivanja konkurentnosti preduzeća definiše se država, koja svojom ekonomskom politikom određuje uslove poslovanja i mogućnosti povećanja konkurentnosti. Konkurentost se može kvantifikovati na različite načine. Svetski ekonomski forum, pri sastavljanju godišnje rang liste zemalja prema konkurentnosti njihovih ekonomija, uzima u obzir sintetički indikator – Indeks globalne konkurentnosti. Prema ovom indeksu, svi faktori konkurentnosti podeljeni su u dvanaest kategorija.

Tabela 4. Dvanaest stubova konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma

Ključni za faktorski-vođenu privredu	Ključni za efikasnošću-vođenu privredu	Ključni za inovacijama-vođenu privredu
Osnovni faktori	Faktori ključni za efikasnost	Faktori za inovacije
<ol style="list-style-type: none">1. Institucije2. Infrastruktura3. Makroekonomska stabilnost4. Zdravstvo i primarno obrazovanje	<ol style="list-style-type: none">5. Više obrazovanje i obuka6. Efikasnost tržišta dobara7. Efikasnost tržišta rada8. Sofisticiranost finansijskog tržišta9. Poznavanje i korišćenje tehnologija10. Veličina tržišta	<ol style="list-style-type: none">11. Sofisticiranost poslovanja12. Inovacije

Izvor: Svetski ekonomski forum, Izveštaj o globalnoj konkurentnosti

5.2. Faktori konkurentnosti poljoprivrede

Učešće tehnologije, otkrivene komparativne prednosti, konkurentnost kvalitetom, povećanje rivalstva, intenzitet rivalstva, tehnologija i stimulisanje istraživačko-razvojnih projekata ključni su elementi od kojih se pošlo u analizi konkurentnosti agrarnog sektora u Srbiji. Analizom otkrivenih komparativnih prednosti potvrđeno je nisko učešće tehnologije u izvozu poljoprivrede Srbije. Konkurentnost kvalitetom, posmatrana na osnovu jedinične vrednosti proizvoda, pokazuje da u strukturi uvoza dominiraju jeftini proizvodi, što predstavlja dodatni udar na ionako slabo konkurentne domaće proizvođače. Otvaranje domaćeg tržišta i ulazak inostranih preduzeća sa visokom konkurentnošću, kako cenom, tako i kvalitetom, stavlja domaće nosioce poljoprivredne proizvodnje u nezavidan ekonomski položaj s obzirom na ograničene mogućnosti za povećanje njihove konkurentnosti.

Osnovna uloga države u povećanju konkurentnosti agrarnog sektora ogleda se u stvaranju povoljnih opštih uslova za poslovanje i za pravilno funkcionisanje tržišta. S tim u vezi, uticaj države na tržišne uslove mora se ostvarivati isključivo merama ekonomskog karaktera. Administrativne mere u ovom slučaju su nepoželjne, s obzirom da one mogu stvoriti uslove u kojima se prednost daje određenim privrednim delatnostima, dok se druge delatnosti nepravedno i bez obzira na stepen njihove realne konkurentnosti zapostavljaju. Stvaranje efikasnog tržišta omogućava visoko plasiranje uspešnih delatnosti, odnosno privrednih subjekta. Budući da je članstvo u Evropskoj uniji jedan od prioriteta, neophodno je usklađivanje propisa vezanih za uslove trgovine sa propisima Evropske unije, ali i Svetske trgovinske organizacije.

5.3. Pregled osnovnih pojmova

Konkurentnost predstavlja poboljšanje položaja pojedinca, preduzeća i države u poređenju sa drugim sličnim entitetima. Ona je u osnovi sinonim za produktivnost i može se povećati primenom novog znanja, investicija i povećanom efikasnošću.

Model dijamanta ima široku primenu u analizi međunarodne konkurentnosti. Autor ovog modela je Majkl Porter, koji u osnovi svoje teorije razmatra problematiku konkurentnosti postavljajući pitanje o razlozima međunarodnog uspeha preduzeća lociranih u određenim zemljama i regionima. U osnovi modela nalazi se analiza sledeća četiri elementa: opšti uslovi; strategije preduzeća, strukture i rivalstva među njima; uslovi tražnje i srodne i prateće industrije.

Indeks globalne konkurentnosti polazi od pretpostavke da u današnjoj globalizovanoj privredi postoji veliki broj faktora koji objašnjavaju konkurentnost nacionalnih privreda. Prema ovoj metodologiji, svi faktori konkurentnosti podeljeni su u dvanaest kategorija, odnosno dvanaest stubova konkurentnosti. Na ovaj način autori indeksa su pokušali da izvrše stepen agregiranja faktora tako da se na jasniji način mogu sagledati ključna polja delovanja konkurentnosti.

Model industrijalizacije predstavlja koncept privrednog razvoja koji je baziran na visokim kapitalnim ulaganjima, ulaganjima energije i ostalih inputa koji su odgovarali područjima sa dobrim prirodnim potencijalima za razvoj, dok su područja sa manje povoljnim uslovima, uprkos investiranju, ostala manje konkurentna. Industrijalizacija je, uz transfer tehnologija bila osnova razvoja agrarnog sektora u našoj zemlji u poslednjih pola veka.

Faktori za povećanje konkurentnosti poljoprivrednih preduzeća su: stalno povećanje kvaliteta proizvoda, kreiranje novih karakteristika postojećih proizvoda, unapređenje tehnologije i podizanje proizvodne efikasnosti.

Učešće tehnologije u izvoznim proizvodima poljoprivrede treba navesti kao prvi problem za uspostavljanje bolje konkurentske pozicije na agregatnom nivou. Naime, otvaranjem tržišta Republike Srbije došlo je do porasta rivalstva, međutim, istovremeno nije došlo do porasta učešća tehnologije u ostvarenom izvozu poljoprivrednih proizvoda koje ide na teret učešća osnovnih faktora. Dogodilo se upravo obrnuto, a to ne ide na ruku tendenciji koja se u istim uslovima ispoljavala u zemljama srednje Evrope.

Otkrivene komparativne prednosti (RCA – Revealed Comparative Advantage) su indikator kojim se empirijski utvrđuju komparativne prednosti određene privrede ili privredne delatnosti. Otkrivene komparativne prednosti za sektor poljoprivrede utvrđuju se kada se u odnos stavi spoljnotrgovinski saldo sa ukupnim obimom razmene poljoprivrednih proizvoda.

Konkurentnost kvalitetom ukazuje na činjenicu da osim cenovnih karakteristika na prodaju proizvoda utiču i kvalitativne karakteristike proizvoda. U teoriji i praksi se ističe važnost necenovnih faktora konkurentnosti i u tome nema različitih mišljenja. Osnovno pitanje koje se postavlja je način merenja konkurentnosti kvalitetom.

Jedinična vrednost proizvoda (UV-unit value) predstavlja indikator konkurentnosti kvalitetom u spoljnotrgovinskim poslovima. Jedinična vrednost proizvoda definiše se kao odnos vrednosti izvoza, odnosno uvoza, prema određenoj jedinici mere (najčešće kilogramima). Na osnovu ovog pokazatelja utvrđuje se sadržaj dodatne vrednosti u proizvodima, odnosno njihov kvalitet. Veća jedinična vrednost proizvoda takođe znači da je posmatrana zemlja specijalizovana za proizvode sa visokim cenama, kao i to da identičan proizvod prodaje po višoj ceni, usled viših menadžerskih sposobnosti izvoznika.

Povećanje rivalstva predstavlja faktor na osnovu koga se može oceniti konkurentnost. Na osnovu zvaničnih statističkih podataka o učešću domaćih preduzeća u međunarodnoj trgovini, dolazi se do zaključka da je većina preduzeća iz Srbije orijentisana pre svega na plasman proizvoda na domaćem tržištu. Pritom je ostvareni porast proizvodnje realizovan na domaćem tržištu, ali ne kao porast konkurentnosti domaćih preduzeća već kao posledica porasta apsorpcione moći domaćeg tržišta.

Diferenciranje preduzeća smara se jednim od ključnih uslova za postizanje visoke konkurentske pozicije preduzeća na domaćem i inostranom tržištu. Konkurentske prednosti preduzeće može da zasniva kako na nižim troškovima proizvodnje, tako i na diferenciranju u odnosu na rivale na tržištu. Diferenciranje preduzeća se može i kvantifikovati na osnovu više pokazatelja: ukupno (agregatno) diferenciranje preduzeća,

diferenciranje na bazi cena proizvoda i usluga, diferenciranje na bazi kvaliteta proizvoda i usluga, kao i prepoznatljivost marke proizvoda preduzeća.

5.4. Pitanja za proveru znanja

1. Definišite pojam konkurentnost.
2. Objasnite zbog čega je za privredne subjekte važno da ostvare konkurentnost pre svega na domaćem, a potom i na međunarodnom tržištu?
3. Šta je to Model dijamanta?
4. Na koja četiri elementa se zasniva analiza konkurentnosti primenom modela dijamanta?
5. Objasnite model industrijalizacije kao koncept privrednog razvoja.
6. Zbog čega se uticaj države pojavljuje kao peti faktor pri analizi konkurentnosti?
7. Šta znači skraćenica WEF?
8. Na osnovu kog indikatora Svetski ekonomski forum rangira zemlje po konkurentnosti njihovih privreda u svom redovnom godišnjem izveštaju?
9. Navedite dvanaest stubova konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma.
10. Navedite najznačajnije faktore za povećanje konkurentnosti poljoprivrede.
11. Objasnite u čemu se ogledaju ograničenja za rast konkurentnosti agrarnog sektora Republike Srbije.
12. Objasnite učešće tehnologije u izvozu kao faktor konkurentnosti.
13. Zbog čega je učešće tehnologije u izvozu agrarnog sektora Srbije na niskom nivou?
14. Šta su to otkrivene komparativne prednosti?
15. Kako se kvantifikuju otkrivene komparativne prednosti?
16. U čemu se ogleda suština konkurentnosti kvalitetom?
17. Definišite jediničnu vrednost proizvoda.
18. Kako se tumači visoka jedinična vrednost proizvoda?
19. Na koji način povećanje rivalstva utiče na konkurentnost domaćih preduzeća?
20. Na koje sve načine je moguće ostvariti diferenciranje preduzeća u cilju unapređenja njegove konkurentnosti na tržištu?
21. Na koje načine država utiče na povećanje konkurentnosti poljoprivrede?
22. Zbog čega je važno usaglasiti domaće propise vezane za funkcionisanje tržišta sa regulativama Evropske unije i pravilima Svetske trgovinske organizacije?

5.5. Studija slučaja: Mehanizmi za povećanje konkurentnosti poljoprivrede Srbije

Značaj unapređenja konkurentnosti poljoprivrede. Bez obzira da li se zasniva na obrazovanju, preduzetništvu, inovacijama ili nekom drugom faktoru, povećanje konkurentnosti u doba globalizacija se nameće kao imperativ. Povećanje konkurentnosti dovodi do poboljšanja ekonomskog položaja, ne samo države, nego i svakog pojedinca, jer se na osnovu povećanja konkurentnosti i dohotka utiče i na podizanje životnog standarda.

Poljoprivreda je jedan od elemenata ekonomskog sistema svake zemlje u kome je izuzetno važno postići zadovoljavajući nivo konkurentnosti. Pri tome, ne treba zanemariti činjenicu da se uspeh u međunarodnim razmerama ne može očekivati bez prethodno postignutog visokog nivoa konkurentnosti na domaćem tržištu.

Uloga države u unapređenju konkurentnosti agrarnog sektora u Srbiji. Kao zemlja koja raspolaže relativno povoljnim prirodnim uslovima za razvoj poljoprivrede, Srbija bi osnovne razloge za nezadovoljavajuću konkurentnu sposobnost svojih poljoprivrednih proizvoda trebalo da traži u neadekvatnim ekonomskim i političkim merama. U skladu sa tim, primarnu ulogu u kreiranju i sprovođenju strategije povećanja konkurentnosti agrarnog sektora trebalo bi da ima država, odnosno sve relevantne institucije i organi koji su njeni reprezentivi.

Ovakav stav, međutim, krije u sebi i izvesne zamke. Naime, postavlja se pitanje na koji način pronaći i uspostaviti balans između intervencija države i prepuštanja poljoprivrede tržišnim mehanizmima. Dosadašnja praksa u Srbiji u punom svetlu pokazala je osetljivost, ali i značaj ovog pitanja. Čak i površna analiza tih iskustava ukazuje na potrebu da bi ubuduće država u upravljanju razvojem poljoprivrede morala da deluje merama ekonomskog, a ne administrativnog karaktera. Njena uloga bi, iznad svega, trebalo da bude usmerena ka uspostavljanju ravnopravnih uslova za sve učesnike na tržištu. Efikasno funkcionisanje tržišnih mehanizama može se ostvariti jedino kroz uspostavljanje koordinacije između svih relevantnih institucija sistema. Dakle, zadatak države je izgradnja institucija koje će stimulisati razvoj konkurentnosti. Na taj način, precizno bi se definisala «pravila ponašanja», procedure vezane za kontrolu poštovanja pravila, kao i adekvatni sistem mera kojima bi se efikasno sankcionisalo njihovo kršenje.

Bez adekvatnih zakonskih okvira, kojima se uređuju oblasti relevantne za funkcionisanje i razvoj poljoprivrede, ne mogu se stvoriti uslovi za uspostavljanje makroekonomske stabilnosti i jačanje konkurentnosti agrara. Ukidanje monopola, jačanje efikasnosti javnih institucija, kao i razvoj jasnih procedura i standarda usaglašenih sa propisima Evropske unije, stvara uslove za uspešno integrisanje poljoprivrede Srbije u jedinstveno evropsko tržište.

Iz svega navedenog može se zaključiti da država, uz pomoć pravnog sistema i javne administracije, prvo treba da stvori povoljne uslove za racionalno korišćenje raspoloživih resursa i time pruži svoj doprinos povećanju efikasnosti i razvijanju konkurentskih prednosti. Iako se njena uloga u razvijanju konkurentskih prednosti poljoprivrede apostrofira, država nije jedini subjekt koji participira u tom razvojnom procesu. Pored resornog ministarstva, potrebno je učiniti aktivnim sve ostale subjekte zainteresovane za

podizanje konkurentnosti na viši nivo. Pre svega, misli se na primarne proizvođače odnosno farmere i njihove asocijacije, zatim prerađivačku industriju, proizvođače inputa za poljoprivredu, kao i trgovinsku mrežu. Svi navedeni subjekti, objedinjeni efikasnim funkcionalnim vezama, trebalo bi da doprinesu realizaciji konkretnih mera za povećanje konkurentnosti.

Ostali činioci unapređenja konkurentnosti poljoprivrede u Srbiji. Pored adekvatnih zakonskih i institucionalnih rešenja, postoje i niz drugih faktora koji takođe mogu pozitivno delovati na konkurentnosti domaćih poljoprivrednih proizvođača. Funkcionalno povezivanje primarnih proizvođača, prehrambene industrije, trgovinskih firmi, kao i subjekata iz sektora usluga u domenu poljoprivrede, odnosno formiranje tzv. klastera jedan je od načina za unapređenje konkurentnosti. Naime, povezivanje ovih subjekata u grupacije značilo bi intenziviranje komunikacije, razmene ideja, pokretljivost radne snage, kao i povećanje domaće proizvodnje i unapređenja kvaliteta proizvoda koji bi bili konkurentniji u izvozu. Istovremeno, formiranje klastera dovelo bi do unapređenja pratećih delatnosti, kao što su distribucija, trgovina na veliko i malo, prevoz, skladištenje, kao i priprema i dostava finalnih proizvoda.

Pozitivna iskustva zemalja tržišne privrede pokazuju da se kao osnovni preduslov ostvarivanja dinamičnog razvoja agrarnog sektora, a samim tim i njegove konkurentnosti, izdvaja edukacija nosilaca poljoprivredne proizvodnje, kao i stalna podrška naučno-istraživačkom radu. Suštinska reforma sistema obrazovanja u Republici Srbiji, usmerena ka obezbeđenju većeg udela praktične obuke učenika srednjih stručnih škola i kvalifikacione strukture koja odgovara potrebama specijalizovane proizvodnje, u velikoj meri bi doprinela povećanju konkurentnosti poljoprivrede. Takođe, ono što se izdvaja kao jedno od ključnih pitanja u ovoj oblasti je i obrazovanje odraslog stanovništva u ruralnim sredinama i njihova adekvatna prekvalifikacija u skladu sa zahtevima savremene tržišne proizvodnje.

Značajniji napredak, međutim, ne može se ni zamisliti bez efikasnog naučno-istraživačkog rada, pa se kontinuirano ulaganje u poboljšanje opremljenosti i materijalnog položaja obrazovnih i naučno-istraživačkih institucija u poljoprivredi navodi kao nezaobilazna mera za povećanje konkurentnosti. Najbolji način za stimulisanje razvoja novih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji upravo je iniciranje i podrška raznovrsnih naučno-istraživačkih projekata.

Takođe, da bi rezultati naučno-istraživačkog rada bili dostupni nosiocima poljoprivredne proizvodnje neophodno je kreiranje adekvatnog mehanizma za transfer novih naučnih dostignuća u praksu, oličenog u poljoprivrednoj savetodavnoj službi. Organizovanje savetodavne službe u poljoprivredi jedan je od preduslova, ne samo za transfer rezultata istraživanja, nego i pružanje informacija neophodnih poljoprivrednim proizvođačima za njihovo što uspešnije učešće na domaćem, kao i međunarodnom tržištu.

Obezbeđenje realnih izvora finansiranja u oblasti poljoprivrede, između ostalog kroz privlačenje direktnih stranih investicija predstavlja jedan od preduslova za unapređenje njene konkurentnosti. Nezadovoljavajući ekonomski položaj poljoprivrednih proizvođača, koji se ogleda i u hroničnom nedostatku finansijskih sredstava za obnavljanje mehanizacije i primenu savremenih tehnologija, trebalo bi da bude prevaziđen obezbeđivanjem lakšeg pristupa komercijalnim kreditima. Pristup farmera navedenim

izvorima finansiranja biće moguće jedino u slučaju stvaranja povoljne klime za strane investicije oličene u stabilnim političkim i makroekonomskim okolnostima.

Kao i u drugim sferama ekonomije, tako i u segmentu poljoprivrede, upravljanje odnosno menadžment predstavlja bitan faktor uspeha. Naime, kao jedna od ključnih mera koja se odnosi na unapređenje konkurentnosti poljoprivrede Srbije, navode se promene u stilu rukovođenja. Podsticaj kontinuirane edukacije, kao i afirmisanje kreativnih i inovativnih kadrova u velikoj meri će doprineti efikasnosti u procesu odlučivanja i usavršavanja proizvoda. U uslovima tržišne ekonomije, kako potvrđuju iskustva razvijenih zemalja, usvajanje naprednih tehnologija, koje čine proizvode konkurentnijim ostvaruje se kroz neprekidno sticanje novih znanja i podršku inovacijama.

Sve navedene preporuke, međutim, ne mogu dovesti do poboljšanja konkurentnosti našeg agrarnog sektora, ukoliko se ne ostvare suštinske izmene u procesu donošenja strateških razvojnih odluka. S tim u vezi, ekonomska analiza i troškovna efikasnost trebalo bi da postanu jedini kriterijumi pri donošenju odluka u okviru Ministarstva poljoprivrede. Ovakva praksa, zahvaljujući prethodnom ekonomskom sistemu, u Republici Srbiji nije bila zastupljena. Ipak, uzimajući u obzir činjenicu da je integrisanje u Evropsku uniju i povećanje konkurentnosti jedan od primarnih ciljeva naše zemlje, lako se izvodi zaključak da prihvatanje analitičkog modela za donošenje odluka nema alternativu.

Pitanja i diskusija

1. Zbog čega se, u uslovima tržišnog privređivanja, insistira da se delovanje države na rast konkurentnosti poljoprivrede ostvaruje isključivo merama koje imaju ekonomski, a ne administrativni karakter?
2. Na koji način donošenje zakona i formiranje efikasnih institucija mogu da utiču na rast konkurentnosti poljoprivrede Srbije?
3. Koji subjekti, osim resornog ministarstva, mogu uticati na podizanje konkurentnosti poljoprivrede u Srbiji na viši nivo?
4. U čemu se ogleda značaj formiranja klastera na unapređenje konkurentnosti našeg agrarnog sektora?
5. Navedite razloge zbog kojih se kao jedan od osnovnih preduslova ostvarivanja dinamičnog razvoja agrarnog sektora, a samim tim i njegove konkurentnosti, izdvaja edukacija poljoprivrednika i stalna podrška naučno-istraživačkom radu?
6. Osim budžetske podrške, koji bi još izvori finansiranja u Srbiji mogli da utiču na jačanje ekonomskog položaja poljoprivrednika?
7. Na koji način promene u stilu rukovođenja mogu uticati na rast konkurentnosti poljoprivrednih preduzeća?
8. Kojim kriterijumima bi trebalo da se vode makroekonomski subjekti pri donošenju odluka vezanih za funkcionisanje i razvoj agrarnog sektora?

Diskusija- U cilju uspešnog integrisanja u međunarodne ekonomske tokove konkurentnost naše privrede neminovno treba da bude dovedena na viši nivo. S obzirom na značaj koji poljoprivreda ima u privrednoj strukturi Srbije, unapređenje konkurentne sposobnosti agrarnog sektora nesumnjivo predstavlja izuzetno bitan segment priprema za

priključenje Evropskoj uniji. S tim u vezi, ključna pitanja koja se postavljaju, odnose se na strategiju, subjekte, kao i konkretne aktivnosti kojima bi se omogućilo da agrarni proizvodi iz naše zemlje postanu konkurentni na evropskom i svetskom tržištu.

Preporuke za unapređenje konkurentnosti uvek polaze od postulata da je konkurentnost neophodno prvo postići na domaćem, a tek nakon toga i na inostranom tržištu. Da bi se to ostvarilo, potrebno je kreirati takvu strategiju konkurentnosti u kojoj će jedno od ključnih opredeljenja biti orijentisanost prema potrebama tržišta, odnosno potrošača. Preferencije potrošača na tržištu Evropske unije uglavnom su usmerene ka visokokvalitetnim, zdravstveno bezbednim proizvodima, pa bi jačanje konkurentskih pozicija na ovom tržištu moglo da se ostvari kroz kreiranje brendova čije bi osnovno svojstvo bio vrhunski kvalitet. To bi, pre svega, trebalo da budu proizvodi proizvedeni u skladu sa principima očuvanja zdrave životne sredine i racionalne upotrebe prirodnih resursa. Da bi navedena koncepcija pristupa domaćih proizvoda na jedinstvenom evropskom tržištu bila uspešno realizovana važno je ostvariti stabilnost u proizvodnji, kako bi i snabdevanje tržišta bilo kontinuirano.

- *Jedan od najvažnijih uslova koje Srbija mora da ispuni u cilju priključenja Evropskoj uniji je podizanje nivoa konkurentnosti čitave privrede, pa samim tim i agrara. Koje su najvažnije preporuke za postizanje ovog cilja kada su u pitanju strategija, subjekti i konkretne aktivnosti?*
- *Kako se ocenjuje podobnost zemljišta i ostalih prirodnih uslova u Srbiji za organizovanje proizvodnje agarnih proizvoda visokog kvaliteta?*
- *Objasnite ulogu agrarne politike u obezbeđenju stabilnosti u proizvodnji koja je preduslov za prisustvo naših poljoprivrednih proizvođača na evropskom tržištu.*
- *Kako ocenjujete položaj i razvojne šanse malih poljoprivrednih gazdinstava u kontekstu priključenja Srbije Evropskoj uniji?*

5.6. Referentna literatura

1. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun
2. Ceranić, S., Maletić, R. (2003): «Strategijske promene kao uslov konkurentnosti agrara Srbije i Crne Gore», Zbornik radova pod nazivom: Poljoprivreda i ruralni razvoj u evropskim integracijama, Poljoprivredni fakultet, Beograd – Zemun
3. Đuričin, D. (2005): «Konkurentnost i evropska integracija Srbije», Tematski zbornik pod nazivom: Konkurentnost i evropski put», Miločerski ekonomski forum 2005, Savez ekonomista Srbije i Savez ekonomista Crne Gore, Miločer, str. 9-39
4. Frohberg, K., Hartmann, M. (1997): “Comparing Measures of Competitiveness”, Discussion Paper No. 2, Institute of Agriculture Development in Central and Eastern Europe, Halle (Saale), Germany
5. Gagović, N. (2003): “Komparativne prednosti izvoza Srbije i Crne Gore”, Privredna izgradnja, godina XLVI, broj 3-4, Novi Sad
6. Gulan, B., Tomić, D. (2003): «Konkurentnost poljoprivrede u uslovima tržišnog privređivanja, ekološko-socijalni aspekt», Tematski broj časopisa Ekonomist pod nazivom: Konkurentnost i tranzicija, Savez ekonomista Srbije i Crne Gore, Beograd, str.325-331
7. Huges, G. (2000): “Total Productivity of Emergent Farm Structures in Central and Eastern Europe”. In: Tangerman, S., Banse, M., Central and East European Agriculture in an expanding European Union, CAB International, Wallingford, UK
8. Marković, K., Mihajlović, L. (2005): «Oblikovanje primerene ekonomske podrške konkurentnoj proizvodnji», Rad saopšten na savetovanju «Naučna istraživanja i tehničko stvaralaštvo – uslov za konkurentnu proizvodnju», Udruženje pronalazača Novi Sad, Narodna tehnika Vojvodine, Novi Sad
9. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
10. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije (2004): «Konkurentnost poljoprivrede Srbije», Beograd
11. Njegovan, Z., Filipović, M., Pejanović, R. (2009): Privredni sistem politika i razvoj, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
12. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
13. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
14. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maskimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
15. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
16. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

6. ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA

EVROPSKE UNIJE

6.1. Početni ciljevi i principi Zajedničke agrarne politike (ZAP) Evropske unije

Početni ciljevi ZAP, definisani članom 39 Rimskog sporazuma bili su:

1. povećanje produktivnosti na osnovu primene tehničkog progresa i razvoj poljoprivrene proizvodnje na osnovu optimalnog korišćenja svih faktora proizvodnje;
2. osiguranje fer životnog standarda za farmere;
3. obezbeđenje stabilizacije tržišta;
4. obezbeđenje sigurnosti u snabdevanju hranom, kao i
5. obezbeđenje cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda koje su prihvatljive za potrošače.

Da bi navedeni ciljevi bili ostvareni, definisana su tri principa ZAP. Prvi princip, formulisan kao princip *jedinstvenog tržišta* u praksi je značio ukidanje carinskih i drugih barijera za poljoprivredno-prehrambene proizvode u trgovini između zemalja članica. *Prioritetnost (predominantnost) Zajednice*, definisana kao drugi princip ZAP, podrazumevala je davanje prednosti Zajednici u zadovoljavanju potreba za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima i to u vidu zaštite od uvoza. Kao treći princip na kome počiva poljoprivredna politika Zajednice, osmišljena je *finansijska solidarnost*, odnosno zajedničko finansiranje svih mera i mehanizama ZAP od strane zemalja članica.

6.2. Mere i mehanizmi Zajedničke agrarne politike

Mere i mehanizmi ZAP postavljene su u okviru dva stuba ove politike. Prvi stub predstavljaju mere iz domena tržišne podrške i direktnih subvenija poljoprivrednoj proizvodnji, dok se mere drugog stuba ZAP odnose na unapređenje uslova života i rada u ruralnim područjima.

Najstariji, ali i najznačajniji instrument ZAP su tržišna politika i politika cena koje su sadržane u pravilima Zajednički uređenih tržišta (Common Market Organisations – CMOs). U cilju ostvarivanja stabilnosti tržišta, organizovana su zajednička tržišta za pojedine grupe poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Regulativama koje sadrže konkretne mere podrške, Unija uređuje tržišta mleka i mlečnih proizvoda, žita, šećera, itd.

U operacionalizaciji svoje agrarne politike Evropska unija primenjuje institucionalne cene, prelevmane, subvencije za izvoz, kao i različite oblike subvencija farmerima kako za povećanje konkurentnosti proizvodnje (prvi stub ZAP), tako i za očuvanje životne sredine i seoskog ambijenta (drugi stub ZAP).

6.3. Reformisanje Zajedničke agrarne politike

Zasnovana na principima zajedničkog tržišta, predominantnosti Zajednice i finansijske solidarnosti, ZAP je počela da se primenjuje 1962. godine. Već u prvoj deceniji svog funkcionisanja, ova politika obezbedila je niz pozitivnih efekata. Primenom sistema garantovanih cena, uvozne zaštite, kao i tržišnih intervencija, ZAP je omogućila samodovoljnost u proizvodnji pojedinih poljoprivrednih proizvoda, stabilnost tržišta i rast dohotka poljoprivrednih proizvođača. U isto vreme su se, međutim, pojavile i određene negativne posledice primene mehanizama ZAP. Finansiranje prodaje viškova pojedinih poljoprivrednih proizvoda i izvozne subvencije dovele su do rapidnog rasta budžetskih troškova. Izuzetno zaštićeno tržište i protekcionistička cenovna politika dovele su Zajednicu do zaoštavanja odnosa sa njenim tradicionalnim trgovinskim partnerima, zagovornicima liberalizacije. S obzirom da je visina isplaćenih subvencija bila u direktnoj srazmeri sa obimom proizvodnje, povećavale su se razlike u visini dohotka između pojedinih kategorija poljoprivrednih gazdinstava. Takođe, izrazita intenzifikacija proizvodnje i primene hemijskih inputa uslovlila je sve veću devastaciju prirodnih resursa i inicirala ekološke probleme.

Usled nagomilavanja njenih negativnih efekata, prvi pokušaji reformisanja ZAP usledili su već krajem 1960-ih godina. Početni koraci u reformisanju, oličeni u dokumentima «Memorandum o reformi Zajedničke agrarne politike (Mansholtov plan)» iz 1968., zatim «Program o strukturnoj politici u poljoprivredi» iz 1972. i «Zeleni papir» iz 1985. godine, ipak nisu doveli do značajnijih efekata. Prva radikalna izmena evropske poljoprivredne politike, osmišljena i realizovana u toku Urugvajске runde međunarodnih trgovinskih pregovora, ostvarena je u vidu Mekšerijeve (Ray McSharry) reforme iz 1992. godine.

Reforma Zajedničke agrarne politike iz 1992. godine bila je inicirana kako unutrašnjim, tako i spoljnim pritiscima. Kao najznačajniji faktori koji su doveli do Mekšerijeve reforme izdvajaju se: rast viškova pojedinih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, razlike u visini dohotka pojedinih kategorija farmara, rast budžetskih izdataka za poljoprivredu, neslaganja između zemalja neto-davaoca i neto-primaoca sredstava iz zajedničkog budžeta, pritisci sa međunarodnog tržišta, kao i proširenje Zajednice novim zemljama članicama. Suština ove reforme bila je smanjenje podrške i liberalizacija tržišta poljoprivrednih proizvoda. Mekšerijeva reforma realizovana je primenom sledećih mera: postepeno snižavanje (institucionalnih) cena za najznačajnije poljoprivredne proizvode

(žita i goveđe meso); uvođenje direktnih plaćanja za farmere po hektaru i grlu stoke, koja se bazira na ranijem nivou proizvodnje; uvođenje tzv. pridruženih mera u domenu ruralnog razvoja. Međutim, i pored propisanih reformskih zahvata, jak agrarni lobi u Evropskoj uniji sprečio je planirana ograničenja obima proizvodnje i smanjenje podrške. Naime, iako je Mekšerijeva reforma dovela do redukcije cena, one su i dalje bile iznad referentnih cena na svetskom tržištu, u suficitarnim sektorima proizvodnja je i dalje ostala prekomerna, a samim tim troškovi budžeta su nastavili svoj rast.

Usvojena od strane Evropske Komisije na Berlinskom samitu 1999. godine, Agenda 2000 je predstavljala akcioni program za šestogodišnji period koji je obuhvatio sve makroekonomske segmente Evropske unije, pa i poljoprivredu. Ključni razlozi koji su doveli do ove reforme ZAP bili su: prekomerna proizvodnja u pojedinim sektorima, očekivano proširenje Unije novim članicama, kao i zahtevi Svetske trgovinske organizacije u okviru Doha runde multilateralnih trgovinskih pregovora. Kao prioritetni ciljevi reformisanja ZAP u okviru Agende 2000 se navode: redukcija cena poljoprivrednih proizvoda, kako bi se izašlo u susret zahtevima međunarodnih trgovinskih sporazuma; redistribucija podrške agraru, kako bi se otklonile evidentne razlike u visini dohotka između pojedinih regiona i proizvođača; kreiranje poljoprivredne politike koja bi bila prihvatljiva za građane, odnosno potrošače; pojednostavljenje mera upravljanja tržištem poljoprivrednih proizvoda, što se naročito odnosilo na nove članice, kao i kreiranje modela multifunkcionalne poljoprivrede i obezbeđenje ruralnog razvoja. Ključni zaokret, koji je učinjen sprovođenjem Agende 2000, bilo je definisanje politike ruralnog razvoja kao „drugog stuba“ ZAP. Ova promena je, međutim, bila samo deklarativno zalaganje kreatora reformi za ruralni razvoj. Iako je oblast ruralnog razvoja postala normativno uređena, dominantni deo sredstava za finansiranje usmeravan je ka „prvom stubu“ ZAP, a to su mere tržišne podrške. Agenda 2000, kao reformski zahvat, donela je nekoliko novina. Pored postavljanja ruralnog razvoja kao „drugog stuba“ ZAP, ovom reformom uvedeno je poštovanje tzv. ekoloških principa kao kriterijuma za utvrđivanje nivoa subvencija. Takođe, reformom iz 2000. godine prvi put se u ZAP uvodi pojam multifunkcionalnost.

Reforma ZAP iz 2003. godine, poznatija pod nazivom Fišlerova reforma (Franz Fischler), sprovedena je sa ciljem da se nastave promene inicirane u prethodno realizovanim reformskim zahvatima, u pravcu redukcije mera koje imaju distorzivan uticaj na svetsko tržište. Pored toga, akcenat je stavljen na ispunjavanje određenih ekoloških principa, odnosno kriterijuma iz domena zaštite životne sredine, zdravstvene bezbednosti hrane i zaštite dobrobiti domaćih životinja. Posebna pažnja u okviru Fišlerove reforme posvećena je poboljšanju implementacije programa za ruralni razvoj. Naime, kao sastavni deo reformskog paketa 2005. godine usvojena je nova politika ruralnog razvoja za period od 2007. do 2013. godine. Ipak kao ključne promene, uvedene Velikom reformom iz 2003. godine, smatraju se promene u mehanizmima podrške proizvođačima. Pored snižavanja interventnih cena za pojedine poljoprivredno-prehrambene proizvode, uvedena je šema jedinstvenih plaćanja po farmi. Osnovni elementi Fišlerove reforme su: šema jedinstvenih plaćanja; redukcija direktnih plaćanja; mehanizam finansijske discipline; reforma tržišne politike i jačanje politike ruralnog razvoja. Šema jedinstvenih plaćanja, koja se smatra najznačajnijim elementom Fišlerove reforme, uvedena je 2005. godine. Ova šema u praksi znači da se farmerima isplaćuju subvencije, čiji iznos ne zavisi od obima proizvodnje. Na taj način se u suštini uklanja veza između proizvodnje i subvencija (podrške), a evropskim farmerima daje više slobode da se ponašaju kao tržišno orijentisani proizvođači. Pri tome, predviđeno je diskreciono pravo za sve zemlje članice

da svoje farmere, pored utvrđene standardne podrške na nivou Unije, delimično subvencionišu i vlastitim budžetskim sredstvima i to do 2008. godine (Kelch and Normile, 2003). Uvođenje šeme jedinstvenih plaćanja osmišljeno je sa ciljem da se unapredi ekološki i ekonomski održiva poljoprivreda. Naime, kriterijumi na osnovu kojih se određuje pravo farmera na korišćenje subvencija su poštovanje ekoloških principa, odnosno proizvodnja kvalitetnih zdravstveno bezbednih prehrambenih proizvoda, obezbeđenje dobrobiti domaćih životinja i očuvanje prirodnih resursa. Suština promena koje su započele 2003. godine ogleda se u prerastanju Zajedničke agrarne politike u Zajedničku politiku održivog agrarnog i ruralnog razvoja (Marković K., 2005). Kao primarni cilj kreatora ove reforme prepoznaje se stvaranje efikasne i, u kontekstu racionalnog korišćenja prirodnih resursa, održive poljoprivrede, uz istovremeno očuvanje i unapređenje prirodnih resursa.

Reforma ZAP 2013. potencijalno predstavlja najznačajniju reformu od nastanka evropske poljoprivredne politike. Nakon trogodišnjih pregovora, koji su počeli velikom javnom debatom o ulozi, značaju i očekivanjivanjima od ZAP, kreirana je nova poljoprivredna politika za period od 2014. do 2020. godine. Tri dugoročna cilja izdvojila su se kao najznačajniji ciljevi ZAP za period od 2014. do 2020. godine: održiva proizvodnja hrane, održivo upravljanje prirodnim resursima i uravnotežen teritorijalni razvoj. Realizacijom navedenih ciljeva poželjno je postići veću konkurentnost agrarnog sektora Evropske unije, unaprediti primenu koncepta održivog razvoja i povećati efektivnost. Planirani obim sredstava namenjen za finansiranje ZAP u predstojećem periodu iznosi 37,8% od ukupnog budžeta Unije, što predstavlja smanjenje u odnosu na prethodni obračunski period. Rast konkurentnosti agrarnog sektora već se u reformi iz 2003. godine pojavljuje kao jedan od prioriteta. Napuštanjem sistema subvencija čija je visina određena obimom proizvodnje omogućeno je poljoprivrednicima da svoju proizvodnju planiraju na osnovu zahteva tržišta. Najnovijom reformom ide se korak dalje s obzirom da je predviđeno ukidanje proizvodnih ograničenja za šećer, mleko i vino i dozvoljavanje proizvođačima da odgovore na rastuću svetsku tražnju za ovim proizvodima. Jačanje proizvođačkih kooperativa, pružanje systemske podrške za mlade proizvođače i uvođenje instrumenata za zaštitu od rizika u proizvodnji u cilju povećanja konkurentnosti takođe predstavljaju novine u ZAP koje su počele da se primenjuju od 2014. godine. Takođe, od 2015. godine uveden je novi instrument ZAP u okviru njenog prvog stuba, a to su tzv. Zelena direktna plaćanja. Za finansiranje ovih subvencija opredeljeno je 30% od ukupno predviđenih sredstava za direktna plaćanja. Pored osnovnih plaćanja, zelenih direktnih plaćanja, podrške područjima sa ograničenim prirodnim uslovima i pomoći mladim poljoprivrednicima (samo 14% poljoprivrednika Evropske unije mlađe je od 40 godina), zemljama članicama ostavlja se i mogućnost za primenu šeme redistributivnih plaćanja. Šema redistributivnih plaćanja namenjena je jačanju malih i srednjih gazdinstava kako bi se smanjile razlike u nivou dohotka između pojedinih kategorija gazdinstava, ali i pojedinih regiona unutar Unije.

Drugi stub ZAP, politika ruralnog razvoja za period od 2014. do 2020. godine usmerena je na ostvarivanje sledećih ciljeva: 1. Omogućavanje uspešnog transfera znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima; 2. Ostvarivanje održivog razvoja poljoprivrednih gazdinstava i unapređenje njihove konkurentnosti; 3. Jačanje aktivnosti iz oblasti prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda, dobrobiti životinja i upravljanja rizikom u poljoprivredi; 4. Obnavljanje, čuvanje i poboljšanje kvaliteta životne sredine sa aspekta poljoprivrede i šumarstva; 5. Promovisanje efikasnosti resursa i 6. Promovisanje socijalne inkluzije, redukcija siromaštva i ekonomski razvoj ruralnih područja. Zemlje

članice imaju zadatak da kreiraju svoje nacionalne programe ruralnog razvoja za predstojeći sedmogodišnji period, kao i da osmisle šemu odnosno način korišćenja sredstava namenjenjih direktnim plaćanjima.

6.4. Finansiranje Zajedničke agrarne politike

Jedan od tri principa na kojima se zasniva funkcionisanje ZAP je finansijska solidarnost. Na početku primene ove agrarne politike formiran je fond za njeno finansiranje pod nazivom Evropski usmeravajući i garancijski fond (European Agriculture Guidance and Guarantee Fund - EAGGF). Sredstva za finansiranje poljoprivredne politike alimentirana su od strane svih zemalja članica, kroz dažbine na uvoz robe iz trećih zemalja i iz drugih izvora. Od svog osnivanja do 2005. godine fond se sastojao iz dva dela: garancijski deo i usmeravajući deo. ZAP predstavlja najskuplju politiku Unije. Za njeno finansiranje tokom 1960-ih godina bilo je angažovano 80% ukupnog budžeta Zajednice, da bi se kasnije, primenom reformi to učešće smanjivalo na 70% tokom 1980-ih godina, odnosno 57% 1992. godine. Kao i ukupan obim angažovanih sredstava i struktura izdataka EAGGF-a menjala se pod uticajem različitih reformskih zahvata.

Velika reforma ZAP iz 2003. godine donela je novine i u pogledu fondova za finansiranje. Umesto dotadašnjeg EAGGF-a, uvode se dva nova fonda: Evropski poljoprivredni garancijski fond (EAGF – European Agriculture Guarantee Fund) i Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD – European Agriculture Fund for Rural Development).

6.5. Pregled osnovnih pojmova

Jedinstveno tržište je prvi princip na kome počiva ZAP, a podrazumeva eliminisanje carinskih barijera i ostalih trgovinskih prepreka i slobodan protok roba između zemalja članica. Jedinstveno tržište takođe predpostavlja uspostavljanje zajedničkih cena i istih pravila konkurencije. U cilju obezbeđenja nesmetane razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na jedinstvenom evropskom tržištu morao je biti ostvaren i visok stepen harmonizacije administrativnih odredbi, kao i standarda u oblasti sanitarne i veterinarske kontrole.

Predominantnost Unije označava drugi princip na kome se zasniva primena ZAP. Suština ovog principa ogleda se u nastojanju Evropske unije da svoje tržište zaštiti od uvoza. U vezi s tim, sa nivoa država članica, preneti su ovlašćenja za utvrđivanje prioriteta koji se daje plasmanu domaćih proizvoda kroz jedno nacionalno tržište, na nivo Unije. Tako je, dakle, putem dominacije Unije omogućena zaštita domaćeg tržišta od prekomernog uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po niskim cenama iz trećih zemalja, a time je očuvan i dohodak evropskih poljoprivrednika. Takođe, primenom odgovarajućeg sistema instrumenata pri uvozu i izvozu obezbeđena je zaštita od

fluktuacija cena na svetskom tržištu i uspostavljena je zadovoljavajuća stabilnost u snabdevanju.

Finansijska solidarnost je treći bazni princip na kome počiva ZAP, a pretpostavlja obezbeđenje potrebnih finansijskih sredstava na nivou Unije radi finansiranja operacionalizacije mera ZAP. U vezi s tim, radi finansiranja svoje agrarne politike Evropska unija je formirala fond, koji je alimentiran doprinosom svih šest zemalja članica, a čija su se sredstva koristila za pokriće nastalih rashoda u funkcionisanju ZAP. Reč je, naime, o Evropskom fondu za garantovanje i usmeravanje poljoprivrede (The European Agricultural Guidance and Guarantee Fund – EAGGF), osnovanom 1960. godine.

Prvi stub ZAP predstavlja tržišno-cenovnu politiku i sadrži niz različitih mera kojima se direktno ili indirektno utiče na povećanje dohotka poljoprivrednih proizvođača. Ovaj stub ZAP obuhvata dve grupe mera: tržišne intervencije i direktna plaćanja. U mere tržišne intervencije ubrajaju se spoljnotrgovinske mere, mere interventnog otkupa, skladištenje, proizvodne kvote. Direktna plaćanja su subvencije koje se proizvođačima isplaćuju primenom odgovarajuće šeme. Mogu se isplaćivati po hektaru, grlu stoke, farmi.

Drugi stub ZAP predstavlja politiku ruralnog razvoja. Ovaj stub ZAP i sredstva iz fondova namenjena ruralnom razvoju obezbeđuju podršku strukturnim unapređenjima i implementaciju novih tehnologija koje osiguravaju da uslovi života i rada u ruralnim područjima Evropske unije zadovolje potrebe stanovništva. S obzirom da više od polovine stanovništva Unije živi upravo u ruralnim područjima, ovaj segment ZAP smatra se izuzetno značajnim. Tri ose politike ruralnog razvoja obuhvataju: Osa 1. mere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva; Osa 2. mere za očuvanje i zaštitu životne sredine kao i seoskih predela i Osa 3. mere za poboljšanje kvaliteta života u ruralnim oblastima kao i mere za podsticanje diverzifikacije ruralne ekonomije. Pored tri navedene ose, politika ruralnog razvoja sadrži i jednu horizontalnu osu, a to je LEADER pristup (Liason Entre Actions de Developpement de l'Economie Rurale – Povezivanje mera ruralnog razvoja). LEADER pristup, od svog uvođenja 2007. godine pokazao je dobre rezultate u oblasti ruralnog razvoja, a ključ uspeha ovog pristupa velikim delom nalazi se u njegovoj pragmatičnosti. Naime, LEADER je vrsta „alata“ u politici ruralnog razvoja koja daje odgovor na pitanje „kako“ nešto uraditi, a ne „šta“ uraditi. Budući da se radi o pristupu za povezivanje mera ruralnog razvoja, LEADER se, u stvari, može odnositi na bilo koju od tri ose ruralnog razvoja.

Zajednički uređena tržišta (Common Organization of the Agricultural Markets – CMOs) predstavlja osnovu trgovinske politike poljoprivrednim proizvodima Evropske unije. Članom 34. Rimskog sporazuma predviđeno je formiranje Zajedničke organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda koje je, u zavisnosti od prirode samog proizvoda, organizovano u vidu: zajedničkih pravila o konkurenciji; obavezne saradnje između različitih nacionalnih tržišnih organizacija, ili pak Evropske tržišne organizacije. Pravila Zajedničke organizacije tržišta su uvođena postepeno i danas se odnose na sve poljoprivredne proizvode, odnosno grupe proizvoda u okviru Evropske unije. Na taj način obezbeđuje se prevazilaženje prepreka u trgovini između zemalja članica i primena istih carinskih stopa u trgovinskim odnosima sa trećim zemljama.

Institucionalne cene su cene primenjene od strane Evropske unije u cilju zaštite domaćeg tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda od inostrane konkurencije. Osnovni oblici institucionalnih cena na Zajednički organizovanim tržištima poljoprivredno-prehrambenih proizvoda su: ciljna ili indikativna cena, interventna (zaštitna, garantovana) cena i uvozna prag cena.

Ciljna ili indikativna cena je poželjna cena kojoj se teži u okviru zajednički uređenih tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. To je cena proizvoda prihvatljiva sa stanovišta poljoprivrednih proizvođača, odnosno njihovog dohotka.

Interventna (zaštitna, garantovana) cena je cena po kojoj se vrši interventni otkup poljoprivrednih proizvoda u slučaju potrebe stabilizacije tržišta. U slučaju hiperprodukcije pojedinih proizvoda Unija vrši interventni otkup od proizvođača po garantovanim cenama, koje su obično niže u odnosu na ciljne cene. Ipak, na ovaj način Unija štiti dohodak svojih poljoprivrednih proizvođača, odnosno stabilnost tržišta.

Uvozna prag cena je minimalna ulazna cena, odnosno najniža cena po kojoj uvozni proizvodi mogu da se prodaju na domaćem tržištu.

Prelevmani su posebna vrsta dažbina koja se naplaćuje na poljoprivredne proizvode koji se iz trećih zemalja uvoze u Evropsku uniju. Naplatom prelevmana obezbeđuje se izjednačavanje domaćih cena u Evropskoj uniji sa referentnim cenama, a samim tim obezbeđuju se povlastice za domaće proizvode. Finansijska sredstva koja su prikupljena naplatom prelevmana alimentiraju se u zajednički budžet iz koga se finansira razvoj poljoprivrede. Visina prelevmana određuje se od strane komisije i upravnog odbora, a u skladu sa propisima ZAP.

Izvozne subvencije su mera agrarnog protekcionizma kojom se stimuliše izvoz domaćih proizvoda na svetsko tržište i tako štiti domaća poljoprivreda od inostrane konkurencije. Subvencije se daju domaćim proizvođačima i na taj način im se omogućava snižavanje cena, odnosno utiče se pozitivno na njihovu cenovnu konkurentnost. Izvozne subvencije mogu biti direktne i indirektno. U slučaju direktnih izvoznih subvencija poljoprivrednim proizvođačima se isplaćuju finansijska sredstva za podsticanje izvoza, odnosno pokrivanje razlika u ceni, dok se kod indirektnih izvoznih subvencija radi o različitim merama kao na primer: poreske olakšice, povoljniji uslovi kreditiranja, bescarinski uvoz repromaterijala i slično.

Direktna plaćanja u ZAP (direct payment) uvode se kao rezultat promena prouzrokovanih Mekšerijevom reformom. Od 1994. godine direktna plaćanja postaju dominantan vid subvencionisanja poljoprivrednika u Evropskoj uniji na račun smanjenog udela tržišno-cenovne podrške. Snižavanje cena, kao posledica redukcije cenovne podrške, delimično je nadoknađeno kroz direktna plaćanja po hektaru ili grlu stoke. Implementacija podrške je usložnjena, s obzirom da je predviđeno da direktna plaćanja budu zavisna od nekoliko kriterijuma: proizvodne orijentacije i ekonomske veličine gazdinstva, kao i regiona kome gazdinstvo pripada.

Šema jedinstvenih plaćanja (Single Payment Scheme – SPS) predstavlja sistem podrške poljoprivrednicima u Evropskoj uniji koji je uveden posle reforme 2003. godine. Suština ove šeme ogleda se u razdvajanju nivoa podrške od ostvarenog obima proizvodnje. Zemlje članice imaju izvesnu slobodu pri izboru i primeni SPS, a takođe mogu zadržati i

neke oblike proizvodno vezanih plaćanja, ako je to u cilju sprečavanja napuštanja proizvodnje. Ključni razlozi uvođenja SPS, odnosno razdvajanja subvencija i proizvodnje su nastojanja da farmeri proizvode u skladu sa potrebama tržišta, nastojanja da se unapredi ekološki i ekonomski održiva poljoprivreda, kao i jačanje pozicije Evropske unije u pregovorima unutar Svetske trgovinske organizacije.

Evropski poljoprivredni usmeravajući i garancijski fond (European Agriculture Guidance and Guarantee Fund – EAGGF) je finansijski instrument kojim se pokrivaju troškovi ZAP. Ovaj fond osnovan je pri kreiranju ZAP, a osmišljen je tako da se sredstva u njemu obezbeđuju doprinosima svake zemlje članice, dažbinama na uvoz robe i iz drugih izvora.

Garancijski deo EAGGF-a je u prvim godinama od uspostavljanja ZAP apsorbovao oko 95% ukupnih sredstava namenjenih poljoprivredi. Sredstva iz garancijskog dela fonda korišćena su za finansiranje tržišne, odnosno cenovne podrške i direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima. Nakon Mekšerijske reforme deo garancijskih sredstava koristio se i za tzv. prateće mere: zaštita okoline, rano penzionisanje, pošumljavanje, podrška područjima sa manje povoljnim uslovima za razvoj poljoprivrede.

Usmeravajući deo EAGGF-a predeljavao je sredstva za podršku unapređenja uslova života i rada u seoskim sredinama, odnosno za ruralni razvoj.

Evropski poljoprivredni garancijski fond (European Agriculture Guarantee Fund – EAGF) namenjen je za finansiranje izvoznih subvencija, interventnih mera za regulisanje poljoprivrednih tržišta, direktnih plaćanja, mera unapređenja i promocije poljoprivrednih proizvoda, kao i troškova rekonstrukcije industrije šećera.

Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (European Agriculture Fund for Rural Development – EAFRD) je fond čija su sredstva namenjena smanjivanju razlika između regiona Evropske unije kroz razvoj poljoprivrede. Preko ovog fonda omogućava se jedinstveni izvor finansiranje svih programa Evropske unije za ruralni razvoj. Fond podršku usmerava u četiri segmenta: poboljšanje konkurentnosti sektora poljoprivrede i šumarstva, unapređenje prirodnog okruženja i seoskog krajolika, podizanje kvaliteta života u ruralnim područjima i diverzifikacija ruralne ekonomije. Posebna sredstva izdvajaju se za tzv. leader pristup koji podrazumeva izgradnju lokalnih kapaciteta zapošljavanja i diverzifikaciju ruralne ekonomije.

Acquis communautaire je skup zakonskih akata, principa i ciljeva usvojenih od članica Evropske unije. Sastoji se od sporazuma, legislative propisane na nivou Unije koja je u nadležnosti Evropskog suda pravde, sudstva i unutrašnjih poslova, i sporazuma Evropske unije sa trećim zemljama.

Multifunkcionalnost kao koncept poljoprivrede označava kontinuirano investiranje u razvoj poljoprivrednih gazdinstava i unapređenje radne snage u poljoprivredi, zatim pružanje podrške regionima sa ograničenim mogućnostima za razvoj, kao i sveobuhvatno angažovanje proizvođača hrane i drugih subjekata u cilju očuvanja prirodnih resursa.

6.6. Pitanja za proveru znanja

1. Kada je ZAP počela da se primenjuje i koji su bili njeni početni ciljevi?
2. Navedite tri principa na kojima se zasniva ZAP.
3. Objasnite princip jedinstvenog tržišta.
4. Objasnite princip predominantnosti Unije.
5. Objasnite princip finansijske solidarnosti.
6. Na koji način funkcionišu Zajednički uređena tržišta kao jedan od najvažnijih instrumenata evropske poljoprivredne politike?
7. Navedite najznačajnije mere i mehanizme ZAP.
8. Šta predstavlja Prvi stub ZAP i koji instrumenti se u okviru njega koriste?
9. Šta predstavlja Drugi stub ZAP i koje mere sadrži?
10. Objasnite LEADER pristup.
11. Šta su to institucionalne cene i koje vrste institucionalnih cena postoje?
12. Definišite pojam ciljna (indikativna) cena.
13. Definišite pojam interventna (garantovana, zaštitna) cena.
14. Definišite pojam uvozna prag cena.
15. Šta su to prelevmani i zbog čega se primenjuju?
16. Objasnite izvozne subvencije kao meru agrarnog protekcionizma.
17. U čemu se ogleda razlika između direktnih i indirektnih izvoznih subvencija?
18. Kada se uvode direktna plaćanja u ZAP?
19. Navedite razloge koji su doveli do uvođenja direktnih plaćanja kao ključnog vida subvencionisanja u okviru ZAP i kriterijume od kojih zavisi njihova visina.
20. Kada je uvedena šema jedinstvenih plaćanja?
21. Koji su ključni razlozi uvođenja šeme jedinstvenih plaćanja?
22. U čemu se ogleda suština primene šeme jedinstvenih plaćanja?
23. Koje pozitivne efekte je obezbedila ZAP u prvoj deceniji njene primene?
24. Do kojih negativnih efekata je dovela ZAP u prvoj deceniji njene primene?
25. Kada je sprovedena Mekšerijeva reforma i koji su bili njeni početni ciljevi?
26. Primenom kojih mera je realizovana Mekšerijeva reforma?
27. Kakvi efekti su postignuti Mekšerijevom reformom ZAP?
28. Šta je Agenda 2000?
29. Navedite razloge koji su doveli do reforme ZAP koja je sprovedena na osnovu dokumenta Agenda 2000.
30. Koji su bili ciljevi reforme ZAP koja je započela 1999. godine?
31. Objasnite koncept multifunkcionalne poljoprivrede.
32. Objasnite suštinu promena u mehanizmima podrške farmerima koja je usledila kao rezultat Velike reforme ZAP iz 2003. godine (Fišlerove reforme).
33. Koji ciljevi su bili postavljeni Fišlerovom reformom ZAP?
34. Navedite tri dugoročna cilja koja su postavljena u okviru ZAP za period od 2014. do 2020. godine.
35. Koje mere za povećanje konkurentnosti agrarnog sektora Evropske unije su predviđene najnovijom reformom ZAP?
36. Čemu je namenjena šema redistributivnih plaćanja?
37. Navedite prioritete ciljeve politike ruralnog razvoja Evropske unije za period od 2014. do 2020. godine.
38. Šta znači skraćenica EAGGF?

39. Na koji način su se prikupljala sredstva Evropskog poljoprivrednog usmeravajući i garancijski fond?
40. Čemu je bio namenjen garancijski deo evropskog poljoprivrednog fonda?
41. Čemu je bio namenjen usmeravajući deo evropskog poljoprivrednog fonda?
42. Koja dva fonda Evropske unije se uvode posle Velike reforme ZAP 2003. godine?
43. Primena kojih mera ZAP se finansira iz Evropskog poljoprivrednog garancijskog fonda?
44. U koja četiri segmenta se usmeravaju sredstva Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj?
45. Objasnite pojam *aquis communautaire*?

6.7. Studija slučaja: Uticaj ZAP na poljoprivredu Republike Srbije

Ideja o ujedinjenoj Evropi. Ideja o ujedinjenoj Evropi stara je više vekova. Polazeći od ključnih datuma u vezi sa ostvarivanjem ideje o ujedinjenoj Evropi, može se istaći da je vizija ujedinjenja evropskih država i naroda bila začeta u glavama nekoliko državnika i vojskovođa, počev od Karla Velikog, pa sve do novije istorije, u okviru koje je ovu viziju naročito aktuelizovao predsednik Francuske pete republike, Š. De Gol. Slična ideja javila se početkom XIX veka, i kao san pojedinih filozofa i vizionara. U vezi s tim, francuski književnik Viktor Igo svoju viziju «Evropskog društva» opisao je sledećim rečima: »Doći će dan kada će se svi narodi ovog kontinenta, zadržavajući svoj nacionalni identitet, spojiti u viši stepen zajedništva i formirati «Evropsko bratstvo». Doći će dan kada neće više postojati bojna polja, već samo otvoreno tržište na kome će se takmičiti nove ideje. Doći će dan kada će bombe i meci biti zamenjeni glasovima»¹. Ove reči, izgovorene 1849. godine, bile su okarakterisane kao utopističko proročanstvo, da bi skoro jedan vek kasnije počeo proces njihovog ostvarivanja.

Prvi istorijski potez na planu ujedinjenja potekao je od francuskog ministra inostranih poslova R. Šumana koji je 9. maja 1950. godine, izložio svoj plan za udruživanje industrija uglja i čelika Francuske i Zapadne Nemačke u organizaciju koja bi bila otvorena za udruživanje ovih grana privrede i u ostalim zemljama tzv. slobodne demokratije. Strateški cilj Francuske, bez sumnje, bio je da se ove dve evropske zemlje izmire i da istovremeno, držeći pod kontrolom bazične grane privrede, Francuska može da nastavi sa započetim aktivnostima kojima bi, po principu korak po korak, trebalo da se nastave integracioni procesi u Evropi. Nemci su, prihvatajući Šumanov plan, uvideli realnu mogućnost za dalju ekspanziju svoje industrije i, istovremeno, svoju političku posleratnu rehabilitaciju. Tako je, dakle, na inicijativu Francuske, 1951. godine u Parizu došlo do potpisivanja ugovora o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik (European Coal and Steel Community – ECSC), koju je činilo šest zemalja zapadne Evrope i to: Belgija, Francuska, Zapadna Nemačka, Luksemburg, Italija i Holandija. Osnivanjem i početkom funkcionisanja zajedničke proizvodnje i trgovine uglja i čelika u šest zemalja Zapadne Evrope, simbolično su «sirovine rata» postale instrument pomirenja. Sledeći korak u integracionim procesima konkretizovan je u okviru Rimskog ugovora, koji su Italija, Luksemburg, Zapadna Nemačka, Francuska, Holandija i Belgija potpisale 25. marta 1957. godine. Ovim ugovorom formalno je osnovana Evropska Ekonomska Zajednica (European Economic Community – EEC) i Evropska zajednica za atomsku energiju (European Atomic Energy Community - Euroatom).

Zajednička agrarna politika (ZAP) kao faktor osnivanja Evropske unije. Zajednička agrarna politika (ZAP) predstavlja jedan od razloga ujedinjenja evropskih država i kamen temeljac evropske integracije. U okviru nastanka, odnosno početka primene ZAP, treba istaći da se već posle 1950. godine javila ideja o uvođenju multinacionalne saradnje u domenu agrarnog sektora u Zapadnoj Evropi, što je zapravo bio prvi korak na toj razvojnoj trasi ZAP. Ohrabren uspehom saradnje u okviru Evropske Zajednice za uglj i čelik, Savet Evrope započinje pregovore o uspostavljanju saradnje i integracije i u oblasti poljoprivrede. Debata je pokrenuta predstavljanjem predloga svih zemalja članica za okvire zajedničke politike za usmeravanje razvoja agrara. Predlog Francuske da je kroz

¹ www.europa.eu.int/Europe in 12 Lessons - What future for Europe?

ZAP, putem stabilnih cena, povećanja proizvodnje i očuvanja ekonomske vitalnosti porodničnih gazdinstava potrebno zaštititi, ne samo interese farmera, već i interese potrošača, i pored brojnih nesuglasica koje su se u toku pregovora jasno ispoljavale na relaciji Francuska – Nemačka, dobio je jednoglasnu podršku u Savetu. Na taj način bila je uspostavljena polazna osnova za dalje pregovaranje, koje je nastavljeno u okviru Konferencije o organizovanju evropskog tržišta poljoprivrednih proizvoda. U okviru Organizacije za evropsku ekonomsku saradnju (OECD), uz prisustvo Velike Britanije, takođe je održana Ministarska konferencija o hrani i poljoprivredi, što je predstavljalo dalji pomak ka uspostavljanju ZAP.

Iako su se po pitanju ZAP stavovi pojedinih zapadnoevropskih zemalja dosta razlikovali, ipak je postignut dogovor da bi osnovni element za uvođenje ove zajedničke politike bilo uklanjanje trgovinskih barijera između zemalja članica, a zatim i harmonizacija instrumenata njihovih agrarnih politika. Članom 39 Rimskog sporazuma definisani su početni ciljevi, kao i principi na kojima počiva primena ZAP.

Agrarni sektor Republike Srbije i Evropska unija. Strateško opredeljenje Republike Srbije za integrisanje u Evropsku uniju konkretizovano je 1. marta 2012. godine kada je, odlukom Evropskog saveta, stekla status zemlje kandidata za članstvo. Pored izgradnje institucija i obuke kadrova za rad u novim uslovima, integrisanje u Evropsku uniju podrazumeva i dugotrajan složen proces pregovaranja i usvajanja pravnih tekovina Unije. Pristupni pregovori formalno su počeli 21. januara 2014. godine na Međuvladinoj konferenciji Srbije i Evropske unije u Briselu. U oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, propisi Evropske unije podeljeni su u posebna poglavlja:

- Poglavlje 11: poljoprivreda i ruralni razvoj
- Poglavlje 12: bezbednost hrane, fitosanitarna i veterinarska politika
- Poglavlje 13: ribarstvo.

Zbog posebnog mesta koje poljoprivreda ima u Evropskoj uniji² ne treba da čudi činjenica da upravo pitanja poljoprivrede i usklađivanja u domenu agrarne politike u procesu pristupnih pregovora za zemlje aplikante predstavljaju jednu od najizazovnijih i najkompleksnijih oblasti. Samom procesu pregovaranja prethodi nekoliko važnih koraka. Prvi korak predstavlja harmonizaciju pravnih propisa zemlje kandidata sa propisima Unije i usvajanje četiri osnovna propisa ZAP: direktna plaćanja, organizacija jedinstvenog zajedničkog tržišta, ruralni razvoj i finansijska pravila. Naredni korak sastoji se u podizanju kapaciteta za implementaciju mehanizama ZAP u vidu jačanja postojećih i izgradnje novih institucija. Nakon usvajanja propisa i osposobljavanja institucija, zadatak zemlje kandidata su reforme agrarne politike i ekonomska prilagođavanja. Sveobuhvatna reforma agrarne politike neophodna je zbog što lakšeg, ali i uspešnijeg prelaska na institucionalni i ekonomski okvir ZAP. Dva ključna pitanja na koje je potrebno naći odgovore odnose se na povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača i obezbeđivanje alternativnih načina sticanja prihoda za ruralnu populaciju.

Sumiranje rezultata prethodno navedenih koraka označava narednu fazu – početak pregovora o pristupanju. Pristupni pregovori sprovode se paralelno na političkom i tehničkom nivou. Politički nivo pregovora podrazumeva razgovore o najvažnijim

² Dominantan deo zakonske regulative Evropske unije odnosi se na oblast agrara (više od 30% pravnih propisa odnosi se na poljoprivredu). Takođe, značajna budžetska sredstva koriste se za finansiranje složenih mehanizama evropske agrarne politike.

pitanjima, uključujući i otvaranje i zatvaranje pojedinačnih poglavlja pregovora. O konkretnim – tehničkim pitanjima pregovori se vode između Evropske komisije i Pregovaračkog tima zemlje kandidata. Pregovori se odvijaju u saglasnosti sa definisanim poglavljima za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, a uključuju sledeća pitanja:

1. administrativni okvir;
2. Agencija za agrarna plaćanja i Integralni sistem administracije i kontrole;
3. tela i strukture vezane za Organizaciju jedinstvenog zajedničkog tržišta;
4. tela i strukture vezane za ruralni razvoj, i
5. poljoprivredna statistika.

Pregovarači tim čine predstavnici ministarstva nadležnog za poljoprivredu, kao i svi zainteresovani subjekti iz organizacija i udruženja poljoprivrednika, prehrambene industrije, naučne zajednice, jedinica lokalne samouprave, savetodavne službe i ostalih relevantnih struktura.

Očekivani efekti primene ZAP na poljoprivredu Republike Srbije. I pored toga što je za funkcionisanje i razvoj poljoprivrede subvencija od presudne važnosti, obim domaće podrške proizvodnji u Srbiji relativno je skroman. Struktura agrarnog budžeta ukazuje na to da su, sa izuzetkom proizvodnje mleka i industrijskog bilja, izdvajanja za poljoprivredu nedovoljno stimulaturna za potrošače.

Pregovori za ulazak Srbije u Evropsku uniju, pored ostalog, i u oblasti agrarne politike moraju da dovedu do niza neophodnih izmena. Reformski zahvati u našoj agrarnoj politici, usmereni ka harmonizaciji sa ZAP, u značajnoj meri odnosiće se i na obim i mehanizme domaće podrške poljoprivredi. S obzirom na postojeći, relativno nizak stepen zaštite domaćih proizvođača, ključne izmene u ovoj oblasti trebalo bi da se odnose na uspostavljanje efikasnijih mehanizama podrške agraru. Pri tome, reforme bi bile najdelotvornije ukoliko bi se realizovale u pravcu uspostavljanja efikasnog mehanizma direktne podrške, uz njenu disperziju na veći broj proizvoda i obavezno avansno plaćanje. Takođe, jedna od neophodnih izmena odnosi se i na uspostavljanje relevantnog institucionalnog okvira, kao i pojednostavljenje administrativnih procedura. Na taj način bi se redukovali ukupni troškovi i povećala efikasnost direktnih državnih transfera poljoprivrednim proizvođačima.

Aktuelni makroekonomski uslovi u Republici Srbiji ne dozvoljavaju potreban stepen podrške poljoprivredi, bilo putem cena, bilo putem budžetskih plaćanja. Zbog toga se može zaključiti da će prihvatanje ZAP na makroekonomskom nivou dovesti do pozitivnih implikacija na dohodak poljoprivrede, jer će sredstva koja Evropska unija iz svojih fondova obezbeđuje za nove članice, nesumnjivo biti veća od onih koje iz svog budžeta izdvaja Republika Srbija.

Pored pozitivnih efekata koji se očekuju na agregatnom nivou, proizvodnja i dohodak pojedinih poljoprivrednih gazdinstava biće suočeni sa različitim izazovima. Zbog toga, jedan od primarnih ciljeva u predstojećim pregovorima Republike Srbije sa Evropskom unijom trebalo bi da bude ostvarivanje takvog nivoa direktnih plaćanja koji će domaćim poljoprivrednim proizvođačima obezbediti što ravnopravniju konkurentsku poziciju na jedinstvenom evropskom tržištu.

Uzimajući u obzir kriterijume iz Kopenhagena, koje je Evropska unija postavila kao ključni okvir za dobijanje zelenog svetla za pridruživanje zemalja aplikantata, uočava se da postizanje odgovarajućeg stepena konkurentnosti predstavlja jedno od najvažnijih pitanja. Pored uspostavljanja vladavine prava i demokratije, za Srbiju, kao potencijalnu članicu Evropske unije, od presudne je važnosti formiranje takvog makroekonomskog okvira koji će omogućiti uspešnu integraciju u jedinstveno evropsko tržište i spremnost da se amortizuju pritisci konkurencije na tom tržištu.

Konkurentna sposobnost poljoprivrede Srbije, sudeći prema ekonomskim pokazateljima, znatno je slabija, ne samo u odnosu na Evropsku uniju, već i u poređenju sa nekim zemljama iz okruženja. Razlozi za tako nizak nivo konkurentnosti agrarnog sektora brojni su i raznovrsni. Pre svega, nedovoljna investiciona ulaganja i hronični višedecenijski nedostatak kapitala usloveli su teničko-tehnološko zaostajanje našeg agrarnog sektora. U takvim uslovima, poljoprivredno-prehrambeni proizvodi iz naše zemlje, generalno posmatrano, nisu dovoljno konkurentni na evropskom tržištu, kako u pogledu cena, tako i kvaliteta. Pad produktivnosti i izostanak primene tehnoloških inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji usloveli su nedovoljnu spremnost za ispunjavanje rigoroznih standarda kvaliteta i bezbednosti hrane, koji se na tržištu Evropske unije postavljaju kao prioritet.

Integracija u Evropsku uniju u poljoprivredi Srbije dovešće do niza, kako pozitivnih, tako i negativnih efekata. Mogući uticaji na konkurentnost poljoprivrede Srbije, mogu se sagledati, pre svega, na osnovu procesa koji se dešavaju u novopriključenim članicama Unije. Naime, ono što zasigurno treba očekivati jesu tzv. troškovi integracije koji se odnose na ispunjavanje standarda o kvalitetu poljoprivrednih proizvoda.

Izrazito jaka konkurencija na tržištu Evropske unije posebno će negativno uticati na mala porodična gazdinstva, kao i prerađivačke pogone, koji svoju konkurentnost trenutno zasnivaju na nepoštovanju standarda. U nešto boljem položaju, nakon integracije u Evropsku uniju, trebalo bi da budu složeni poslovni sistemi, koji u svom sastavu imaju primarnu proizvodnju i prerađu i čija tehnologija nije zastarela. Njihovi proizvodi, na evropskom tržištu, mogli bi konkurisati, kako cenom, tako i kvalitetom.

Pitanja i diskusija

1. Objasnite istorijske i društveno-političke okolnosti u kojima je došlo do osnivanja Evropske Ekonomske Zajednice.
2. Zbog čega se kreiranje zajedničke evropske politike u oblasti poljoprivrede smatra jednim od razloga ujedinjenja evropskih država?
3. Zbog čega se pregovori u oblasti poljoprivrede smatraju najkompleksnijim delom pregovora i najvećim izazovom za zemlje buduće članice Evropske unije?
4. Koja poglavlja pregovora se svrstavaju u oblast „poljoprivreda i ruralni razvoj“?
5. Šta podrazumeva proces harmonizacije pravne regulative zemlje kandidata sa regulativom Evropske unije?
6. Zbog čega je za zemlje kandidate neophodna ekonomska, finansijska i institucionalna reforma agrarnog sektora pre prihvatanja ZAP?
7. Koje izmene u oblasti podrške agrarnom sektoru bi Republika Srbija trebalo da izvrši pre priključenja Evropskoj uniji?

8. Zbog čega se postizanje visokog nivoa konkurentnosti poljoprivrede za zemlje kandidate postavlja kao jedan od osnovnih uslova za ulazak u Evropsku uniju?
9. Kako se ocenjuje konkurentnska sposobnost agrarnog sektora Republike Srbije u odnosu na ostale evropske zemlje?

***Diskusija** - Sudeći prema iskustvima zemalja koje su postale punopravne članice Evropske unije, prihvatanje ZAP odražava se u vidu brojnih, kako pozitivnih, tako i negativnih implikacija na agrarni sektor. Dominacija jedne od navedenih grupa efekata u najvećoj meri zavisi od stepena pripremljenosti agrarnog sektora na nove uslove, kao i od uspeha u procesu pregovaranja sa Evropskom unijom. Nakon što zemlja aplikant za članstvo izvrši harmonizaciju svojih zakonodavnih propisa i institucija sa legislativom Evropske unije, sledi proces dugotrajnih i složenih pristupnih pregovora. Definisanje mehanizma direktnih plaćanja, dužine tranzicionog perioda po pristupanju, kao i dozvoljenih odstupanja od aquis-a, direktno određuje stepen pozitivnih, odnosno negativnih implikacija na proizvodnju i dohodak u poljoprivredi.*

- *Kakvi efekti na nivo podrške poljoprivredi se očekuju u Srbiji po pristupanju Evropskoj uniji i prihvatanju ZAP? Da li se isti efekti očekuju na makroekonomskom nivou i nivou različitih kategorija poljoprivrednih proizvođača?*
- *Na koji način će integrisanje na jedinstveno evropsko tržište agrarnih proizvoda uticati na konkurentnske pozicije različitih kategorija poljoprivrednih proizvođača i prehrambeni sektor Srbije?*
- *Kakve efekte bi po pristupanju Evropskoj uniji i prihvatanju ZAP mogli da očekuju potrošači u Srbiji?*

6.8. Referentna literatura

1. Acrill, R. (2000): "The Common Agricultural Policy", Sheffield Academic Press Ltd., Sheffield
2. Anakiev, B., Peševski, M. Ilić, B. (2003): «Harmonizacija agrarne politike zemalja kandidata za članstvo u Evropskoj uniji sa Zajedničkom agrarnom politikom – CAP», Zbornik radova pod nazivom: Poljoprivreda i ruralni razvoj u evropskim integracijama, Poljoprivredni fakultet, Beograd – Zemun
3. Banse, M. (2000): "Macroeconomic Implications of EU Accession", In: Tangerman, S., Banse, M., Central and East European Agriculture in an expanding European Union, CAB International, Wallingford, UK
4. Barroso, J. M. (2005): "The Lisbon strategy – a key priority of the European Commission", Speech of president of the European Commission, ETUC Conference, Brussels
5. Bogdanov, N., Božić, D., Munćan, P. (2004): "Ocena efekata integracije u STO i EU na poljoprivredu Srbije", Ekonomika poljoprivrede, god. LI, broj 3-4, str.249-256, Beograd
6. Bogdanov, N. (2004): "Poljoprivreda u međunarodnim integracijama i položaj Srbije", monografija, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije, Beograd
7. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Poljoprivredni fakultet, Zemun
8. Davidova, S., Buckwel, A. (2000): "Transformation of CEEC Agriculture and Integration with EU: Progress and Issues". In: Tangerman, S., Banse, M., Central and East European Agriculture in an expanding European Union, CAB International, Wallingford, UK
9. European Commission, Directorate – General for Economic and Financial Affairs (2002): Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of EU Enlargement to the CEECs, Brussel
10. European Commission (2001): The Institutions and bodies of the European Union – Who is who in the European Union? – What difference will the Treaty of Nice make? – A guide for European citizens, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg
11. European Commission (2003): Common organisation of the agricultural markets/Reforms and reviews of the Common Agricultural Policy, Single Farm Payment, Legal notice, www.europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb
12. European Commission, Directorate – General for Agriculture (2004): The Common Agricultural Policy explained, Brussel, www.europa.eu.int/comm/agriculture/publi/cap_en.pdf
13. Fischer Boel, M. (2005): "Taking the CAP Forward", National Farmers Union – Annual Conference, Birmingham, UK
14. Gajić, M., Lovre, K., Trkulja, Đ., Zekić, S. (2003): «Razvoj poljoprivrede zemalja u tranziciji – ostvareni rezultati i potencijalni efekti pristupa EU», Ekonomika poljoprivrede, god. br. 4, Beograd
15. Grbić, V. (2004): "Poljoprivreda i budžet Evropske unije", Ekonomika poljoprivrede, god. LI, broj 3-4, str. 269-277, Beograd
16. Kelch, D., Normile, M. A. (2004): "CAP Reform 2003-04", USDA, Electronic Outlook Report from the Economic Research Service www.ers.usda.gov/publications/WRS0407/wrs0407.pdf

17. Lovre, K., Gajić, M., Trkulja, Đ., Zekić, S. (2003): «Principi i implikacije prilagođavanja poljoprivrede Srbije institucionalnim normativima Svetske trgovinske organizacije i Evropske unije», Zbornik radova pod nazivom: Kompatibilnost agrarne politike SCG i Zajedničke agrarne politike EU, str. 111-120, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Ekonomski fakultet, Beograd
18. Lovre, K., Gajić, M., Zekić, S. (2004): «Reforma agrarne politike Evropske Unije 2003. godine», Zbornik: Institucionalne reforme i tranzicija agroprivrede u Republici Srbiji», sveska 3., str. 49-55, CID, Ekonomski fakultet, Beograd
19. Marković, K. (2005): «Reforma Zajedničke agrarne politike i moguće implikacije na fizionomiju agrarne politike Srbije», Tematski zbornik pod nazivom: Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, str. 142-151, Beograd
20. Marković, K. (2008): «Mere budžetske podrške poljoprivredi u Srbiji i Evropskoj uniji – komparacija i mogućnosti usklađivanja», Tematski zbornik pod nazivom «Evropska unija i Zapadni Balkan – izazovi za agroprivredu Srbije: Šta nam je činiti?», Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Regionalna privredna komora, Beograd, Novi Sad, str. 49-55
21. Marković, K. (2009): «Zaštita osnovnih poljoprivrednih proizvoda u Evropskoj uniji sa osvrtom na Srbiju», Agroekonomika br. 41-42, Vol. 41-42, str. 24-36, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
22. Marković, K., Njegovan, Z., Pejanović, R. (2012): “Former and future reforms of Common agricultural policy of the European Union“, Ekonomika poljoprivrede, br. 3 (2012), Vol. LIX, str. 483-498, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
23. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
24. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
25. Paunović, S. (2003): «Efekti poljoprivredne politike Evropske unije na Srbiju i Crnu Goru», Zbornik radova pod nazivom: Kompatibilnost agrarne politike SCG i Zajedničke agrarne politike EU, str. 121-127, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Ekonomski fakultet, Beograd
26. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
27. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maksimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
28. Tangermann, S., Swinnen, J.F.M. (2000): «Conclusions and Implications for Food and Agricultural Policy in the Process of Accession to the EU». In: Tangerman, S., Banse, M., Central and East European Agriculture in an expanding European Union, CAB International, Wallingford, UK
29. Vasiljević, Z., Ševarlić, M. (2005): «Finansiranje multifunkcionalne poljoprivrede i ruralnog razvoja u Evropskoj uniji – iskustva za Srbiju», Tematski zbornik pod nazivom: Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, str. 152-163, Beograd
30. Volk, T. (2004): „Uticaj agrarne politike na razvoj poljoprivrede Slovenije u periodu tranzicije i uključenja u Evropsku uniju“, Društvo agrarnih ekonomista Slovenije i Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Ljubljana, Beograd
31. Ševarlić, M. (2002): «Jugoslovenska poljoprivreda i evropske integracije s posebnim osvrtom na Evropsku uniju», u: «Prilagođavanje realnog i finansijskog sektora priključenju Evropskoj uniji», Palić, 19.-20. nov.2002., tematski broj

časopisa Ekonomist, br. 3, Vol. 38, Savez ekonomista Jugoslavije, Beograd, str. 211-218

32. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
33. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd
34. Zekić, S., Gajić, M., Lovre, K. (2005): « Multifunkcionalnost i ruralni razvoj – nova paradigma za reformu Zajedničke agrarne politike Evropske unije», Tematski zbornik pod nazivom: Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, str. 135-142, Beograd

7. MEĐUNARODNI PREGOVORI O LIBERALIZACIJI TRGOVINE AGRARNIM PROIZVODIMA

7.1. Agrarni protekcionizam

Koncept agrarne politike zasnovan na snažnom intervencionizmu države predstavlja agrarni protekcionizam. Njegovi koreni vezuju se za pojavu prekookeanske konkurencije u proizvodnji žita u odnosu na evropske proizvođače u XIX veku. Da bi zaštitila domaće proizvođače od inostrane konkurencije, država uvodi raznovrstan set mera, koje se kreću od visokih uvoznih carina do različitih mera necarinskog karaktera. Primena protekcionizma u agraru, naročito u Evropi i Japanu u odnosu na agrarne proizvode sa američkog kontinenta, nalazila je opravdanje u ostacima feudalnih odnosa u mnogim evropskim zemljama, kao i u ogromnim razlikama u prosečnoj veličini poseda, pa samim tim i u produktivnosti i konkurentnosti. Sa druge strane, polazeći od specifičnosti poljoprivrede koje se ogledaju u izrazitoj zavisnosti proizvodnih i ekonomskih rezultata od prirodnih uslova i sporog obrta kapitala, izvesna podrška države agrarnom sektoru više je nego opravdana. Okolnosti na međunarodnom tržištu potvrđuju da je primena zaštitnih mera države u sektoru poljoprivrede neophodna i nezamenjiva, ali samo do onih granica dok ekonomski ne ugrožava ostale učesnike u privrednom životu.

7.2. Dosadašnji tok pregovora

Iako protekcionizam po pravilu najviše pogađa zemlje u razvoju, ideju o liberalizaciji, posle Drugog svetskog rata, na međunarodnu scenu izbacile su SAD kao odgovor na protekcionizam zapadno-evropskih zemalja i Japana. U okviru multilateralnih trgovinskih pregovora koji traju već šest decenija najviše nesuglasica vezuje se za oblast trgovine agrarnim proizvodima. Drugim rečima, poljoprivreda je bila i ostala glavni kamen spoticanja u međunarodnim trgovinskim pregovorima. Visoko izražen stepen agrarnog protekcionizma i intervencionizma, oličen u Zajedničkoj agrarnoj politici Evropske unije, jedan je od ključnih razloga za nemogućnost postizanja saglasnosti o pravilima trgovine između najvažnijih pregovarača a to su SAD i EU.

Posle izvršenih priprema i usaglašavanja američkog i britanskog predloga o pitanjima međunarodne trgovinske organizacije, u Havani, glavnom gradu Kube, održana je Konferencija o trgovini i zaposlenosti u periodu od novembra 1947. do marta 1948. godine. Kao rezultat ovih pregovora usvojen je dokument pod nazivom Havanska

povelja, prema kome je bilo predviđeno da carine budu jedini legitimni instrument zaštite nacionalne privrede od inostrane konkurencije. Takođe, usvojen je i dokument Opšti sporazum o carinama i trgovini (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT). Dilonska runda pregovora vođena je od 1960. do 1962. godine. Ova runda pregovora održana je sa osnovnim ciljem da se minimiziraju nepovoljni efekti u poljoprivrednoj trgovini pod uticajem dejstva mera agrarne politike Evropske Ekonomske Zajednice. Međutim, i po završetku pregovora vidnijih pomaka ka liberalizaciji, odnosno radikalnim reformama Zajedničke agrarne politike nije bilo. Kenedijeva runda multilateralnih trgovinskih pregovora trajala je od 1963. do 1967. godine. Iako je, kao rezultat Kenedijeve runde pregovora, došlo do blagog snižavanja pojedinih carinskih barijera, netarifni vidovi zaštite za industrijske i poljoprivredne proizvode počeli su da ostvaruju svoj puni zamah. U toku naredne, Tokijske runde pregovora, koja je trajala od 1973. do 1979. godine, akcentat je stavljen na poboljšavanje položaja zemalja u razvoju u okvirima međunarodne trgovine. Na planu poljoprivrede, ključni argumenti u okviru Tokijske runde pregovora bili su nastojanja SAD i drugih zemalja izvoznica da obezbede povoljniji pristup uvoznim tržištima u cilju ostavarivanja dinamičnog privrednog oporavka. S obzirom da su se brojne zemlje, iako su deklarativno usvojile sve njegove odredbe, oglušile o pravila GATT-a, poljoprivreda je i dalje ostala najzaštićeniji sektor nacionalnih ekonomija i uzrok nastavka nesuglasica u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Urugvajaska runda multilateralnih trgovinskih pregovora počela je 1986. godine potpisivanjem deklaracije u Urugvajskom gradu Punta del Este. Trajala je do 1994. godine kada je u Marokanskom gradu Marakešu potpisan Finalni akt otelotvorenja njenih rezultata (Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations). Već na početku pregovora došlo je do polarizacije stavova, a pregovarači su podeljeni u dve grupe. Prvu grupu predstavljale su SAD i zemlje tzv. Cairns grupe, dok su na drugoj strani bile zemlje Evropske unije, zemlje članice EFTE i Japan. Dok su se SAD i zemlje neto izvoznice zalagale za radikalni pristup u liberalizaciji, odnosno za potpunu eliminaciju izvoznih subvencija, Evropska unija i Japan su bile zagovornici snižavanja stepena domaće podrške samo do nivoa koji zahteva uspostavljanje stabilnog svetskog tržišta. Kao sastavni deo Finalnog akta otelotvorenja rezultata Urugvajske runde multilateralnih trgovinskih pregovora, 1. januara 1995. godine stupio je na snagu Sporazum o poljoprivredi. Prema odredbama Sporazuma o poljoprivredi, razvijene zemlje su prihvatile obavezu da u implementacionom periodu od šest godina smanje svoje carine za prosečno 36% u odnosu na bazni period (od 1986. do 1988. godine), sa minimalnom stopom smanjenja od 15% po proizvodu. Za zemlje u razvoju predviđeno je prosečno smanjenje od 24% odnosno 10% po proizvodu u periodu od 10 godina. Po pitanju izvoznih subvencija, Sporazum je predvideo da razvijene zemlje tokom šestogodišnjeg prelaznog perioda smanje svoje troškove na izvozne subvencije za 36% kao i obim subvencionisanog izvoza za 21% u odnosu na bazni period. Od zemalja u razvoju očekivano je smanjenje troškova subvencionisanog izvoza za 24% odnosno smanjenje obima subvencionisanog izvoza za 14% u periodu od deset godina.

Međutim, brojne nedorečenosti i izražena fleksibilnost u tumačenju odredbi Sporazuma o poljoprivredi, doprineli su da se visoki ciljevi, postavljeni po pitanju eliminisanja distorzija na svetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda, ipak ne realizuju.

Neophodni nastavak pregovora najavljen je 1999. godine u Sijetlu (USA) a zvanično je počeo na Ministarskoj konferenciji Svetske trgovinske organizacije (STO) u Dohi (Katar) novembra 2001. godine. S obzirom na izraženo nezadovoljstvo zemalja u razvoju, koje su

i nakon Urugvajске runde pregovora ostale pod pritiskom agrarnog protekcionizma razvijenih zemalja, na početku Doha runde pregovora STO je obezbedila sporazum o specijalnom tretmanu za ove zemlje. Duži period implementacije odredbi o redukciji podrške i izvozne zaštite, kao i izvesni izuzeci od pravila koja važe za ostale učesnice u međunarodnoj trgovini predstavljali su suštinske povlastice koje je STO proklamovala za zemlje u razvoju. Dve godine od početka ove runde pregovora, 2003. godine usvojena je prva verzija Sporazuma o poljoprivredi pod nazivom Harbinsonov predlog. Međutim, i Evropska unija i SAD imale su prigovore na odredbe ovog sporazuma. Svoje primedbe Evropska unija je usmerila ka «nedovoljnoj izbalansiranosti predloženih rešenja» dok su SAD i CAIRNS grupa zahtevale veće redukcije carina i izvoznih subvencija. Fišlerova reforma ZAP iz 2003. godine ipak je doprinela da se stavovi Evropske unije i SAD donekle usaglase. Usvojen je sporazum pod nazivom „Okvir za najvažnija pitanja“ koji je poslužio kao osnova za nastavak pregovora u okviru Doha runde. U Meksičkom letovalištu Kankun od 10. do 14. septembra 2003. godine održana je peta Ministarska konferencija STO na kojoj je učestvovalo 148 zemalja. Nakon Konferencije u Kankunu pregovori su nastavljeni, ali ne u uobičajenoj formi već su relevantna pitanja bila predmet razgovora između zainteresovanih grupa država. Finalni dokument Doha runde pregovora usvojen je u julu 2004. godine. «Okvir za postavljanje modaliteta u poljoprivredi» (*Framework for Establishing Modalities in Agriculture*) ili Anex A regulisao je pravila za snižavanje stepena agrarnog protekcionizma i liberalizaciju trgovine agrarnim proizvodima na svetskom tržištu. Naredna Ministarska konferencija održana je od 14. do 19. decembra 2005. godine u Hong Kongu. Konferencija je imala za cilj da preciznije postavi modalitete za snižavanje stepena zaštite. U okviru globalnog snižavanja distorzija u trgovini prouzrokovanih domaćom podrškom poljoprivredi definisane su tri grupe redukcija. Grupe su utvrđene prema visini ukupne podrške poljoprivredi. U prvoj grupi sa najvišim stepenom zaštite nalaze se, po pravilu, najrazvijenije zemlje sveta. U trećoj grupi uglavnom su zemlje u razvoju, u kojima je stepen podrške, meren relevantnim indikatorima, relativno nizak. U slučaju da zbir smanjenja u okviru zbirnih mera podrške (AMS – Aggregate Measurement Support) i plaćanja iz odeljka Plave kutije u određenoj zemlji bude niži od celokupnih predviđenih redukcija, dalje snižavanje podrške smatra se neophodnim. Sa druge strane, zemlje u razvoju biće oslobođene redukcija po principu *de minimis*, kao i ukupnih snižavanja domaće podrške.

7.3. Svetska trgovinska organizacija

Usvajanjem finalnog akta Urugvajске runde multilateralnih trgovinskih pregovora, 15. aprila 1994. godine, potpisan je i sporazum o osnivanju Svetske trgovinske organizacije. Nakon što joj je pristupilo 120 zemalja članica, STO je počela sa radom 1. januara 1995. godine, sa sedištem u Ženevi. Inače, STO je međunarodna multilateralna organizacija osmišljena sa ciljem da nadgleda i liberalizuje međunarodnu trgovinu.

Kao ključni ciljevi zbog čijeg je ostvarivanja formirana STO iskristalisali su se: unapređenje međusobnih odnosa zemalja članica u domenu trgovine, porast životnog standarda, zaposlenosti, postojan rast realnog dohotka, kao i optimalno korišćenje svetskih proizvodnih resursa. Takođe, zemlje članice su prihvatile uspostavljanje STO u cilju ostvarivanja tzv. održivog razvoja, zasnovanog na očuvanju životne sredine.

Očekivanja su išla u pravcu povećanja učešća zemalja u razvoju u porastu međunarodne trgovine, i to onom dinamikom koja bi odgovarala potrebama njihovog ekonomskog i socijalnog razvoja.

Da bi svojim radom ostvarila navedene ciljeve, STO je preuzela obavezu da: 1. pripremi zajednički institucionalni okvir za uspostavljanje trgovinskih odnosa između zemalja članica; 2. pripremi i operacionalizuje zakonske instrumente, uključene u sporazume i anekse, označene pod nazivom multilateralni trgovinski sporazumi, koji su obavezujući za sve zemlje članice, kao i da 3. pripremi i operacionalizuje sporazum i skup zakonskih instrumenata u vidu aneksa 4, koji je označen kao pluralni trgovinski sporazum, kao deo globalnog sporazuma, obavezujući zemlje članice koje su njime obuhvaćene, ali ne i ostale članice.

Osnovne funkcije STO su unapređenje i implementacija multilateralnih trgovinskih sporazuma, upravljanje poslovima i mehanizmima trgovinske politike kao i saradnja sa Međunarodnim monetarnim fondom (MMF), Međunarodnom bankom za obnovu i razvoj (IBRD), Svetskom bankom (WB) i drugim finansijskim institucijama.

Posebno mesto u strukturi aktivnosti STO ima trgovina poljoprivrednim proizvodima. U terminologiji STO, mere trgovinske politike podeljene su u tzv. kutije. Postoje četiri kutije mera trgovinske politike: Crvena kutija (Red box), Zelena kutija (Green box), Plava kutija (Blue box) i Čilibarska kutija (Amber box).

7.4. Pregled osnovnih pojmova

Protekcionizam je zajednički naziv za skup mera ekonomske politike koje sprovodi država u cilju organičavanja plasmana roba i usluga iz inostranstva na domaćem tržištu. Suštinski cilj protekcionizma je poboljšanje plasmana domaćih proizvoda kao i unapređenje i intenziviranje razvoja pojedinih privrednih grana ili privrede u celini. Neke od danas najrazvijenijih zemalja sveta (na primer Kina) svoju trgovinsku politiku zasnivale su upravo na primeni protekcionističkih mera.

Agrarni protekcionizam definiše se kao teorija i praksa ekonomske i spoljnotrgovinske politike, usmerena na izbor takvih instrumenata u vođenju spoljnotrgovinske i ekonomske politike kojima se najbolje i najefikasnije ostvaruje zaštita domaće poljoprivredne proizvodnje od inostrane konkurencije. Različite mere agrarnog protekcionizma počele su da se primenjuju još u XVI i XVII veku, u vreme merkantilizma. Većina zemalja zapadne Evrope, kao i SAD od početka primenjuju mere agrarnog protekcionizma, a tokom Velike svetske ekonomske krize 1930-ih godina agrarni protekcionizam beleži rast i u Velikoj Britaniji, Danskoj, Holandiji i Belgiji. Danas je naročito razvijen u zemljama Evropske unije. Najznačajniji instrumenti zaštite domaće poljoprivrede od inostrane konkurencije su carine, uvozne kvote i subvencionisani izvoz.

Multilateralizam u međunarodnim okvirima definiše se kao zajednički rad većeg broja zemalja na rešavanju određenog zadatka. Robert Keohan je 1990. godine definisao multilateralizam kao „koordiniranje nacionalnih politika u grupama od tri i više zemalja“. Nasuprot bilateralizmu, čija su rešenja često diskriminatorna za tzv. treće zemlje, multilateralizam je osmišljen kao koncept rada u okviru koga je stepen diskriminacije, s obzirom na veliki broj učesnika, sveden na minimum.

Liberalizacija je izraz koji u najširem smislu označava uvođenje novih pravnih propisa koji za posledicu imaju uklanjanje prethodnih ograničenja i restrikcija u raznim oblastima društvenog života. U užem smislu, pod liberalizacijom se podrazumeva ekonomska liberalizacija, odnosno uklanjanje ograničenja u cilju nesmetanog obavljanja određene delatnosti. U oblasti međunarodne trgovine liberalizam se odnosi na restrikciju, odnosno smanjenje stepena protekcionizma koji izaziva distorzije na tržištu i diskriminaciju zemalja u razvoju.

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Cooperation and Development-OECD) osnovana je 14. decembra 1960. godine. Nastala je od Organizacije za evropsku ekonomsku saradnju (OEEC) koja je osnovana 1948. godine sa ciljem da pomogne ostvarenju Maršalovog plana o rekonstrukciji Evrope posle Drugog svetskog rata. Kasnije je njeno članstvo prošireno i na neevropske zemlje. Kao ključni ciljevi OECD-a navode se: postizanje što većeg privrednog rasta i zaposlenosti; povećanje životnog standarda u zemljama članicama uz očuvanje finansijske ravnoteže; ostvarivanje doprinosa razvoju svetske privrede; realizovanje pomoći zdravom ekonomskom napretku u članicama i nečlanicama u procesu njihovog privrednog razvoja i doprinos širenju svetske trgovine na multilateralnoj osnovi, bez diskriminacije i u skladu sa međunarodnim obavezama.

Opšti sporazum o carinama i trovinu (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) stupio je na snagu 1. januara 1948. godine i na taj način postao jedini instrument trgovinske saradnje zemalja. Zaključivanje ovog sporazuma imalo je za cilj unapređenje svetstke trgovine na osnovu uklanjanja carinskih i necarinskih ograničenja koja su ugrožavala slobodan trgovinski protok. Jedan od osnovnih motiva za osnivanje GATT nalazio se u potrebi generacija koje su zapamtile tridesete godine kao doba trgovinskih ratova, da onemoguće njihovo ponavljanje. Sve do osnivanja Svetske trgovinske organizacije, 1995. godine ovaj sporazum je bio jedini takve prirode.

CAIRNS grupa je grupa zemalja neto izvoznika hrane, formirana 1986. godine u Cairnsu (Australija). Članice su: Argentina, Australija, Brazil, Kanada, Čile, Kolumbija, Fidži, Indonezija, Malezija, Novi Zeland, Paragvaj, Filipini, Južna Afrika, Tajland, Urugvaj. Ove zemlje, odnosno grupa, nastupaju kao jako čvrsta koalicija u multilateralnim trgovinskim pregovorima u okviru Svetske trgovinske organizacije.

Evropska asocijacija za slobodnu trgovinu (European Free Trade Association – EFTA) osnovana je 3. maja 1960. godine u Stokholmu kao alternativa evropskih država koje nisu bile članice Evropske Ekonomske Zajednice. Države koje su osnovale EFTU su Velika Britanija, Danska, Švedska, Norveška, Švajcarska, Austrija i Portugal. Ulaskom pojedinih zemalja osnivača EFTE u Evropsku uniju one prestaju da budu članice ove trgovinske asocijacije, ali se EFTA proširuje novim članicama.

Međunarodni monetarni fond (MMF) (International Monetary Fund – IMF) je međunarodna organizacija zadužena za nadzor globalnog finansijskog sistema nadziranjem kamatnih stopa i bilansa plaćanja, kao i za pružanje tehničke i finansijske pomoći. Trenutno MMF ima 184 zemlje članice. MMF je osnovan na svetskoj konferenciji o monetarnim i finansijskim problemima, održanoj u Breton Vudsu 1944. godine. Ova međunarodna organizacija ima tri glavna područja aktivnosti: nadzor, finansijsku i tehničku pomoć. Nadzor podrazumeva procenu propisa o novčanoj razmeni zemalja članica s obzirom na uverenje kako jaka i dosledna ekonomska politika vodi stabilnom deviznom prilivu i obezbeđuje uslove za rast svetske ekonomije. Finansijska pomoć MMF-a zemljama članicama uključuje kredite i zajmove kako bi se pomogao proces reformi. U okviru tehničke podrške MMF pruža stručnu pomoć članicama pri kreiranju i primeni finansijske i monetarne politike i osnivanju institucija.

Evropska banka za obnovu i razvoj osnovana je 1991. godine s ciljem da pomogne državama centralne i istočne Evrope u njihovoj transformaciji u tržišne ekonomije. EBRD je osnovalo 40 zemalja, Evropska komisija i Evropska investiciona banka potpisivanjem Sporazuma o uspostavljanju EBRD-a. EBRD pomaže zemljama članicama - primateljicama pomoći u sprovođenju programa privatizacije, strukturnih i sektorskih reformi, jačanju konkurencije, finansijskih institucija i pravnog sistema, razvoju infrastrukture za podršku privatnom sektoru, itd. Pomoć EBRD-a ostvaruje se direktnim ulaganjima u privatna ili državna preduzeća i banke, sufinansiranjem ulaganja u preduzeća, tehničkom pomoći za pripremu te finansiranjem i sprovođenjem određenih investicionih ili razvojnih projekata. Banka je danas u vlasništvu 61 države, Evropske unije i Evropske investicione banke, a deluje u 30 država Evrope i Azije. Organi EBRD-a su Odbor guvernera, Odbor direktora i predsednik uz jednog ili više podpredsednika. Sedište banke je u Londonu.

Svetska banka (World Bank) je međunarodna organizacija, osnovana decembra 1945. godine, koja je odgovorna za obezbeđivanje finansija i davanje saveta zemljama kako bi se povećao ekonomski razvoj i smanjilo siromaštvo, ali i očuvale međunarodne investicije. Sedište se nalazi u Vašingtonu, a lokalne kancelarije postoje u 124 zemlje.

Sporazum o poljoprivredi predstavlja sastavni deo Finalnog akta otelotvorenja rezultata Urugvajске runde multilateralnih trgovinskih pregovora. Usvojen je od strane zemalja učesnica u pregovorima, a stupio je na snagu 1. januara 1995. godine. Sporazum o poljoprivredi trebalo je da obezbedi: uspostavljanje pravednijeg tržišnog sistema u međunarodnim okvirima; redukciju protekcionizma, uspostavljanje većeg stepena discipline i efikasnijih pravila, kao i definisanje pravila po kojima će se odvijati dalja liberalizacija svetskog tržišta poljoprivredno – prehrambenih proizvoda. Prema odredbama Sporazuma o poljoprivredi, razvijene zemlje su prihvatile obavezu da u implementacionom periodu od šest godina smanje svoje carine za prosečno 36% u odnosu na bazni period (od 1986. do 1988. godine), sa minimalnom stopom smanjenja od 15% po proizvodu. Za zemlje u razvoju predviđeno je prosečno smanjenje od 24%, odnosno 10% po proizvodu u periodu od 10 godina. Po pitanju izvoznih subvencija, Sporazum je predvideo da razvijene zemlje tokom šestogodišnjeg prelaznog perioda smanje svoje troškove na izvozne subvencije za 36%, kao i obim subvencionisanog izvoza za 21% u odnosu na bazni period. Od zemalja u razvoju očekivano je smanjenje troškova subvencionisanog izvoza za 24%, odnosno smanjenje obima subvencionisanog izvoza za 14% u periodu od deset godina.

Okvir za postavljanje modaliteta u poljoprivredi (Framework for Establishing Modalities in Agriculture) ili **Anex A** definiše mere koje bi trebalo da budu sprovedene u cilju progresivne redukcije podrške i zaštite. Ovaj dokument usvojen je u okviru Doha runde multilateralnih trgovinskih pregovora o liberalizaciji svetske trgovine. Konkretna pitanja na koja se odnosi Anex A su: izvozne subvencije i konkurentnost; pristup tržištu; domaća podrška; klauzula mirovanja, kao i netrgovinska pitanja. Pored toga, polazeći od sve glasnijih zahteva manje razvijenih zemalja za eliminisanjem diskriminacije u svetskoj trgovini poljoprivrednih proizvoda, posebna pažnja u ovom dokumentu posvećena je specijalnom tretmanu za zemlje u razvoju, zemlje u tranziciji, kao i nove članice STO.

Crvena kutija (Red box) predstavlja mere trgovinske politike koje značajno doprinose pojavi distorzivnih elemenata na međunarodnom tržištu. U ovu grupu mera se ubrajaju: kvantitativne uvozne restrikcije (kvote); varijabilni nivoi uvoza; minimalne izvozne cene; netarifne mere koje se realizuju kroz državna izvozna preduzeća, i dobrovoljna izvozna ograničenja.

Zelena kutija (Green box) sadrži mere trgovinske politike koje ne deluju ili imaju simboličan nivo dejstva na pojavu distorzija u međunarodnoj trgovinskoj razmeni. Mere zelene kutije podeljene su u sledeće grupe: podrška opštim uslugama (istraživanje, savetodavne službe, programi edukacije, marketing, infrastruktura); socijalni program, i direktna plaćanja (podrška dohotku proizvođača, programi ranog penzionisanja, programi za zaštitu životne sredine, investicije u cilju racionalnog korišćenja regionalnih i komparativnih prednosti). Značajno je napomenuti da direktna plaćanja, koja su svrstana u Zelenu kutiju, nisu vezana za ostvareni nivo proizvodnje ili cene. To je osnovni razlog zbog koga ove mere ne deluju na povećanje poremećaja na svetskom tržištu agrarnih proizvoda.

Plava kutija (Blue box) predstavljaju mere trgovinske politike čiji je uslov za primenu limitiranje obima proizvodnje. U ovu grupu mera ubrajaju se direktna plaćanja vezana za programe kojima se ograničava proizvodnja. To su, na primer, kompenzaciona plaćanja u okviru ZAP, uvedena reformom 1992. godine, kao i deficitarna plaćanja farmerima u SAD.

Ćilibarska kutija (Amber box) sadrži mere koje, sprovedene u vidu domaće podrške proizvodnji, mogu imati distorzivan uticaj na međunarodnu trgovinsku razmenu poljoprivrednih proizvoda. Mere su podeljene u dve grupe: cenovna podrška tržištu, i podrška direktno vezana za obim proizvodnje.

7.5. Pitanja za proveru znanja

1. Definišite pojam „protekcionizam“.
2. Definišite pojam „agrarni protekcionizam“.
3. Objasnite razloge nastanka i primene agrarnog protekcionizma.
4. Šta podrazumevate pod pojmom „multilateralizam“?
5. Šta podrazumevate pod pojmom „liberalizacija svetske trgovine“?
6. Šta znači skraćenica OECD?

7. Koji su bazni razlozi za otpočinjanje multilateralnih trgovinskih pregovora o liberalizaciji svetske trgovine?
8. Objasnite mesto poljoprivrede u multilateralnim trgovinskim pregovorima.
9. Navedite runde multilateralnih trgovinskih pregovora koje su održane pre Urugvajске runde.
10. Šta znači skraćenica GATT?
11. U čemu se ogleda uloga i značaj GATT-a?
12. Kada je počela i koliko je trajala Urugvajска runda multilateralnih trgovinskih pregovora?
13. Zbog čega je na početku Urugvajске runde došlo do polarizacije stavova glavnih učesnika u pregovorima?
14. Kada je usvojen Sporazum o poljoprivredi?
15. Navedite glavne odredbe Sporazuma o poljoprivredi koje su se odnosile na snižavanje carina.
16. Navedite glavne odredbe Sporazuma o poljoprivredi koje su se odnosile na snižavanje subvencionisanog izvoza.
17. Koji su suštinski razlozi neostvarivanja odredbi Sporazuma o poljoprivredi u praksi?
18. Kada je počela Doha runda pregovora o liberalizaciji svetske trgovine?
19. Koje povlastice su na početku Doha runde bile obezbeđene za zemlje u razvoju?
20. Zbog čega je od strane Evropske unije i SAD bio odbačen Harbinsonov predlog usvojen 2003. godine u okviru Doha runde pregovora?
21. Koja pitanja se postavljaju u okviru Anexa A odnosno Okvira za postavljanje modaliteta, usvojenog u okviru Doha runde trgovinskih pregovora?
22. U kojoj formi su nastavljeni pregovori Doha runde posle Ministarske konferencije STO održane 2005. godine u Hong Kongu?
23. Navedite tri grupe redukcija mera zaštite koje su usvojene u okviru Doha runde multilateralnih trgovinskih pregovora.
24. Kada je osnovana STO i koji su ključni razlozi njenog osnivanja?
25. Navedite zadatke STO.
26. Navedite funkcije STO.
27. Koje četiri grupe (kutije) mera trgovinske politike definiše STO?
28. Kakva je priroda mera trgovinske politike koje su svrstane u Crvenu kutiju?
29. Koje mere trgovinske politike se nalaze u Zelenoj kutiji?
30. Objasnite suštinu i navedite mere trgovinske politike koje su sadržane u Plavoj kutiji.
31. Koje mere trgovinske politike se sadrži Čilibarska kutija?
32. Kada je osnovana i ko su članice CAIRNS grupe?
33. Kada je i sa kojim ciljem osnovana EFTA?
34. Kada je osnovan MMF i koja je osnovna misija ove međunarodne organizacije?
35. Koje tri grupe aktivnost sprovodi MMF?
36. U čemu se ogleda nadzor MMF-a?
37. U čemu se ogleda finansijska podrška MMF-a?
38. U čemu se ogleda tehnička podrška MMF-a?
39. Šta je misija Svetske banke i kada je ona osnovana?
40. Kada je i sa kojim ciljem osnovana Evropska banka za obnovu i razvoj?
41. Navedite najvažnije aktivnost Evropske banke za obnovu i razvoj.

7.6. Studija slučaja: Kvantifikovanje stepena agrarnog protekcionizama primenom PSE/CSE metodologije

Redukcija agrarnog protekcionizma kao cilj međunarodnih trgovinskih pregovora.

Budući da je organizovana kao otvoren sistem, za svaku nacionalnu ekonomiju nužna je saradnja sa inostranstvom. Po pravilu, što je država ekonomski nerazvijenija, stepen njene upućenosti na međunarodno tržište je veći. Tu se, međutim, kriju i određene opasnosti oličene u različitim formama ekonomske diskriminacije upućene upravo grupi ekonomski nerazvijenih država. Diskriminacija na međunarodnom tržištu je naročito izražena ukoliko nerazvijene države imaju visoku uveznu zavisnost kada se radi o poljoprivredno-prehrambenim i drugim, strateškim proizvodima i sirovinama.

Iako najrazličitiji oblici zaštite poljoprivrede datiraju još iz perioda pre nove ere, broj protekcionističkih mera doživeo je ekspanziju posle velike ekonomske krize tridesetih godina XX veka. Zaključivanjem Bretonvudskog sporazuma 1944. godine počelo je rešavanje posleratnih monetarnih i finansijskih problema, kao i pitanja uređenja međunarodne trgovine na bazi nediskriminacije i multilateralizma. Međunarodni trgovinski pregovori počeli su 1948. godine, i u više održanih rundi, traju do danas. Prateći ostvarene domete tih pregovora, može se videti da je najmanje pomaka ka liberalizaciji trgovine i smanjenju protekcionizma ostvareno upravo u segmentu trgovine agrarnim proizvodima. Naime, i pored deklarativnog zalaganja za smanjenje stepena agrarnog protekcionizma, koji najviše pogađa zemlje u razvoju, vodeći izvoznici hrane na svetskom tržištu i dalje zadržavaju visok stepen zaštite svoje poljoprivrede.

Merenje stepena zaštite poljoprivrede. Iako ne postoji jedinstveni pristup u analizi fizionomije mera agrarne politike kojima se kvantifikuje stepen agrarnog protekcionizma, odnosno cenovne i dohodovne podrške domaćoj proizvodnji, u praksi se najčešće polazi od kvantifikovanja podrške poljoprivrednim proizvođačima primenom mera i/ili mehanizama iz domena cenovne, odnosno trgovinske politike, kao i pojedinih elemenata politike ruralnog razvoja.

U okviru cenovne odnosno trgovinske politike za takve analitičke potrebe uzimaju se mere koje se odnose na spoljnu trgovinsku razmenu (izvozni podsticaji, uvezne naknade), kao i različiti instrumenti intervencija na unutrašnjem tržištu. Direktna budžetska podrška, prema slovu ekonomske teorije, takođe, se u analizama tretira kao skup mera kojima se dopunjuje cenovna politika.

Pored navedenih mera, u analizi fizionomija agrarne politike, OECD, na primer, sistemski obuhvata i mere budžetske podrške potrošačima i opšte usluge za poljoprivredu, a u specifičnim studijama po pojedinim zemljama deskriptivno su obrađene i neke mere iz područja poreske i socijalne politike, koje se odnose na poljoprivredu.

Pošto mere agrarne politike mogu imati različit uticaj na proizvodnju, potrošnju i trgovinu agrarnim proizvodima, OECD je sačinio njihovu sistematizaciju, zavisno od toga da li se tim merama obezbeđuje :

- 1) podrška proizvođačima (Producer Support Estimate – PSE);

- 2) podrška potrošačima (Consumer Support Estimate – CSE);
- 3) podrška opštim uslugama (General Services Support Estimate – GSSE), i
- 4) ukupna podrška (Total Support Estimate – TSE).

Svi navedeni osnovni indikatori izražavaju se u novčanom iznosu i u različitim oblicima relativnih indikatora. Prema obuhvatu mera agrarne politike, između indikatora postoje određene razlike. Naime, dok se PSE i CSE izračunavaju po proizvodima i ukupno, GSSE i TSE se odnose isključivo na celokupni agrarni sektor.

Krajem osamdesetih godina u članicama OECD je razvijena metodologija čijom primenom od strane FAO je sačinjavana rang lista zemalja prema stepenu zaštite njihovog agrarnog sektora. Ti različiti oblici tarifne i netarifne zaštite se, inače, smatraju najznačajnijim faktorom koji doprinosi jačanju distorzivnih elemenata na svetskom tržištu poljoprivredno prehrambenih proizvoda. Međutim, zbog prirode metodološkog postupka za izračunavanje prvobitno ustanovljenih pokazatelja, njihova primena vremenom je postajala ograničena. Tokom devedesetih godina prošlog veka sistem mera za podršku poljoprivredi u velikoj je meri usložen, što je otežalo i primenu originalne PSE/CSE metodologije. Polje na kojem je primena pomenutog metodološkog postupka naročito bila limitirana odnosila su se na direktna plaćanja koja imaju za cilj održavanje dohotka poljoprivrednih proizvođača na željenom nivou. Kao direktna posledica primene takvih direktnih finansijskih transfera, uz ostale preostale vidove direktne i indirektno podrške, u međunarodnim trgovinskim okvirima i dalje ostaju prisutni razni vidovi diskriminacije, što se posebno nepovoljno odražava na zemlje u razvoju.

Po svojoj originalnoj definiciji PSE predstavlja sumu novca kojom se poljoprivrednicima od strane države nadoknađuje gubitak dohotka usled neispunjavanja definisanih ciljeva agrarne politike. Danas se, međutim, PSE predstavlja kao indikator direktnih i indirektnih mera podrške poljoprivrednim proizvođačima i to putem transfera sredstava od potrošača i poreskih obveznika. Dakle, pored uticaja na cene poljoprivrednih proizvoda, PSE se fokusira i na delovanje drugih mera podrške proizvođačima, kao: subvencionisanje dohotka, podršku na tržištu inputa, direktni transferi, sistemi kvota, kao i na finansiranje različitih razvojnih programa i istraživačkih poduhvata u domenu poljoprivredne proizvodnje. Iz tih razloga, 1998. godine Ekvivalent subvencionisanja proizvođača preimenovan je u Procenu podrške proizvođačima («Producer Support Estimate»), iako je skraćena i dalje ostala ista (PSE). Prema svom novom značenju ovaj indikator više se ne ograničava isključivo na direktna subvencionisanja, već u sebi sadrži i sve ostale raznovrsne oblike direktnih i indirektnih transfera proizvođačima.

Na osnovu same definicije PSE indikatora jasno je da ovaj pokazatelj ne kvantifikuje uticaj mera agrarne politike na poljoprivredu, ali obezbeđuje informacije, koje mogu u kvantitativnom obliku ilustrovati taj uticaj. Ukoliko, na primer, ukupni PSE ima vrednost nula, to znači da na domaćem tržištu proizvođači svoje proizvode realizuju po svetskim cenama, odnosno da se ne obezbeđuje nikakav vid zaštite od strane države. Ako je PSE pozitivan, to onda upućuje na zaključak da su proizvođači subvencionisani, bilo putem cenovne podrške i/ili po osnovu različitih budžetskih plaćanja. Ako, međutim, ispred PSE stoji predznak koji označava negativnu vrednost, to implicira zaključak da su proizvođači oporezovani ili na osnovu postignutih nižih cena u odnosu na svetske cene

i/ili na osnovu takse u okviru mera agrarne ili trgovinske politike ili, pak, zbog drugih distorzija na tržištu (Gorton et al. 2000).

Budući da su ukupni direktni i indirektni transferi poljoprivrednim proizvođačima namenjeni povećanju njihovog ukupnog prihoda, u postupku izračunavanja PSE razlikuju se dva tipa podrške i to:

- * cenovna podrška tržištu (MPS – Market Price Support), i
- * budžetska plaćanja proizvođačima (BP – Budgetary Transfers to Producers).

Prva komponenta, odnosno cenovna podrška tržištu, svodi se na kalkulaciju razlike u ceni ili Price Gap. Utvrđuje se kao razlika između domaćih i svetskih tržišnih cena. Uglavnom se izračunava za tzv. standardne ili MPS/PSE proizvode, odnosno proizvode agrarnog sektora koji se definišu kao reprezentativni³.

Pri utvrđivanju MPS za stočarske proizvode, neophodno je uzeti u obzir da pored razlike u nivou svetske i domaće cene odnosnog proizvoda, postoji i korekcija za stočnu hranu. Naime, u zavisnosti od toga da li su cene biljnih proizvoda, koji se koriste kao stočna hrana, na domaćem tržištu ispod ili iznad nivoa svetskih cena, domaći proizvođači mogu imati određene koristi odnosno eventualne gubitke. MPS će imati manju vrednost u slučaju da su biljni proizvodi potrošeni za stočnu hranu, sa stanovišta stočara oporezovani, odnosno u slučaju da je domaća cena viša od svetske. Ukoliko je cena na domaćem tržištu niža u odnosu na svetsku cenu, u slučaju da su biljni proizvodi subvencionisani, korigovani MPS za odnosni proizvod biće veći.

Utvrđivanje cenovne podrške tržištu može se ilustrovati sledećom matematičkom relacijom:

$$MPS = QP_p - QP_b$$

pri čemu je:

MPS – cenovna podrška tržištu (Market Price Support)

Q – količina

P_p – proizvođačka cena

P_b – svetska cena.

Sušтина MPS komponente nalazi se u činjenici da se radi od podršci proizvođačima koju, u stvari, putem većih domaćih cena u odnosu na svetske, plaćaju potrošači poljoprivrednih proizvoda. S obzirom na sadržinu matematičkog izraza MPS, jasno je da od ukupnog obima proizvodnje određenog proizvoda zavisi i visina ukupne podrške.

³ S obzirom da se MPS izračunava na osnovu tzv. reprezentativnih proizvoda, a zatim ekstrapolira na nivo ukupne proizvodnje, da bi se smanjila mogućnost greške, MPS/PSE proizvodi treba da pokriju dovoljno velik deo ukupne proizvodnje. Prema navodima OECD, ta granica je oko 70 % ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje (Volk, T. 2004., str. 33)

U skladu sa navedenim, dolazi se do zaključka da je MPS indikator koji ukazuje u kojoj meri i na koji način podrška poljoprivredi, putem tržišnih cena, utiče, ne samo na proizvođače, već i na potrošače određenog proizvoda.⁴

Budžetska plaćanja, kao druga komponenta PSE, mogu se javiti u različitim oblicima. Najčešće su to:

1) stvarna plaćanja proizvođačima ili

2) smanjeni budžetski prihodi.

Matematička relacija za izračunavanje druge komponente PSE glasi:

$$BP = B+C+D+E+F+G+H$$

gde su:

BP – budžetska plaćanja proizvođačima

B – plaćanja na bazi outputa

C – plaćanja na bazi zasejane površine

D – plaćanja na bazi prava iz ranijeg perioda

E – plaćanja na bazi korišćenih faktora proizvodnje

F – plaćanja na bazi ograničenja u korišćenju inputa

G – plaćanja na bazi ostvarenog dohotka

H – ostala plaćanja.

Uticaj budžetskih plaćanja proizvođačima je najintenzivniji kod mera koje predstavljaju podršku određenom proizvodu, odnosno kod plaćanja na osnovu outputa. Sprovedenjem ovih mera podrške, cena proizvoda za proizvođače se povećava, zbog čega se, zbog takve svoje prirode, budžetska plaćanja na bazi outputa često upoređuju i/ili čak izjednačavaju sa MPS.

Direktan uticaj na proizvodnju, ali u znatno manjoj meri u odnosu na budžetska plaćanja po outputu, ostvaruje se kod budžetskih plaćanja baziranih na obimu zasejanih površina ili broju grla stoke. Ovde se, zapravo, radi o vidu podrške koju proizvođači ostvaruju po osnovu prava na nadoknade iz ranijeg perioda. Drugim rečima, oni nisu obavezni da proizvode određeni proizvod, da bi imali pravo na ovaj vid subvencija.

⁴ MPS je, prema metodologiji OECD, indikator koji se odnosi samo na jedan proizvod.

Primarni cilj budžetskih plaćanja koja se zasnivaju na korišćenju faktora proizvodnje ogleda se u smanjivanju troškova za proizvođače. Putem ovakvih plaćanja, naime, država stimuliše proizvodnju određenog proizvoda, čiji se inputi subvencionišu.

Uticao na poljoprivrednu proizvodnju, koji se ostvaruje putem plaćanja na bazi ograničenja u korišćenju inputa manji je u odnosu na ostale vrste budžetskih plaćanja. Osnovni razlog takvog uticaja skopčan je sa uslovom da se ova plaćanja odnose isključivo na inpute čija je upotreba iz određenog, na primer, ekološkog, razloga ograničena ili u potpunosti ukinuta.

Plaćanja na bazi nivoa ostvarenog dohotka uslovljena su, u stvari, nepostizanjem određenog nivoa dohotka u okviru poljoprivrednog gazdinstva.

Stepen podrške poljoprivredi u Republici Srbiji. Razvoj poljoprivrede i unapređenje uslova života i rada u ruralnoj sredini, zahtevaju adekvatnu podršku od strane države. Praksa svih, a naročito privredno najrazvijenijih zemalja potvrđuje prethodnu konstataciju. Naime, i pored toga što agrarni sektor neznatno doprinosi stvaranju bruto domaćeg proizvoda, visokorazvijene zemlje izdvajaju značajna finansijska sredstva za potrebe očuvanja dohotka svojih poljoprivrednih proizvođača na željenom nivou. Posmatranjem prakse zemalja u razvoju, dolazi se do zaključka da se, uprkos relativno velikom značaju agrarnog sektora u ukupnoj privredi ove grupe zemalja, samo simbolična sredstva izdvajaju za potrebe funkcionisanja i razvoja poljoprivrede i sela. S obzirom da se Srbija, na osnovu demografskih i ekonomskih indikatora, ipak svrstava u grupu privredno manje razvijenih zemalja, čini se kao značajna analiza podrške koju uživa agrarni sektor.

Analizom strukture agrarnog budžeta Republike Srbije dobija se slika o namenskoj upotrebi budžetskih sredstava u svrhu zaštite dohotka poljoprivrednih proizvođača i unapređenja poljoprivredne proizvodnje i ruralne sredine. U strukturi agrarnog budžeta uočljiva je dominacija premiranja proizvodnje mleka i industrijskog bilja, kao i regresiranja cena pojedinih inputa. Sredstva namenjena za navedene tri namene učestvuju u ukupnoj vrednosti budžetskih sredstava sa čak 60 do 70%. Među ostalim namenama sredstva agrarnog budžeta u Srbiji usmerena su ka: uvođenju i sertifikaciji sistema bezbednosti hrane, izvoznim subvencijama, unapređenju poljoprivredne savetodavne službe, podizanju novih višegodišnjih zasada, itd.

Izračunavanje PSE indikatora za poljoprivredne proizvode u Srbiji moguće je na osnovu podataka zvanične evidencije Republičkog zavoda za statistiku, kao i uvidom u visinu budžetskih izdvajanja za određene namene. Međutim, mogućnosti komparacije stepena agrarnog protekcionizma, izračunavanjem PSE indikatora, u Srbiji sa drugim zemljama ograničeno je zbog toga što evidencija OECD-a još uvek ne obuhvata podatke o budžetskim transferima i cenovnoj podršci koja se u našoj zemlji obezbeđuje za sektor agrara kao što to čini za ostale države, članice OECD-a.

Pitanja i diskusija

1. Zbog čega zemlje u razvoju, iako za tim imaju snažnu potrebu, treba da budu obazrive prilikom izlaska na međunarodno tržište?

2. Kada je i zbog čega u međunarodnim okvirima agrarni protekcionizam doživeo ekspanziju?
3. Šta je bio (i ostao) suštinski cilj međunarodnih trgovinskih pregovora kada je u pitanju trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima?
4. Koji razlozi su doveli do toga da se osamdesetih godina XX veka u okviru OECD-a kreira PSE/CSE metodologija?
5. Šta znači skraćenica PSE i šta ovaj indikator pokazuje?
6. Iz koje dve komponente se sastoji PSE indikator?
7. Zbog čega se smatra da je za normalno funkcionisanje i razvoj poljoprivrede neophodna snažna finansijska podrška države?
8. Napravite komparaciju nivoa zaštite poljoprivrede u razvijenim i zemljama u razvoju.
9. Za koje namene se izdvaja najveći deo sredstava iz agrarnog budžeta Republike Srbije?

Diskusija – Ilustracija primene PSE u kvantifikovanju stepena zaštite poljoprivrede pojedinih zemalja data je u Tabeli 3. na osnovu podataka koje u okviru svoje zvanične statističke baze objavljuje Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj.

Tabela 5. Vrednosti PSE u zemljama OECD u 2014. godini

Zemlje i/ili asocijacija zemalja	PSE u milijardama USD	% vrednosti proizvodnje
Australija	1,1	2,2
Kanada	4,6	8,9
Čile	0,4	3,0
Island	0,2	47,7
Izrael	0,8	9,7
Japan	44,3	49,2
Korea	22,0	51,1
Meksiko	8,5	13,3
Novi Zeland	0,2	0,9
Norveška	3,9	58,4
Švajcarska	6,7	56,5
Turska	15,5	22,6
SAD	46,5	9,8
EU (28 zemalja)	106,9	18,1
Brazil	8,8	4,4
Kina	292,5	20,2
Kolumbija	4,9	16,6
Indonezija	31,1	23,4
Kazahstan	0,9	6,4
Rusija	8,8	8,8
Južna Afrika	0,5	2,4
Ukrajina	-2,9	-8,2

Izvor: www.stats.oecd.org

Proračun nivoa subvencija u pojedinim zemljama, članicama OECD-a upućuje na zaključak da je kod većine ovih zemalja nivo subvencija izuzetno visok, u čemu prednjače resursno siromašnije zemlje: Island, Japan, Švajcarska, Norveška i Koreja.

Sa druge strane, zemlje kao što su Australija i Novi Zeland, mereno PSE indikatorom, ostvaruju znatno niži nivo zaštite svoje poljoprivrede. Osnovni razlog relativno niskog nivoa agrarnog protekcionizma u ovim zemljama je visoka produktivnost rada i dohodovnost poljoprivrednih gazdinstava. Visoka produktivnost dovodi do toga da ove države na svetskom tržištu istupaju kao visoko konkurentne i tu svoju konkurentnost održavaju bez ekstremno visokih subvencija.

- Iako je pod uticajem trgovinskih pregovora u okviru STO stepen agrarnog protekcionizma u SAD i Evropskoj uniji redukovan, postojeći sistem zaštite poljoprivrede i dalje prouzrokuje distorzije na svetskom tržištu hrane. Zbog čega se, po vašem mišljenju, ove zemlje – najveći izvoznici poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, i dalje zalažu za takav sistem subvencionisanja svoje poljoprivrede? Da li, pored ekonomskih, postoje i neke druge vrste interesa za održavanje dominantne pozicije izvoznika na međunarodnom tržištu hrane?*
- Koji razlozi dovode do prisustva visokog nivoa subvencija, a samim tim i agrarnog protekcionizma, u zemljama kao što su Turska i Kina koje se nalaze u fazi ekonomske ekspanije?*
- Na koji način, osim povećavanjem stepena samodovoljnosti u poljoprivrednoj proizvodnji, smanjiti i/ili eliminisati diskriminaciju zemalja u razvoju na svetskom tržištu hrane?*

7.7. Referentna literatura

1. Bogdanov, N. (2004): Bogdanov, N. (2004): "Poljoprivreda u međunarodnim integracijama i položaj Srbije", monografija, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije, Beograd
2. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Poljoprivredni fakultet, Zemun
3. Gorton, M., Buckwell, A., Davidova, S.(2000): "Transfers and Distortions Along CEEC Food Supply Chains" in: Tangerman, S., Banse, M.: "Central and East European Agriculture in an expanding European Union", CAB International, Wallingford, UK
4. Grupa autora (2013): Komparativna analiza agrarnih politika razvijenih zemalja, Ekonomski fakultet, Subotica
5. Marković, K., Zekić, S. (2006): «Liberalizacija trgovine kao preduslov za integraciju Republike Srbije u međunarodne ekonomske tokove», Monografija: Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu, Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 35-45
6. Marković, K. (2007): «Reforma trgovinske politike zemalja centralne i istočne Evrope – moguće pouke za Republiku Srbiju», Monografija: Međunarodna iskustva u tranziciji agrarnog sektora i ruralnih područja, Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 73-80, ISBN: 978-86-86087-06-5
7. Marković, K. (2008): «Mere budžetske podrške poljoprivredi u Srbiji i Evropskoj Uniji – komparacija i mogućnosti usklađivanja», Tematski zbornik pod nazivom «Evropska unija i Zapadni Balkan – izazovi za agroprivredu Srbije: Šta nam je činiti?», Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Regionalna privredna komora, Beograd, Novi Sad, str. 49-55, ISBN 978-86-86087-10-2
8. Marković, K. (2009): «Zaštita osnovnih poljoprivrednih proizvoda u Evropskoj uniji sa osvrtom na Srbiju», Agroekonomika br. 41-42, Vol. 41-42, str. 24-36, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
9. Marković, K. (2009): «Liberalizacija trgovine poljoprivrednim proizvodima u procesu tranzicije – primer Republike Srbije», tematski zbornik pod nazivom: «Poljoprivreda i ruralna područja Srbije – Osetljive tačke tranzicije i komparacija sa drugim zemljama», str. 117-132, ISBN 978-86-86087-18-8, COBISS.SR-ID 171544588
10. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
11. Mihajlović, L., Andrić, Lj. (1999): «Multilateralni trgovinski pregovori o liberalizaciji svetske trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima – geneza, koraci, dometi», Privredna izgradnja, god. XLII, broj 3 – 4, str. 111-124, Novi Sad
12. Mihajlović, L., Arsenović, Đ. (2002): Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
13. Nelson J. F. (1999): "Producer Subsidy Equivalents (PSE) for Dairy", Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture, Washington D.C.
14. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

15. OECD (2004): «Agricultural Support: How is it Measured and What does it Mean?», The OECD Policy Briefs, www.oecd.org/publications/Pol_brief
16. OECD (2004): «Methodology for the measurement of support and use in policy evaluation», www.oecd.org/agr/policy
17. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
18. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maksimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede agrarna politika i ruralni razvoj, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
19. Prekrajac, Z. (2001): Tretman poljoprivrede u okviru Svetske trgovinske organizacije – geneza, stanje i perspektive, Selekcija i semenarstvo, Vol. 8, broj 1-4, str. 7-17
20. Prekrajac, Z. (2005): Poljoprivreda i zemlje u razvoju u novoj rundi pregovora u okviru STO, Privredna izgradnja, XLVIII, broj 1-2, str. 53-70
21. Reed, M.R. (2001): «International Trade in Agricultural Products», Prentice – Hall, Inc., Upper Saddle River, New Jersey
22. Swinbank, A., Tanner, C. (1996): «Farm Policy and Trade Conflict: The Uruguay Round and CAP Reform», Ann Arbor, The University of Michigan Press
23. US Department of Agriculture (1994): «Impact of the GATT Uruguay Round on Agricultural Trade», Washington D.C
24. Volk, T. (2004): „Uticaj agrarne politike na razvoj poljoprivrede Slovenije u periodu tranzicije i uključenja u Evropsku uniju“, Društvo agrarnih ekonomista Slovenije i Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Ljubljana, Beograd
25. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
26. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

8. AGRARNA POLITIKA

8.1. Osnovna ograničenja agrarne politike u Republici Srbiji

Loše proizvodne i ekonomske performanse poljoprivrede Srbije posledica su brojnih ograničenja koja ovaj sektor privrede prate decenijama. Kao ključno ograničenje razvoju efikasne poljoprivrede izdvaja se koncept privrednog razvoja koji je posle Drugog svetskog rata usvojen na području bivše SFRJ, odnosno koncept industrijalizacije. U okviru takvog razvojnog koncepta, favorizovanje industrije automatski je značilo stavljanje agrarnog sektora u drugi plan. Koncept bimodalne ili tzv. dualne razvojne strategije u agraru značio je stvaranje društvenog i privatnog sektora poljoprivrede koji u startu nisu bili ravnopravni kada je u pitanju podrška države kroz mere agrarne politike. Zanemarivanje privatnog sektora, u čijem se posedu nalazi većina proizvodnih kapaciteta, ostavilo je svoj danak koji i danas naš agrarni sektor čini ekonomski neefikasnim i niskokonkurentnim. Takođe, makroekonomska politika je svojim instrumentima i merama, pre svega cenama faktora proizvoda, kapitala i deviznim kursom stavila poljoprivredu u poziciju snabdevača tržišta hranom, ne vodeći pri tom računa o činjenici da i poljoprivreda zaslužuje da bude ekonomski efikasna privredna delatnost umesto što joj je dodeljena uloga socijalnog amortizera. Još jedno veliko ograničenje koje je verni pratilac poljoprivrede u Srbiji su neadekvatne i nedovoljno efikasne institucije. Postavljene u skladu sa usvojenim razvojnim konceptom i strategijama, institucije koje bi trebalo da budu u službi agrarnog sektora svoj rad su uglavnom usmerile ka društvenom sektoru poljoprivrede, dok je privatni sektor ostajao uskraćen za značajniji vid finansijske i tehničke podrške.

Društveno - ekonomska tranzicija, započeta 1989. godine dovela je i do transformacija unutar agrara. Pored toga, strateško opredeljenje za integrisanje naše zemlje u međunarodne ekonomske tokove trebalo bi da označi novo razdoblje u vođenju politike razvoja poljoprivrede. Harmonizacija institucija, propisa i strategija sa pravilima STO i legislativom Evropske unije ostaviće prostora za početak vođenja makroekonomske i agrarne politike koja će biti usmerena tako da afirmiše podizanje konkurentnosti našeg agrarnog sektora i unapređenje svih njegovih ekonomskih performansi.

8.2. Mere agrarne politike

Sve mere koje se sprovode u cilju razvoja poljoprivrede podeljene su u tri grupe: 1. Mere zemljišne politike 2. Ekonomske mere agrarne politike i 3. Organizaciono – institucionalne mere agrarne politike.

8.2.1. Mere zemljišne politike

Zemljište, kao prirodni resurs, predstavlja neophodan uslov primarne poljoprivredne proizvodnje. Nepokretnost i neumnoživost, odnosno limitiranost zemljišta nameću potrebu za njegovim očuvanjem i racionalnim korišćenjem. Jedan od najvažnijih instrumenata odgovornog upravljanja ovim prirodnim resursom, koji ni u skorijoj budućnosti neće imati alternativu, su mere agrarne, odnosno zemljišne politike. Mere zemljišne politike usmerene su u pravcu unapređenja posedovne strukture i stvaranja optimalnih uslova za organizovanje poljoprivredne proizvodnje kojom se ostvaruju najbolji proizvodni i ekonomski efekti. Sve mere zemljišne politike svrstane su u tri grupe. Prvu grupu čine mere za regulisanje posedovnih odnosa i to: agrarna reforma i mere za zaštitu poseda od cepanja, komasacija, arondacija, agrarni maksimum i minimum i sistem nasleđivanja. Drugu grupu mera čine mere za poboljšanje kvaliteta zemljišta. Kvalitet zemljišta unapređuje se melioracijama i bonitiranjem. Treću grupu mera zemljišne politike predstavljaju mere koje se sprovode u cilju zaštite ovog nezamenjivog prirodnog resursa.

8.2.2. Ekonomske mere agrarne politike

Ekonomskim merama u okviru poljoprivredne politike reguliše se položaj agrarnog sektora u odnosu na ostale privredne oblasti. Takođe ekonomskim merama agrarne politike reguliše se odnos pojedinih grana i linija proizvodnji unutar same poljoprivrede. Set ekonomskih mera, među kojima se kao najvažnije izdvajaju poreska politika, politika cena i investiciono-kreditna politika, usklađene su sa merama makroekonomske politike i prihvaćenom strategijom dugoročnog privrednog razvoja.

Sistem i politika cena poljoprivrednih proizvoda predstavlja značajnu meru agrarne politike kako sa aspekta zaštite dohotka poljoprivrednika, tako i sa aspekta nivoa akumulacije potrošača i proizvođača iz nepoljoprivrednog sektora. Neodrživost slobodne konkurencije na tržištu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda proističe iz visoke zavisnosti poljoprivrede od prirodnih uslova. Ova zavisnost prouzrokuje stalne fluktuacije i nestabilnost u odnosu ponude i tražnje, pa je vođenje politike cena u poljoprivredi specifično u odnosu na druge privredne grane. Ublažavanje nestabilnosti na tržištu agrarnih proizvoda i zaštita dohotka poljoprivrednika ostvaruje se primenom institucionalnih, odnosno zaštitnih cena.

Biološki karakter proizvodnje i visoka zavisnost proizvodnih i ekonomskih rezultata od prirodnih uslova u poljoprivredi zahteva angažovanje srazmerno većeg obima novčanih sredstava i to na duži rok. Pri tome, rizik za ostvarenje konačnih rezultata je srazmerno veći. Poljoprivreda je uvek pripadala oblastima u kojima je mogućnost samofinansiranja zbog niže produktivnosti rada na niskom nivou, pa je otuda potreba za kreditima izraženija u odnosu na druge privredne delatnosti. Osnovni izvori sredstava za kreditiranje agrarnog sektora su: agrarni budžet, krediti poslovnih (komercijalnih) banaka, razvojni fondovi, bužeti na opštinskom (lokalnom) nivou i lizing kompanije.

Sistem oporezivanja poljoprivrede u određenoj zemlji uslovljen je, pre svega, političkim i ekonomskim faktorima, ali i tradicijom, navikama i običajima. Dobar, odnosno pravičan sistem oporezivanja poljoprivrede trebalo bi da se zasniva na opštem naučnom iskustvu teorije poreza, ali i strateškim smernicama razvoja nacionalne poljoprivrede. Poreski sistem i poreska politika nisu statička kategorija. Oni se menjaju u zavisnosti od ciljeva, promene u privrednom sistemu i stepenu razvijenosti privrede i poljoprivrede. Porodična gazdinstva u Srbiji plaćaju porez na dohodak građana, porez na imovinu i porez na dodatu vrednost. Poresku osnovicu poreza na dohodak od poljoprivrede i šumarstva predstavlja katastarski ili stvarni prihod. U cilju zaštite dohotka poljoprivrednika, u okviru fiskalne politike predviđena su i odgovarajuće poreske olakšice i poreska oslobađanja.

Osnovni ciljevi spoljnotrgovinske politike u oblasti poljoprivrede predstavlja podsticanje domaće proizvodnje, produktivnosti, konkurentnosti, efikasnosti korišćenja raspoloživih resursa, zaštita domaće proizvodnje, povećanje dohotka poljoprivrednika, obezbeđenje stabilnih uslova na tržištu i cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, kao i poboljšanje trgovinskog i platnog bilansa. Svoje ciljeve spoljnotrgovinska politika ostvaruje primenjujući mere uvozne zaštite i izvoznih podsticaja.

Snižavanje troškova proizvodnje i povećanje dohotka poljoprivrednika predstavljaju suštinski cilj sistema subvencionisanja u okviru agrarne politike svake zemlje. Po svojoj prirodi mere subvencionisanja se, u najvećem broju slučajeva mogu svrstati u domen politike cena za poljoprivredne i prehrambene proizvode. Najznačajniji vidovi subvencionisanja su: regresi, premije i kompenzacije.

Zbog strateškog značaja poljoprivredno-prehrambenih proizvoda država ima zadatak da aktiviranjem pojedinih mera interveniše kako bi obezbedila stabilnost tržišta. Ovaj zadatak država ostvaruje na osnovu sistema robnih rezervi. Kao poseban vid tržišnih podsticaja poljoprivrednicima javljaju se troškovi skladištenja koji predstavljaju novčane iznose koji se isplaćuju poljoprivrednicima za skladištenje poljoprivrednih proizvoda radi sprečavanja poremećaja na tržištu.

Rizici sa kojima se suočava poljoprivredna proizvodnja, počevši od prirodnih nepogoda do nestabilnosti na tržištu, zahtevaju savremeni oblik zaštite u vidu osiguranja. Iako predstavlja važan instrument upravljanja rizikom, osiguranje u poljoprivredi u uslovima niskog stepena ekonomske razvijenosti i dalje se posmatra kao trošak, a ne kao investicija. Osiguranje u poljoprivredi deli se na: osiguranje useva i plodova i osiguranje domaćih životinja.

8.2.3. Organizaciono - institucionalne mere agrarne politike

Naučna, tehnička i tehnološka dostignuća u savremenim uslovima označeni su kao faktori koji određuju dinamiku razvoja agrarnog sektora svake zemlje. Ključnu ulogu u stvaranju i osposobljavanju za uspešan rad naučno-istraživačkih, ali i razvojnih i savetodavnih institucija u oblasti poljoprivrede, ima država. Mere agrarne politike koje se ubrajaju u red organizaciono-administrativnih su: poljoprivredno obrazovanje, poljoprivredna savetodavna služba i naučno-istraživački rad u oblasti poljoprivrede.

Poljoprivredno obrazovanje, kao uslov razvoja poljoprivrede i mera agrarne politike, organizovano je u okviru srednjih poljoprivrednih škola i fakulteta. Iako nije obavezno, znanje iz oblasti biotehnologije i agroekonomije više je nego poželjno, ne samo za poljoprivredne proizvođače, već za sve subjekte koji na direktan ili indirektan način doprinose razvoju poljoprivrede.

Poljoprivredna savetodavna služba predstavlja svojevrsnu sponu između naučno-istraživačkog rada i poljoprivredne prakse. Kroz različite sisteme i metode savetodavnog rada ona ima zadatak da nosiocima poljoprivredne proizvodnje učini dostupnim informacije vezane za savremena dostignuća biotehnologije, aktuelno stanje ponude i tražnje na domaćem i svetskom tržištu, kao i sve mogućnosti koje im stoje na raspolaganju kada su u pitanju subvencije, regres, krediti i ostale mere agrarne politike koje sprovodi država. Rad savetodavne službe dragocen je i zbog povratnih informacije koje savetodavci, radeći na terenu, dobijaju od poljoprivrednika a sve u cilju unapređenja agrarne politike u budućem periodu.

Poseban vid podrške razvoju poljoprivrede predstavljaju naučno-istraživačke institucije. Njihov rad je po pravilu uskospecijalizovan, vezan za izučavanje pojedinih grupa kultura ili linija poljoprivredne proizvodnje. Osim toga pojedine naučno-istraživačke jedinice bave se svim pitanjima iz oblasti agroindustrijske proizvodnje. Za razliku od poljoprivrednog savetodavstva, koje može biti organizovano kao javni servis, ali i u vidu privatnih konsultantskih agencija, institucije koje se bave naučno-istraživačkim radom, zbog značaja i rizika koje nose, po pravilu su finansirane od strane države.

8.3. Pregled osnovnih pojmova

Dualna (bimodalna) razvojna strategija je koncept razvoja čija je osnovna karakteristika orijentacija na stvaranje modernog društvenog sektora poljoprivrede s jedne strane i postepeno ukidanje i podruštvljavanje zemljoradničkih gazdinstava posmatrano s druge strane. Ovakvo strateško opredeljenje, posmatrano dugoročno, uslovalo je neefikasnost agroprivrede naše zemlje, obzirom da je moguća ekonomska osnova strategije zamenjena političkom.

Agrarna reforma je mera agrarne politike kojom se menjaju posedovni odnosi u poljoprivredi i vrši redistribucija agrarnih resusa jedne zemlje. U širem smislu, ona

uključuje i promene u poljoprivrednim institucijama, kao na primer u oblasti oporezivanja, kreditiranja, zemljišnih renti i svih ostalih segmenata agrarne politike koje su vezane za poljoprivredno zemljište. Sprovođenje agrarne reforme povezano je s promenama u društveno-ekonomskom sistemu i vrši se najčešće na prelazu društva iz jednog društveno-ekonomskog sistema u drugi.

Zaštita poseda od cepanja predstavlja set mera agrarne politike koji ima za cilj zaštitu poljoprivrednog poseda od deobe do koje može doći usled nasleđivanja, prodaje ili na neki drugi način. U ovu grupu mera zemljišne politike ubrajaju se: komasacija, arondacija, utvrđivanje zemljišnog maksimuma i minimuma, kao i fideikomins.

Komasacija kao pojam ima latinsko poreklo (*commassatio* – zaokruživanje) i spada u domen mera države, koja se preduzima radi uređenja zemljišne teritorije, najčešće na nivou katastarske opštine, sela, opštine ili regiona. Njome se ne menjaju svojinski odnosi, već se vrši grupisanje većeg broja manjih parcela u manji broj većih parcela, uz istovremeno uređenje potrebne infrastrukture na komasiranom području. U zavisnosti od njenih ciljeva i metoda sprovođenja, komasacija može biti umerena i radikalna. Ova mera agrarne politike obuhvata: ukрупnjavanje poljoprivrednih parcela i prepraspodelu vlasništva nad njima; planiranje poljoprivredne proizvodnje; projektovanje, izgradnju i restauraciju poljskih puteva, irigracionih sistema i šumskih pojaseva, kao i sprovođenje mera zaštite voda, zemljišta, šuma, flore i faune.

Arondacija je kao pojam proistekao iz francuske reči „*arrondir*“ što znači zaokružiti. Arondacija je mera zemljišne politike koja je manje radikalna od komasacije. Naime, arondacijom se vrši grupisanje parcela u okviru jednog zemljišnog kompleksa (table), bez da se dira postojeća putna mreža ili neka druga infrastruktura. Na osnovu arondacije vlasniku privatnog zemljišta koje se nalazi između parcela zemljišta u društvenoj svojini to zemljište oduzima u korist društvene svojine i zaokruživanja parcela, a u zamenu mu se daje drugo poljoprivredno zemljište.

Agrarni maksimum je mera agrarne politike iz domena mera za zaštitu zemljišta od cepanja, koja ima za cilj utvrđivanje najvećeg poseda koji može biti u vlasništvu jednog poljoprivrednog gazdinstva. Ova mera se utvrđuje sa cijem da se ograničava ekonomsko jačanje gazdinstva i koncentracija zemljišta.

Agrarni minimum je mera agrarne politike iz domena mera za zaštitu zemljišta od cepanja, koja ima za cilj onemogućavanje pretvaranja zemljoradnika u beskućnike koji su, pri tom, bez bilo kakvog poseda.

Sistem nasleđivanja ili fideikomins predstavlja jedan od oblika očuvanja krupnog poljoprivrednog poseda na osnovu prenošenja prava nasleđivanja isključivo na jednog naslednika. Nasledniku poseda se, pri tom, uskraćuje pravo da posed otuđi, rasparča ili zaduži. Engleska, Nemačka i Austrija su zemlje u kojima je ova mera zaštite zemljišta od cepanja našla svoju najveću primenu.

Melioracije zemljišta predstavljaju skup mera koje se sprovode sa ciljem da se poprave fizičke, hemijske i biološke osobine zemljišta. Takođe, na osnovu melioracija stvara se i održava optimalni vodno-vazdušni režim zemljišta, obezbeđuju povoljniji uslovi za rast i razvoj gajenih biljaka i postizanje stabilnih prinosa u poljoprivrednoj proizvodnji. Reč melioracija vodi poreklo do latinske reči *meliorare*, što znači popraviti ili poboljšati.

Postoje tri osnovne vrste melioracija: hidromelioracija (odvodnjavanje suvišne vode), kulturnotehnička melioracija (krčenje šuma i šikara) i agromelioracija (okretanje mase tla, dubinsko preoravanje, đubrenje).

Bonitiranje zemljišta je pedološki, inženjerski i tehnički postupak u kome se za svaku katastarsku parcelu u katastarskoj opštini, na osnovu zemljišnih tipova, podtipova, varijeteta, formi i podformi, kao i prirodnih i klimatskih činilaca, određuje bonitetna klasa i podklasa zemljišta, bez obzira na način kako se to zemljište koristi (njiva, bašta, voćnjak, vinograd, livada, pašnjak, trstik ili močvara). Bonitiranje zemljišta se sastoji iz tri faze istraživanja: prikupljanje opisnih podataka o zemljištu, laboratorijske analize zemljišnih uzoraka i izrada bonitetnog kartografskog elaborata.

Garantovana cena je najniža cena koja može biti plaćena proizvođaču određenih poljoprivrednih proizvoda i po kojoj su tržišne institucije (direkcije za robne rezerve, državne agencije, veletržnice i dr.) dužne da intervenišu na tržištu u uslovima poremećaja. Kada tržišne cene određenih proizvoda padnu na nivo garantovanih cena i ukoliko proizvođači te proizvode preko uobičajenih kanala ne mogu prodati na tržištu po ovim cenama, ove institucije kupuju od proizvođača celokupne ponuđene količine određenog proizvoda propisanog kvaliteta. Garantovane cene određuju se za brašno, šećer, jestivo ulje, sveže meso, pasterizovano mleko, puter, mleko u prahu, fermentisani duvan.

Orijentaciona (indikativna) cena predstavlja ciljnu tržišnu cenu proizvoda i služi kao orijentacioni osnov za aktiviranje mera ekonomske politike (intervencije stabilizacionih robnih rezervi, interventni uvoz, uvozna zaštita i dr.), a u cilju zaštite i proizvođača i potrošača, odnosno održavanja nivoa tržišnih cena poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda oko nivoa tih ciljnih cena. Indikativne cene se utvrđuju za iste proizvode za koje se propisuju i garantovane cene. Kao i garantovane cene, donose se od strane vlade, a na predlog ministarstva za poljoprivredu.

Uvozna prag cena predstavlja dopunski cenovni oblik i najniži granični nivo cena određenih proizvoda uvoznog porekla, koji obezbeđuje da ciljna strukturna stabilnost domaćeg tržišta, uspostavljena na osnovi konkurencije domaćih proizvođača, zaštićenih garantovanim i/ili indikativnom cenom, ne bude ugrožena uvozom tih proizvoda koji su indomicilno visoko subvencionisani i u proizvodnji i u izvozu.

Minimalna izvozna cena je najniži nivo cena određenih poljoprivrednih proizvoda po kojima se mogu zaključivati spoljnotrgovinski poslovi izvoza, koja se uvrtuje kada nadležne institucije procene da je to u interesu ostvarivanja politike zaštite domaće proizvodnje i realizacije politike izvoza ovih proizvoda.

Poljoprivredni kredit je, u uslovima nedostatka potrebne akumulacije za samofinansiranje investicija, nužna alternativa za funkcionisanje i razvoj agrara. Kredit predstavlja oblik međusektorskih veza u određenoj privredi preko kojih se, posredstvom kreditiranja, vrši alokacija ukupne akumulacije na pojedine proizvodne segmente i subjekte. Zbog specifičnosti poljoprivrede i poljoprivredni kredit se, po pravilu, odlikuju nižom kamatnom stopom, kao i dužim rokom otplate. Povoljni uslovi vraćanja kredita namenjenih poljoprivredi odlikuju se i tzv. grejs periodom koji podrazumeva da se tokom određenog perioda ne otplaćuju ni kamata ni glavnica. To je, u stvari, period između otplate kredita i dospeća prve rate ili anuiteta. Grejs period može trajati od nekoliko meseci do nekoliko godina.

Stvarni prihod od poljoprivrede i šumarstva utvrđuje se na isti način kao osnovica poreza na dohodak po osnovu prihoda od samostalne delatnosti.

Katastarski prihod od poljoprivrede i šumarstva je prihod koji je u katastru zemljišta utvrđen za svaku posebnu jedinicu zemljišta, odnosno šume koja se može koristiti za poljoprivrednu proizvodnju, odnosno šumarstvo, bez obzira na to da li se kao takva koristi ili ne.

Premije su novčani iznosi koji se isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima za isporučene poljoprivredne proizvode.

Regresi su novčani iznosi koji se u određenom procentu isplaćuju za kupljenu količinu inputa neophodnih za poljoprivrednu proizvodnju. Regresi se isplaćuju za kupovinu goriva i đubriva, kao i kod plaćanja premija osiguranja useva, plodova i životinja. Visina regresa uvrđuje se po jedinici kupljenog proizvoda i isplaćuje direktno proizvođačima inputa ili organizacijama koje se bave proizvodnjom i prometom ovih proizvoda, smanjenjem cena njihovih proizvoda za iznos regresa.

Kompenzacije su oblik subvencija koje se isplaćuju prerađivačima u cilju da oni svoje finalne proizvode plasiraju na tržište po nižim cenama, kako bi se ostvarila zaštita standarda potrošača.

Osiguranje u poljoprivredi je oblik ekonomske zaštite proizvođača i instrument upravljanja rizikom. Predmet osiguranja mogu biti sve poljoprivredne kulture (osiguranje useva i plodova) i domaće životinje (osiguranje životinja). Osiguranjem se pokrivaju rizici, odnosno štete nastale usled prirodnih nepogoda ili nesrećnog slučaja koji mogu da dovedu do gubitaka iskoristivih delova biljnih kultura ili oboljenja i uginuća životinja. Visina premije osiguranja zavisi od više činilaca, a to su: vrsta useva, odnosno životinja, izabrane vrste rizika za osiguranje, uslovi i način uzgoja, ugovorena franšiza.

Sporazumni poljoprivredni savetodavni pristup je model organizovanja poljoprivredne savetodavne službe koji kao svoj osnovni cilj ima povećanje nacionalne poljoprivredne proizvodnje i izvoza, kao i porast dohotka poljoprivrednika i kvaliteta života ruralne populacije. Najzastupljeniji vid rada su individualne posete farmerima, odnosno gazdinstvima. Ovaj modelski pristup poljoprivrednom savetodavstvu prisutan je uglavnom u nerazvijenim zemljama.

Sistem obuke i posete je pristup organizovanju poljoprivredne savetodavne službe kod koga se u prvi plan stavljaju mikro ciljevi, odnosno cijevi poljoprivrednih proizvođača, pre svega povećanje proizvodnje i profita. Sistem obuke i posete ima za cilj širenje novih tehnologija poljoprivredne proizvodnje u pravcu svih kategorija gazdinstava. Specifičnost ovog modelskog pristupa je u tome što se formira grupa tzv. kontakt farmera koji čine 10% farmerske populacije u svakom selu. Kontakt farmeri su po pravilu progresivniji poljoprivredni proizvođači, s obzirom da su oni u većoj meri sposobni da novija tehničko-tehnološka dostignuća uspešno prenesu u praksu, što je osnovni cilj savetodavnog rada.

Sistem poljoprivrednog savetodavstva kreiran od strane univerziteta kao svoj primarni cilj ima upravljanje potrebnim obrazovnim programima koji su namenjeni poljoprivrednim proizvođačima. Pored toga, savetodavni rad je usmeren na povećanje ekonomske efikasnosti poljoprivrednih gazdinstava, poboljšanje kvaliteta poljoprivrednih

i prehrambenih proizvoda, edukaciju mladih ljudi u seoskoj sredini, poboljšanje kvaliteta života poljoprivrednika, kao i očuvanje ograničenih prirodnih resursa i zaštitu životne sredine. U realizaciji svojih zadataka, poljoprivredna savetodavna služba koristi adekvatnu kombinaciju individualnih, grupnih i masovnih metoda rada.

Razvoj proizvoda i sistema proizvodnje je savetodavni pristup čija je osnovna misija razvoj tehnologija poljoprivredne proizvodnje. Ovaj svoj cilj savetodavna služba ostvaruje jačanjem veza sa svim relevantnim subjektima koji imaju određenu ulogu u transferu tehnologija. Stabilan sistem veza mora biti izgrađen između proizvođača inputa, naučno-istraživačkih institucija i poljoprivrednih proizvođača, a karika koja funkcionalno povezuje navedene subjekte upravo je savetodavna služba.

Integralni poljoprivredni razvojni programi predstavljaju jednu od varijanti organizovanja savetodavnog rada i mogućeg načina realizacije funkcija savetodavstva u agrarnom razvoju. Suština ovog koncepta je da se jedino na osnovu integracije svih subjekata koji međusobno saraduju mogu realizovati poljoprivredni razvojni programi u određenim regionima sveta. Razvojni programi uglavnom su orijentisani na povećanje prinosa i intenziviranje proizvodnje. Klijenti su sve kategorije poljoprivrednih proizvođača, koji na ovaj način mogu rešiti i problem nedostatka inputa, kredita i ostalih faktora proizvodnje.

Integralni ruralni razvojni programi pored ekonomskog, imaju i socijalni karakter s obzirom da, pored razvoja poljoprivredne proizvodnje, imaju za cilj podizanje kvaliteta života ruralnog stanovništva na viši nivo. U okviru ovog pristupa savetodavnom radu naglašava se značaj participacije stanovništva u realizaciji programa, a pre toga i u određivanju razvojnih prioriteta.

8.4. Pitanja za proveru znanja

1. Objasnite suštinu dualne razvojne strategije u agraru i njene posledice na ekonomski položaj pojedinih subjekata u poljoprivredi.
2. Objasnite ulogu poljoprivrede kao tzv. socijalnog amortizera.
3. Objasnite ulogu institucija u određivanju ekonomskog položaja privatnih poljoprivrednih gazdinstava.
4. Navedite tri grupe mera agrarne politike.
5. Čemu su namenjene mere zemljišne politike?
6. Navedite tri grupe mera zemljišne politike.
7. Koje mere agrarne politike su namenjene regulisanju posedovnih odnosa?
8. Koje mere agrarne politike su namenjene poboljšanju kvaliteta zemljišta?
9. Do kakvih promena dovodi i zbog čega se sprovodi agrarna reforma kao mera agrarne politike?
10. Koje mere agrarne politike su namenjene zaštiti poseda od cepanja?
11. Napišite definiciju pojma „komasacija“.
12. Do kakvih promena dovodi komasacija i koje postupke podrazumeva ova mera agrarne politike?
13. Zbog čega se arondacija smatra manje radikalnom merom od komasacije?

14. U čemu se ogleda suština agrarnog maksimuma kao mere agrarne politike?
15. Zbog čega se određuje agrarni minimum?
16. Na koji način se primenom sistema nasleđivanja poljoprivredni posed čuva od cepanja?
17. Šta su to melioracije zemljišta i koje vrste melioracija postoje?
18. Objasnite bonitiranje zemljišta kao meru agrarne politike.
19. Iz koje tri faze se sastoji bonitiranje zemljišta?
20. Navedite najvažnije ekonomske mere agrarne politike.
21. Zbog čega je vođenje politike cena u poljoprivredi specifično?
22. Objasnite funkciju institucionalnih cena.
23. Navedite najznačajnije oblike zaštitnih cena koje imaju primenu u poljoprivredi.
24. Napišite definiciju „garantovane cene“.
25. Za koje poljoprivredno-prehrambene proizvode se propisuju garantovane cene?
26. Objasnite ulogu i značaj indikativne (orijentacione) cene u poljoprivredi.
27. Napišite definiciju pojma „uvozna prag cena“.
28. Napišite definiciju pojma „minimalna izvozna cena“.
29. Zbog čega je u poljoprivredi potreba za kreditima izraženija u odnosu na druge privredne delatnosti?
30. Koji izvori sredstava za kreditiranje poljoprivrede postoje?
31. U čemu se ogledaju pogodnosti poljoprivrednog kredita u odnosu na druge vrste kredita?
32. Šta je to grejs period i čemu je namenjen?
33. Šta čini poresku osnovicu poreza na dohodak od poljoprivrede i šumarstva?
34. U čemu je razlika između stvarnog i katastarskog prihoda?
35. Šta je osnovni cilj spoljnotrgovinske politike u oblasti poljoprivrede?
36. Šta su to premije?
37. Objasnite regrese kao meru agrarne politike.
38. Šta su to kompenzacije?
39. Objasnite funkciju sistema robnih rezervi u poljoprivredi.
40. Koje vrste osiguranja u poljoprivredi postoje?
41. Od kojih činilaca zavisi visina premije osiguranja u poljoprivredi?
42. Koje mere agrarne politike se ubrajaju u red organizaciono-razvojnih mera?
43. Šta je to poljoprivredna savetodavna služba i šta se smatra njenom osnovnom funkcijom?
44. Zbog čega su značajne povratne informacije koje savetodavna služba dobija od poljoprivrednika?
45. Koji modeli organizovanja poljoprivredne savetodavne službe postoje?
46. Objasnite sporazumni poljoprivredni savetodavni prisup.
47. Koje su glavne karakteristike sistema obuke i posete kao načina organizovanja poljoprivredne savetodavne službe?
48. Po čemu je specifičan sistem poljoprivrednog savetodavstva organizovan od strane univerziteta?
49. Šta su osnovne prednosti sistema savetodavstva organizovanog u vidu razvoja poljoprivrede i sistema proizvodnje?
50. U čemu je sličnost, a u čemu razlika između integralnog poljoprivrednog razvojnog programa i integralnog ruralnog razvojnog programa?
51. Na koji način naučno-istraživačke institucije utiču na razvoj poljoprivrede?

8.5. Studija slučaja: Metodi mikroanalize u upravljanju agrarnom politikom

Ciljevi agrarne politike. Agrarna politika predstavlja segment makroekonomske politike koji se sastoji u različitim oblicima državne intervencije u agraru. Primarni cilj mera države trebalo bi da bude unapređenje ekonomskog položaja poljoprivrede i subjekata u njoj. Drugim rečima, merama agrarne politike se nastoji da se unaprede uslovi za poljoprivrednu proizvodnju i poboljša životni standard poljoprivrednika. Pri tome, potrebno je imati u vidu da predmet agrarne politike nisu samo primarna poljoprivredna proizvodnja i njeni nosioci, već ona svoje intervencije usmerava i u segment proizvodnje inputa za poljoprivredu, prehrambenu industriju, promet, potrošnju i politiku ishrane stanovništva.

Specifični ciljevi agrarne politike pojedinih zemalja podložni su promenama i zavise od dostignutog stepena privredne razvijenosti, mesta i značaja koji poljoprivreda ima u privrednoj strukturi, kao i od drugih brojnih činilaca. Ipak, bez obzira na nacionalne specifičnosti, u aktuelnim uslovima, ciljevi agrarne politike koji su univerzalni za sve privrede, usmereni su ka: povećanju efikasnosti poljoprivrede, zaštiti dohotka poljoprivrednika, obezbeđenju sigurnosti u snabdevanju zdravstveno-bezbednom hranom i održivom korišćenju prirodnih resursa.

S obzirom da je ekonomska politika u agraru pre svega namenjena nosiocima poljoprivredne proizvodnje, u njenom kreiranju poželjna je upotreba metoda koje će omogućiti da se potrebe poljoprivrednika prate i analiziraju kako bi se na njih što uspešnije odgovorilo.

Značaj primene metoda mikroanalize u upravljanju agrarnim razvojem i agrarnom politikom. Složenost agrarnog i ruralnog razvoja zahteva primenu širokog spektra metoda koje omogućavaju uspešno planiranje i upravljanje razvojnim procesom kako na makro, tako i na mikro nivoima. Analiza i utvrđivanje stepena komplementarnosti ciljeva nacionalne poljoprivrede sa ciljevima pojedinih tipova gazdinstava obezbeđuje definisanje razvojnih programa i politike koji su optimalno strukturirani.

Pri sagledavanju značaja primene metoda mikroanalize u upravljanju agrarnom politikom, potrebno je poći od činjenice da primena agrarne politike nije jednosmeran proces. U vezi sa tim, s razlogom se naglašava izuzetan značaj povratnih informacija sa poljoprivrednih gazdinstava o uspehu primene određenih mera agrarne politike i politike ruralnog razvoja. Na taj način obezbeđuju se informacije o problemima na koje agrarna politika i politika ruralnog razvoja nailaze u svojoj primeni. Metodama mikroanalize prikupljaju se informacije na poljoprivrednim gazdinstvima o tome koliko su mere razvojne politike prihvaćene od strane poljoprivrednih proizvođača, sa kojim se problemima i ograničenjima oni suočavaju i šta očekuju od države. Prikupljena informaciona građa predstavlja dragocenu osnovu od koje se polazi pri formulisanju agrarne politike za naredni period. Opravdanje za primenu metoda mikroanalize nalazi se upravo u činjenici da je uspeh ili neuspeh jedne razvojne politike u direktnoj vezi sa stepenom njene prihvaćenosti od strane subjekata kojima je namenjena.

Primenom metoda mikroanalize na gazdinstvima se prikupljaju informacije o:

- proizvodnim resursima kojima gazdinstva raspolažu;
- mogućnostima pristupa poljoprivrednika nekim zajedničkim resursima;
- proizvodnim i drugih ciljevima poljoprivrednika i njihovih asocijacija;
- mogućnostima uticaja poljoprivrednika na kreiranje sistema i politike cena, kao i politike korišćenja resursa, i
- mogućnostima pristupa i korišćenja javne infrastrukture i javnih službi.

Prikupljanjem ovih informacija stvara se realna slika i obezbeđuje razumevanje ponašanja i reakcija poljoprivrednih proizvođača i celokupne ruralne populacije u odnosu na različite uticaje i uslove u kojima obavljaju poljoprivrednu proizvodnju kao delatnost od koje zavisi njihova egzistencija.

Vrste metoda mikroanalize. Pri analiziranju uspeha agrane politike koristi se veliki broj formalnih i neformalnih metoda. Među njima najznačajnije su:

- kvalitativni neformalni procesi odlučivanja;
- statističke analize;
- ekonometrijske analize;
- simulacija;
- sistem analize poljoprivrede;
- matematičko programiranje;
- integralno modeliranje poljoprivrednih gazdinstava, i
- matrica strateških analiza.

Ključna razlika između formalnih i neformalnih metoda mikroanalize je u visini troškova njihove primene, kao i u dužini vremenskog perioda potrebnog za istraživanje. Brzo prikupljanje podataka na terenu i niži troškovi istraživanja često su osnovni razlozi zbog kojih se pristupa primeni tzv. neformalnih metoda. Pri tome, ne treba gubiti iz vida da se upravo brzina prikupljanja podataka može javiti kao ključno ograničenje koje utiče na preciznost i pouzdanost zaključaka do kojih se primenom neformalnih metoda dolazi. Metod *Participativne ruralne procene* i metod *Participativnog učenja i delovanja* imaju učestalu primenu u analizi situacije u ruralnim zajednicama i prikupljanju informacija o potrebama i ciljevima ruralne populacije.

Metod metod participativne ruralne procene (PRA) i participativnog učenja i delovanja (PLA). Participativne metodologije nastale su kao proizvod dugoročne interakcije između istraživača, naučnika, predstavnika vlasti, nevladinog sektora i lokalnog stanovništva. Metod participativne ruralne procene (PRA-Participatory Rural Appresial) počinje da se primenjuje osamdesetih godina prošlog veka. Ovaj metodološki pristup osmišljen je tako da omogući članovima određene lokalne zajednice da sagledaju uslove u kojima žive i rade, kao i da definišu svoje prioritete. PRA se realizuje u vidu radionica u kojima učestvuje tim stručnjaka (trenera) i lokalno stanovništvo. PRA metodologija lokalno stanovništvo ne tretira isključivo kao izvor informacija, već se paralelno sa ispitivanjem odvija i proces edukacije.

Uvođenjem procesa interaktivnog učenja PRA evoluirala u novu metodologiju. U pitanju je metod Participativnog učenja i delovanja (PLA-Participatory Learning and Action). Primenom pristupa “odozdo-nagore” (bottom-up approach) PLA metodologija koristi se,

pored ostalog, i za unapređenje poljoprivrede i uslova života u ruralnim zajednicama. Suština PLA metode najbolje se može elaborirati na osnovu komparacije njenih ključnih odrednica sa odrednicama tradicionalnog učenja.

Tabela 6. Karakteristike tradicionalnog i participativnog učenja

Tradicionalno učenje	Participativno učenje
Uloga predavača je da prenese i saopšti učenicima ono što treba da znaju	Uloga trenera je da postavi pitanje i modelira diskusiju
Predavač poseduje više teorijskog i praktičnog znanja	I predavači i učenici poseduju izvestan stepen znanja i iskustva
Predavač prenosi svoja znanja putem predavanja	Potrebno je da svako izrazi svoje mišljenje, ideje, iskustva i stručnost i to podeli sa prisutnima
Učenici su pasivno prisutni, samo prave beleške	Učenici (polaznici obuke) aktivni su i analitični, postavljaju pitanja i istražuju različite mogućnosti
Učenici uče od predavača pravi, odnosno tačan odgovor	Polaznici obuke razvijaju sopstvene odgovore, a može biti više različitih odgovora

Izvor: Vukadinović, A., et all.

U zavisnosti od cilja primene PLA/PRA metodologije koriste se različita sredstva participacije. Za istraživanje u ruralnim zajednicama koriste se brojna opšta i specifična sredstva participacije, među kojima najveću primenu imaju: brainstorming, diskusija u parovima, otvorena diskusija, kružna diskusija i prezentacija.

Brainstorming predstavlja sredstvo koje motiviše sve članove skupa da iskazivanjem sopstvenih ideja doprinesu analizi odabrane teme. Ovim sredstvom podstiče se kreativni proces protoka informacija i javnog iznošenja ideja.

Diskusija u parovima je sredstvo koje se najčešće primenjuje na početku istraživanja, a u cilju predstavljanja i upoznavanja učesnika. Svaki učesnik dobija zadatak da intervjuiše i predstavi drugog učesnika sa kojim je u paru. Par, takođe, dobija i spisak pitanja koja bi trebalo da istraži.

Otvorena diskusija je sredstvo participacije čija primena daje najbolje rezultate kada se primenjuje u malim grupama. Suština ovog sredstva ogleda se u tome da svi učesnici grupe diskutju o temi koja je zadata od strane moderatora. Pored slobodnog iznošenja mišljenja na zadatu temu, prednost primene otvorene diskusije je i stvaranje osećaja pripadništva grupi, što je jedan od preduslova uspeha primene participativnih metodologija.

Kružna diskusija podrazumeva učešće svakog člana grupe u diskusiji i to prema tačno utvrđenom redosledu i ograničenom vremenu za izlaganje. Smatra se izuzetno dobrim

sredstvom participacije s obzirom da uključuje celu grupu i podstiče slušanje tuđih stavova.

Prezentacija podrazumeva usmeno iznošenje rezultata diskusije. Za prezentaciju rezultata koriste se vizuelni elementi (tabla, veliki list papira), a ulogu prezentera preuzima neko od predstavnika lokalne zajednice.

Pitanja i diskusija

1. Šta je osnovni opšti cilj agrarne politike i kojim sve subjektima su namenjene njene mere?
2. Koji ciljevi agrarne politike su zajednički za sve države, bez obzira na stepen dostignutog ekonomskog razvoja?
3. Kako objašnjavate konstataciju da „primena agrarne politike nije jednosmeran proces“?
4. Objasnite ulogu metoda mikroanalize u procesu planiranja i upravljanja agrarnom politikom i politikom ruralnog razvoja.
5. Koje informacije se prikupljaju primenom metoda mikroanalize?
6. U čemu se ogleda razlika između formalnih i neformalnih metoda mikroanalize i zbog čega se često prednost daje primeni neformalnih metoda?
7. Objasnite suštinu metoda Participativne ruralne procene sa aspekta uloge koju ima lokalno stanovništvo.
8. Na koji način je metod Participativne ruralne procene (PRA) evoluirao u metod Participativnog učenja i delovanja (PLA)?
9. Koje sve prednosti ima participativno u odnosu na tradicionalno učenje?
10. Šta je zajedničko za sva sredstva participacije koja se primenjuju u okviru PRA/PLA metodologije?

Diskusija – Cilj svake države je kreiranje i primena razvojne politike i strategije koja je zasnovana na optimalnoj alokaciji, upotrebi i valorizaciji prirodnih i ljudskih resursa, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i lokalnom nivou. Jedno od sredstava koje se sa uspehom koristi u svrhu identifikacije raspoloživih prirodnih i humanih resursa, ali i problema i razvojnih ograničenja na nivou ruralnih lokalnih zajednica je PRA/PLA metodologija.

Zajedničkim radom stručnjaka (trenera) i lokalnog stanovništva formiraju se identifikacione (lične) karte sela. Svaka ID karta formira se na osnovu sledećih elemenata: vremenska linija, mapa resursa, sezonski kalendar, kategorizacija prema izvorima prihoda i kategorizacija prema životnom standardu.

Situaciona analiza, kao prvi korak u istraživanju, daje prikaz problema i potencijala kojima raspolaže selo, a koje lokalno stanovništvo izdvaja kao važne. Ovo sredstvo mikroanalize smatra se značajnim izvorom informacija, ne samo za lokalno stanovništvo, već i za kreatore agrarne i politike ruralnog razvoja na nacionalnom (makro) nivou.

Primer situacione analize:

Tabela 7. Potencijali i problemi (regionalni centar Ljig, područni centar Topola, Lična karta sela Gorna Trnava)

Potencijali	Problemi
Povoljan geografski položaj, blizina većih gradova	Nedostatak vodovodne mreže
Povoljni klimatski uslovi	Loša elektromreža
Postojanje dve škole	Neadekvatna kontrola kvaliteta i plasmana proizvoda
Dobri ljudski resursi	Otežan plasman proizvoda
Voćarstvo	Nezaštićenost proizvođača
Vinogradarstvo	Nedostatak vrtića
Postojanje mini farmi	Nedostatak aktivnosti udruženja
Proizvodnja šampinjona	Loši atarski putevi
Postojanje mini-hladnjača	Nedovoljna finansijska podrška poljoprivrednim proizvođačima
Razvijeno preduzetništvo	Zastarela mehanizacija
Raznovrsne sportske aktivnosti	Niske cene poljoprivrednih proizvoda
Dobra zdravstvena zaštita	Nedovoljno kvalitetan rasni sastav stoke
Postojanje veterinarske službe	Nekontrolisano sušenje voćnih zasada
Bogatstvo izvora čiste vode	Nedostatak stručne pomoći
Mogućnost velike proizvodnje, kako u voćarstvu tako i u stočarstvu	Potreba za većim brojem sporskih terena
Promocija proizvoda putem manifestacija	Usitnenost proizvodnje i poseda
Dobra telefonska mreža	svaštarenje
Postojanje crkve u selu	
Postojanje doma kulture i mesne kancelarije	

Izvor: <http://www.ruralinfosrbia.rs/sela/lj/5.pdf>

Nakon identifikacije potencijala i problema, pristupa se stvaranju opcija. Stvaranje opcija smatra se najvažnijim sredstvom PRA/PLA metodologije, koje se primenjuje u fazi planiranja. Problemi koji su identifikovani u selu razvrstavaju se, odnosno kategorizuju prema mogućnostima učešća lokalnog stanovništva u njihovom rešavanju. Kategorije su povezane sa tri modusa rešavanja problema: (1) one koje mogu da reše sami (2) one za čije rešavanje im je, pored mobilizacije vlastitih resursa, potrebna i pomoć sa strane i (3) one u čijem rešavanju ne mogu da učestvuju.

Zadatak: Razvrstajte identifikovane probleme iz tabele 5. u tri kategorije:

- 1) MI SAMI – problem koji meštani mogu da reše sami;
- 2) MI SAMI UZ POMOĆ SA STRANE – svi problemi svrstani u ovu kategoriju su oni u čijem rešavanju meštani mogu da učestvuju delimično, unosom vlastitih

sredstava (udruživanjem ili individualno), ali im je potrebna dodatna podrška, pre svega, finansijska, i

3) *SAMO UZ POMOĆ SA STRANE – meštani ne mogu sami da reše probleme u lokalnoj zajednici, već to može da učini samo lokalna samouprava ili država (nadležna ministarstva).*

- *Za ekonomski manje razvijene zemlje, u čijoj je privrednoj strukturi učešće agarnog sektora relativno visoko, primena manje formalnih metoda analize i podataka prikupljenih na mikro nivou je preporučljivo. Ipak, korišćenje neformalnih metoda nosi sa sobom i određenja ograničenja. Šta su, prema Vašem mišljenju, ključne prednosti a šta nedostaci neformalnih metoda mikroanalize koje se koriste u procesu planiranja i upravljanja agrarnom politikom?*
- *Metoda Participativne ruralne procene i Participativnog učenja i delovanja su metode mikroanalize koje podrazumevaju aktivno učešće lokalnog stanovništva u identifikaciji problema ruralne zajednice. Neformalnim prilazom koji se ostvaruje na osnovu relacije istraživač – poljoprivrednik prikupljaju se informacije o ciljevima, aktivnostima i ograničenjima ruralne populacije. Zbog čega se participacija stanovništva izdvaja kao jedna od najvažnijih prednosti ove metodologije?*

8.6. Referentna literatura

1. Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M. (2011): Ekonomika poljoprivrede, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Zemun
2. Đekić, S. (2006): Ekonomika poljoprivrede, Ekonomski fakultet, Niš
3. Marković, K. (2006): «Poljoprivredni kredit kao mera podsticanja razvoja agrarnog sektora republike Srbije», Savremena poljoprivreda, br. 5.(2006), Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 51-56, ISSN: 0350-1205
4. Marković, P. i sar. (1980): Ekonomika poljoprivrede, Kulturni centar, Gornji Milanovac
5. Mc Connell, D., Dillon, J. (1997): Farm management for Asia: a system approach, Department of Agricultural and Resource Economics, University of New England, Armidale, New South Wales, Australia, FAO, Rome
6. Mihalović, L. (1996): Metode mikroanalize i njihova primena u upravljanju agrarnom politikom i agrarnim razvojem, časopis Privredna izgradnja, broj 1-2 (1996), strane 57-69
7. Mihajlović, L., Arsenović, Đ. (2002): Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
8. Njegovan, Z., Đurić, K. (2014): Ekonomika poljoprivrede, skripta, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
9. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Principi ekonomije i agrarna politika, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
10. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maksimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, Monografija, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd
11. Upton, M., Dixon, J.M. (1994): Methods of micro-level analysis for agricultural programmes and policies, A guideline for policy analysts, FAO, Rome
12. Vukadinović, A., Milić, B., Montelatici, G., Paštović, G. (2009): Priručnik za metodologiju participativnog učenja i delovanja (PLA/PRA), Ministarstvo poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede i Mreža za podršku ruralnom razvoju Republike Srbije
13. Zakić, Z. (2001): Agrarna ekonomija, Ekonomski fakultet, Beograd
14. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2008): Ekonomika agrara, Ekonomski fakultet, Beograd

PRILOG

Uputstvo za izradu seminarskog rada

1. Uvod

U skladu sa akreditovanim nastavnim programom za predmet EKONOMIKA POLJOPRIVREDE, kao jedna od predispitnih obaveza studenata planirana je izrada i odbrana seminarskog rada. U cilju osposobljavanja za samostalno rešavanje problemskih situacija, predviđeno je da student definiše strukturu istraživanja i izabere literaturu za izradu seminarskog rada. Kao osnova za izbor teme i pripremu seminarskog rada preporučuje se korišćenje skripte i praktikuma iz predmeta EKONOMIKA POLJOPRIVREDE.

2. Struktura seminarskog rada

Seminarski rad treba da sadrži sledeće elemente:

1. naslovna strana
2. sadržaj
3. uvod
4. razrada teme
5. zaključak
6. literatura.

Naslovna strana – treba da sadrži: naziv univerziteta i fakulteta, naziv predmeta, naziv seminarskog rada, ime i prezime autora seminarskog rada i broj njegovog indeksa, mesto i godina izrade.

Sadržaj – pregled podnaslova sa brojem strane na kojoj počinje svaki podnaslov.

Uvod – definiše se cilj izrade seminarskog rada, odnosno daje kratak uvod u predmet istraživanja. Preporučuje se da uvod sadrži od ½ do 1 strane.

Razrada teme – tema seminarskog rada strukturira se na podnaslove, tako da se u svakom od podnaslova obradjuje po jedan aspekt predmeta proučavanja. Obim teksta razrade teme je od 7 do 15 stranica.

Zaključak – pregled osnovnih zaključaka rada, kao i mišljenje autora seminarskog rada o temi, odnosno o problematici kojom se bavio u seminarskom radu. Preporučuje se da zaključak bude veličine od ½ do 1 strane.

Literatura – na kraju seminarskog rada navodi se spisak korišćene literarure (udžbenika, knjiga, studija, radova u časopisima). Obavezno je korišćene najmanje tri izvora literature.

3. Tehničko uputstvo za formatizovanje seminarskog rada

Naslovna strana:

Naziv univerziteta i fakulteta: centrirano, velika slova, veličina slova 14, bold

Naziv predmeta: centrirano, velika slova, veličina slova 16, bold

Naziv seminarskog rada: centrirano, velika slova, veličina slova 20, bold

Ime i prezime autora seminarskog rada i broj indeksa: poravnato sa marginom u desno, veličina slova 12, bold

Mesto i godina izrade: centrirano, normalna slova, veličina slova 12, bold

Stranice teksta:

Rad treba da bude otkucan u bilo kojoj verziji programa Word for Windows, samo sa jedne strane listova formata A4. Koristiti margine: 3,5 cm leva, a po 2,5 cm gornja, donja i desna. Rad kucati običnim proredom (Single spacing) i dvostrukim proredom između pasusa. Stranice teksta treba da budu numerisane. U radu koristiti Times New Roman u sledećim veličinama:

- podnaslovi u radu: centrirano, velika slova, veličina slova 14, bold. Početak svakog podnaslova treba da bude na novoj stranici.
- ostatak teksta 12 normal
- fusnote 10 pt, normal, navode se ispod teksta na odgovarajućoj strani i označavaju brojem od 1 do n.

Slike, tabele i ostale grafičke celine prilagoditi stranici. Svaka slika i tabela treba da ima broj i naziv, kao i izvor odakle je preuzeta.

Literatura:

Korišćeni izvori za izradu seminarskog rada (knjige, udžbenici, studije, radovi u časopisima) se numerišu i navode abecednim redosledom. Veličina slova 12. Za svaki izvor literature potrebno je navesti: prezime i prvo slovo imena autora, godinu izdanja, naslov knjige ili rada i ime izdavača. Za radove u časopisima treba navesti i početnu i završnu stranu.

Primer navođenja knjige kao izvora literature:

Nikolić, N. (2015): Ekonomika agrara, Naučna knjiga, Beograd

Primer navođenja rada u časopisu kao izvora literature:

Nikolić, N. (2015): „Fakori konkurentnosti poljoprivrede“, časopis Agroekonomika, br. 75, str. 12-24, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Spisak časopisa u kojima se publikuju radovi koji mogu poslužiti kao izvori literature za izradu seminarskog rada iz premeta EKONOMIKA POLJOPRIVREDE:

Agroekonomika

Savremena poljoprivreda

Letpis naučnih radova Poljoprivrednog fakulteta Novi Sad

Ekonomika poljoprivrede

Ekonomski anali

Seminarski rad se u jednom primerku u štampanom obliku predaje asistentu na vežbama na dan odbrane.

Dr Katarina Đurić

Ekonomika poljoprivrede - praktikum

